

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
Харківський національний університет будівництва та архітектури
Академія військово-історичних наук и козацтва ГШ СКВ
Харківський науково-дослідний інститут козацтва

«ФІЛОСОФІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ»

МАТЕРІАЛИ МІСЬКОГО
МІЖВУЗІВСЬКОГО НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО СЕМІНАРУ

Філософські читання, присвячені Всесвітньому дню філософії
та 360-річчю міста Харкова

20-21 листопада 2014 р.

Харків 2014

Ф561

УДК 101/14

Рекомендовано до друку

Вченою Радою Національного технічного університету «ХПІ» (протокол № від 31 жовтня 2014 р.),

Президією Академії військово-історичних наук и козацтва ГШ СКВ (протокол № 3 від 25 жовтня 2014 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор: Романовський О.Г., д-р пед. наук, професор, член-кор. НАПН України;

Заступник головного редактора: Дольська О.О., д-р філос. наук, професор;

Члени редакційної колегії:

Кіпенський А.В., д-р техн. наук, професор;

Тарароєв Я.В., д-р філос. наук, професор;

Перевалова Л.В., канд. філос. наук, професор;

Петутіна О.О., канд. філос. наук, доцент;

Проценко О.П., д-р філос. наук, професор;

Чаплигін О.К., д-р філос. наук, професор;

Журавльов Ю.В., канд. техн. наук, доцент;

Дубровський М.Л., д-р філософії;

Технічний редактор: Шанідзе Н.О., канд. соціол. наук, доцент.

Філософія в сучасному світі: Матеріали міського міжвузівського науково-практичного семінару. 20-21 листопада 2014 р. // Ред. кол. О.Г. Романовський, О.О. Дольська, А.В. Кіпенський [та ін.]. – Х.: НТУ «ХПІ». – 2014. – 125 с. – Укр. та рос. мовами.

Збірник містить матеріали міжвузівського науково-практичного семінару, присвяченого Всесвітньому дню філософії та 360-річчю міста Харкова, в яких подано стислий виклад доповідей та повідомлень його учасників. У доповідях висвітлені актуальні філософські проблеми сучасного суспільства, питання розвитку філософії освіти, правові та соціокультурні питання.

Рекомендовано для провідних науковців, викладачів, аспірантів, а також усіх, хто цікавиться філософськими проблемами сучасності.

Матеріали друкуються в авторській редакції

ХАРЬКОВ НА РУБЕЖЕ ДЕРЖАВ И ТЫСЯЧЕЛЕТИЙ

(к 360-летию со дня основания)

А.В. Кипенский, Л.В. Перевалова

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Академия военно-исторических наук и казачества ГШ СКВ, Харьков

Введение. В настоящее время 1654 г. принято считать годом основания города Харькова – центра историко-географической области, за которой закрепилось название «Слобожанщина». В действительности территория современного города начала обживаться людьми с древних времен. Еще в VIII веке славянские племена северян создали здесь поселение, выросшее к X веку в город Донец, который являлся не только крепостью, но и центром ремесел и торговли. Упоминание об этом городе есть в выдающемся произведении времен Киевской Руси – «Слово о полку Игореве». В XIII веке город был разрушен ордами монгольского хана и полководца Батыя. Население края было частично уничтожено или пленено, а частично разбежалось, в основном в сторону глухих северных районов. На несколько веков территория, куда входило и место расположения будущего города Харькова, обезлюдела и получила название «Дикое поле».

Интенсивное заселение территории Слобожанщины началось лишь во времена Богдана Хмельницкого, после того когда он в 1651 г. был вынужден заключить договор с польским правительством, по которому на Украине восстанавливалась власть шляхетской Польши. Дабы уберечь «утесненный народ от ляхов» Б. Хмельницкий разрешил ходить казакам «из городов к Полтавщине и за границу в Великую Россию на житье. И с того времени начали оседать: Сумы, Лебедин, Харьков, Ахтырка и иные слободские места, даже до р. Дону казацким народом» («Летопись Самовидца», издание 1878 г.) [1, с. 50].

Существует около двадцати различных версий происхождения названия города Харькова [2, с. 4-5]. Одну из них связывают с известным персидским энциклопедистом Наджибу Хамадани, который в своем произведении «Диковинки творения» (XII в.) упоминает древнерусские города – Киев, Чернигов, Сарук и Харка. Некоторые исследователи полагали, что название «Харьков» имеет половецкое происхождение и представляет трансформированное в современную форму слово «Шарукань» («Харукань») – название столицы половецкого государства (от имени половецкого хана Шарукана), которая в XI-XIII вв., предположительно, располагалась на территории нынешнего города Харькова или вблизи него. По одной из версий, слово «Харьков» происходит от имени казака Харько (Харитон) – одного из первых переселенцев, который в конце 20-х, начале 30-х годов XVII в. во главе нескольких семей черкасских казаков прибыл на эти земли из польских владений и поселился недалеко от впадения реки Лопань в реку Харьков. Здесь следует отметить, что река Харьков упоминалась еще в «Книге Большого Чертежа» (объяснительный текст к Генеральной карте Московского государства, подписанный в 1627 г.), стало быть, название «Харьков» было известно еще задолго до переселения черкасов, а, следовательно, и до постройки города [1, с. 55].

Основание города Харькова и его основатели. При Иване Грозном в середине XVI в. Русское государство начало укреплять свои западные рубежи, а во время царствования Михаила Федоровича Романова на территории нынешних Курской и Воронежской областей было построено немало крепостей, которые, со временем, вошли в состав так называемой «Белгородской черты» – трехсоткилометровой укрепленной линии обороны, сдерживающей татарские набеги. С согласия русского правительства, окрестности крепостей этой линии стали осваиваться переселенцами двух миграционных потоков: с запада – украинских и с севера – русских. Освоение земель велось под руководством и защитой русских воевод [2, с. 48-49].

Переселенцы на новых местах получали особые права и освобождались от многих налогов и податей. Такие поселения стали называться «слободами» (т.е. свободными), а весь край в XVII в. получил название «Слобожанщина». В долине рек Харьков и Лопань, богатой зверьем и рыбой, первыми появились русские служивые люди из Белгорода [2, с. 80]. Было это еще в начале XVII в., когда храмы Русской православной церкви получили от царя в собственность земли в округе Белгорода для охоты, рыболовства, бортничества и других промыслов. За храмом Николая Чудотворца Ратного были закреплены земли вокруг древнего Харьковского городища. На лето сюда приходили охотники, рыбаки и пчеловоды из Никольской церкви, поэтому местность в пойме рек Харьков и Лопань получила название Никольской вотчины. Заезжали в эти края российские сторожевые и станичники из крепостей «Белгородской черты», в обязанности которых входило наблюдение за передвижением татарских отрядов по Дикому полю.

Первым письменным документом, в котором описано заселение Харькова черкасами, принято считать «Челобитную Белгородского священника о землях» 1657 г. Этот документ написали государю Алексею Михайловичу Романову «поп Иванище Анфимов и дьячок Тимошка Иванов» из Белгородской церкви Николая Чудотворца Ратного. В своем донесении они сообщали, что в 162 году (1654 г.) «37 человек (с семействами), которые прежде того пришли из черкасских городов, самовольно построились дворами и живут в белгородском уезде в Николаевской вотчине на речке Харьков и по Лопине». Из этого документа следует, что первые поселенцы построились не на древнем Донецком городище, а на правом берегу реки Харьков, в том месте, где из-под крутого склона вытекал родник чистой воды – Белгородская криница [2, с. 56]. Осевшие на Харьковском городище черкасы, положили начало городу, население которого стало довольно быстро увеличиваться. По данным Д.И. Багалея, вслед за первыми переселенцами года через четыре под руководством атамана Ивана Кривошлыка пришел второй обоз из 587 казаков, что с учетом членов их семей составляло около двух тысяч человек. Несколько позже на это же место из-за Днепра прибыли еще 800 казаков с семьями, которых возглавлял атаман Максим Тимофеев. Таким образом, население будущего города сразу достигло 5-6 тысяч человек.

1

2

3

Харьковская крепость, середина XVII в. Диорама Харьковского исторического музея (1); скульптурная композиция на мосту через реку Харьков по Московскому проспекту (2); памятник основателям города Харькова, скульптор З. Церетели (3)

Спустя некоторое время здесь образовался сильный казачий полк (в то время полк это не только войсковая, но административно-территориальная единица), в который вошли нынешние Харьковский, Валковский, Змиевский, Волчанский, частично Купянский и Изюмский районы. Среди всей регулярной русской армии Харьковский казачий полк был всего на два года моложе старейшего 13-го Лейб-гренадерского Эриванского царя Михаила Федоровича полка [1, с. 170]. Для Москвы создание Харьковского и других слободских казачьих полков было чрезвычайно важно, поскольку на их плечи возлагалась нелегкая обязанность защищать русскую границу. В истории Харьковского полка и города Харькова особую роль сыграл полковник Григорий Донец, который почти четверть века возглавлял полк, отличился во многих битвах с татарами, присоединил к своему полку Балаклеяский, создал новый – Изюмский полк, стал основателем старшинского казачьего рода и дал слободским полкам пять полковников [3, с. 14-15]. Казакам царь даровал право сохранить свою военную организацию во главе с полковником и прочей казачьей старшиной. Со временем права и льготы харьковцев еще более расширились. К концу царствования Алексея Михайловича им было разрешено занятие свободных земель (с соблюдением установленного порядка), казацкое устройство и самоуправление, беспошлинное занятие промыслами, винокурением и продажей вина. Они освобождались от податей и повинностей, кроме военных, имели право содержать на откупе таможи, мосты и переправы. [1, с. 89, 108].

На новом месте поселения казаки строились усердно, однако поспешность не позволила им создать укреплений, способных надежно защитить город и его жителей. Назначенный в 1656 г. харьковский воевода – Воин Селифонтов, остался недоволен строительством оборонительных сооружений, и сразу же приступил к возведению новых, более основательных, с помощью прибывшего с ним отряда русских служивых людей. Размеры Харьковской крепости определились сами собой размерами древнего городища. Каждый новый воевода что-нибудь прибавлял к укреплениям или пристраивал. Например, воевода Сухотин пристроил к городу «пригородок», на случай осады, чтобы дать приют жителям окрестных деревень, не имевшим своих укреплений и делавшихся жертвами татарских нападений. Крепость же, несмотря на некоторые недостатки, была достаточно надежным убежищем, поскольку у татар к тому времени тактика ведения военных действий заключалась в основном в быстрых внезапных нападениях и в столь же быстрых отступлениях. Они не любили нападать на укрепленные города.

Приходилось харьковцам защищать свой родной город и от других незваных гостей. Однажды Иван Брюховецкий, левобережный гетман (с 1663 по 1668 гг.), возжелал стать гетманом и правобережной Украины, где правил Петр Дорошенко. Чтобы его свергнуть И. Брюховецкий призывает в союзники крымских татар и разрывает союз с Москвой. Своими универсалами он настраивает казацкую старшину против российских воевод. На Слобожанщине вспыхивает восстание, которое поддерживает кошевой атаман Войска Запорожского Низового Иван Сирко. Весной 1668 г. И. Сирко со своими ка-

заками делает попытку захватить Харьков, но харьковцы остались верными русскому царю и крепость удержали. Через некоторое время И. Сирко делает вторую попытку овладеть Харьковом, но и она оказывается безуспешной, поскольку для обороны города из Белгорода было прислано 500 ратных людей [2, с. 172-173].

В 1692 г. бывший войсковой канцелярист Петр Иваненко (Петрик) задумал добиться гетманства. Для этого он, не имея на то полномочий, заключил от имени Украины Вечный мир с Крымом. Заручаясь поддержкой крымского хана, Петрик обещал взамен переселить всех черкас на правую сторону Днепра, что открывало бы для набегов татар великорусские города. В 1693 г. крымский хан Селим-Гирей выслал в поход на Украину татарскую орду под командованием своего зятя – Нуреддина-султана. К его воинству, численностью 15 тысяч татар и отряду янычар, примкнул и сам Петрик с небольшим отрядом казаков. Крымцы сильно опустошили во время этого набега города и слободы, набрали по обыкновению множество добычи и пленных. Всего 20 верст не дошло крымское войско до Харькова, когда об этом стало известно харьковскому полковнику Федору Григорьевичу Донцу. Он, собравши своих казаков и русских служивых людей, напал на неприятеля, нанес ему поражение, отбил добычу и плененных слобожан, взял в плен «четырнадцать важных поганцев». За этот подвиг Ф. Донец получил царскую похвальную грамоту [1, с. 162-163].

К концу XVII века население города в основном складывалось из служивого русского люда и переселенцев с правобережной Украины. Сначала русские и украинцы относились друг к другу достаточно осторожно, но очень быстро произошла ассимиляция и речи, и традиций, и уклада жизни. В итоге на Слобожанщине сформировалась особая субкультура, для которой характерны своеобразные отличия как материальной (одежда, предметы быта, архитектура и т.д.), так и духовной (язык, народное творчество и др.) жизни. До сих пор на Слобожанщине говорят своеобразным «суржиком» – смесью русского и украинского языков. Национальные костюмы и традиции также отображают особенности двух великих культур, а менталитет слобожан вообще особенный и неповторимый. Это менталитет людей, которые всегда жили на границе разных культур, вынуждены были развивать в себе необыкновенную гибкость мысли и дипломатичность купцов, стойкость воинов, высочайшую терпимость и духовное равновесие хлебопашцев, трудолюбие и стремление к постоянным новшествам ремесленников [2, с. 50-51].

Развитие в Харькове ремесел и промышленности, культуры и искусства, науки и образования (XVIII-XIX века). В конце XVII – начале XVIII веков Харьков выглядел типичной слободой, жители которой занимались в основном сельским хозяйством, мелкими промыслами и торговлей. Главным занятием было земледелие, садоводство и пчеловодство, причем земледелие – в пределах выделенных земель вне крепости, а огородничество и садоводство – в пределах усадеб. Большое значение имело скотоводство, продукция которого пользовалась спросом во всех областях Российского государства. Получает свое развитие и виноделие, появляются первые пивоваренные предприятия, ак-

тивно развивается мельничный промысел. В этот же период начинают развиваться и ремесла: кожевенное, чеботарское, лымарское, гончарское, коцарское, кушнирское, кузнечное. Это далеко не полный перечень ремесел, которыми занимались жители Харькова.

Победа в Полтавской битве и окончание Северной войны сняли военную угрозу для города, что способствовало развитию и становлению его в роли торгово-экономического центра Слобожанщины. Во второй половине XVIII ст. в Харькове строятся первые небольшие заводы: 5 кирпичных, 4 пивоваренных и 3 солодильных. Продолжают активно развиваться ремесла. Если в 1780 г. примерно 70 % населения Харькова занималось земледелием, то в конце XVIII ст. наиболее многочисленной становится группа населения из ремесленников и промышленников – их насчитывается 47 %. На государственной и воинской службе находился 21 % населения, 14 % занималось торговлей. И только 18 % были земледельцами [5, с. 128-129]. Активно развивается такой вид торговли, как ярмарки. Их было четыре: Успенская, Крещенская, Покровская и Троицкая. Наиболее крупными из них были Крещенская и Покровская, которые с появлением Благовещенского базара переместились на его территорию [5, с. 137]. Кроме ярмарок развивается и постоянная торговля, растет количество магазинов, торговых рядов, базаров. Торговля дала толчок к развитию связей не только с городами Слобожанщины, но и с основными административными и торговыми центрами Российской империи: Москвой, Таганрогом, Сумами, Полтавой, Екатеринославом, Киевом и другими городами. Город разросся, образовались три городских района: Старый город с Подолом, Залопанская и Захарьковская слободы. Повсюду создавались приходы и строились церкви. К концу XVII века их было 7, 6 из них были деревянные.

В 1726 г. в Харьков из Белгорода была переведена славяно-латинская школа, которая впоследствии получила название Харьковский коллегиум, где воспитывались будущие священники [4, с. 149]. Харьковский коллегиум и преподававший в нем известный философ и мыслитель Г. Сковорода, немало способствовали формированию в конце XVIII в. нового образа Харькова как города – средоточия науки [5, с. 193]. В 1768 г. в структуре Харьковского коллегиума было образовано государственное светское учебное заведение, известное под названиями «дополнительные классы», «классы», «казенное училище» и даже «гимназия». Учебный процесс в «дополнительных классах» включал в себя преподавание французского и немецкого языков, математики, геодезии, фортификации, артиллерийского и военного дела, военной подготовки, рисования, музыки и танцев. В своей деятельности «казенное училище» ориентировалось на Московский университет, откуда получало учебную литературу, оборудование, методики преподавания [6, с. 50-51].

Светская система образования вскоре расширилась за счет Главного народного училища, открытого в 1789 г. Через некоторое время, в 1798 г., к нему присоединилось и «казенное училище». В уездных городах – Ахтырке, Сумах, Изюме, Острогожске, Валках и Богодухове открылись малые народные училища, подчиненные харьковскому. Кроме государственных, в городе появи-

лось немало частных учебно-воспитательных пансионатов для дворян, организованных в основном французами и немцами. В 1765 году Слобожанщина была превращена в Слободско-Украинскую губернию с центром в г. Харькове, в состав которой входили земли 5 бывших полков (Ахтырский, Змиевской, Острожский, Сумской и Харьковский). Первым губернатором стал Е.А. Щербинин [5, с. 86]. С 80-х годов XVIII в. стало развиваться городское самоуправление – появилась Городская дума. В 1768 г. из Петербурга в Харьков был прислан план города, разработанный «Комиссией о каменном строении», который был реализован лишь частично в пределах центрального города. В 1780 г. Слободско-Украинская губерния была преобразована в Харьковское наместничество, состоявшее из 15 уездов, территория, примыкающая к городу, значительно увеличилась. Наместники, в отличие от губернаторов, имели еще более широкие полномочия и большую самостоятельность. Они могли присутствовать в Сенате Российской империи с правом голоса наравне с сенаторами. Наместничество просуществовало до 1796 г., когда была возрождена Слободско-Украинская губерния в прежних границах, в состав которой вошли 13 уездов. В 1799 г. Харьков стал центром отдельной Слободско-Украинской епархии. Роль Харькова как центра еще больше возросла.

В 1781 году в соответствии с указом Екатерины II Харьков получил свой герб: на зеленом поле крестообразно расположены рог изобилия с плодами и цветами и жезл Меркурия. Этот герб используется и в настоящее время. Превращение Харькова в административный центр Слобожанщины способствовало появлению в городе первого театра, получившего постоянное помещение в 1791 г. Театр пользовался широкой поддержкой местного общества, щедро жертвовавшего на его обустройство и наполнявшего театральный зал во время любого представления, особенно когда ставились комедии, водевили, комические оперы, преимущественно русских и некоторых западных авторов: А.П. Сумарокова, Я.Б. Княжнина, Д.И. Фонвизина, Д. Дидро, Бомарше, Вольтера. В 1793 г. в Харькове при губернском приказе общественного призрения возникла и первая типография. Среди первых ее изданий историки называют, в частности, оду, написанную учащимися Харьковского коллегиума в честь покровителя этого учебного заведения князя А.М. Голицына (1795 г.), а также бердичевские календари-месяцесловы, переведенные с польского языка префектом Харьковского коллегиума А. Прокоповичем и изданные в 1797 и 1799 гг.

Начало XIX века знаменует новый этап в развитии города. Наряду с мелкими ремесленными производствами возникают и значительные по объему продукции заводы: механический завод Эдельберга, чугунолитейный завод Вестберга, медноплавильный и молотобойный заводы Плетнева, медноплавильный и чугунолитейный заводы Рыжова и др. Превращению Харькова из слободы в город в значительной степени способствовало открытие университета. В 1803 году император Александр I утвердил «Предварительные правила народного образования», которые предусматривали открытие университетов в Санкт-Петербурге, Вильно, Казани и Харькове. В 1805 году по инициативе известного просветителя и ученого В.Н. Каразина был открыт Харьковский уни-

верситет, что на долгие годы определило главенствующее положение города в сфере науки и образования не только на Левобережной Украине, но и на юге Российской империи в целом. В университете было четыре отделения – словесных наук, нравственных и политических наук, физических и математических наук, врачебных и медицинских наук, работало 25 кафедр. Ученые университета стали инициаторами нововведений в различных сферах жизни. Благодаря университету Харьков стал известен далеко за пределами Российской империи.

В Харьковском университете работал основатель научной ботанической школы Л.С. Ценковский, известный зоолог А.В. Чернай, основоположник отечественной биохимии В.Я. Данилевский, основатель современной физической химии Н.Н. Бекетов, выдающийся лингвист А.А. Потебня и знаменитый математик М.В. Остроградский. С университетом связана судьба известного украинского поэта П.П. Гулак-Артемовского, который некоторое время был ректором университета, историка и писателя Н.И. Костомарова. Впервые в Российской империи в Харьковском университете в 1910 году ученая степень доктора истории была присвоена женщине – А.Я. Ефименко. В последующем с университетом будут связаны имена трех Нобелевских лауреатов: И. Мечникова, Л. Ландау, С. Кузнеця.

Университет стал центром создания научных обществ и товариществ: Филотехнического товарищества (1811 г.), Товарищества физико-химических наук (1873 г.), Историко-филологического товарищества (1877 г.), Математического товарищества (1879 г.), Юридического товарищества (1901 г.) и т.д. В 1810 году при университете был основан ботанический сад, а спустя десять лет был заложен Университетский сад – ныне парк им Т.Г. Шевченко.

В 1857 г. в Харькове была создана постоянная станция электрического телеграфа, а в 1869 г. открывается Курско-Харьково-Азовская железная дорога, позволившая связать различные регионы России. Вскоре железную дорогу проложили до Лозовой, позже еще дальше на юг и в 1874 г. она достигла Севастополя. Открытие железнодорожной магистрали создало условия для возникновения в городе Харьковского паровозостроительного завода, который в 1897 г. выпустил свой первый паровоз [7, с. 72].

В Харькове открывается Технологический институт, один из крупнейших технических вузов Украины (сейчас Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»). Строительство института началось в середине 70-х годов XIX века по проекту петербургского зодчего Р. Генрихсена, а в 1885 году учебное заведение приняло первых студентов, начались регулярные занятия. Для ведения учебного процесса в штат института вошли 10 профессоров, 7 адъюнкт-профессоров, преподаватель Закона Божьего и 2 лаборанта.

Первые корпуса были построены в «кирпичном стиле» – главный аудиторный корпус, физический и химический корпуса, газовый завод и жилой дом для преподавателей. Первым ректором технологического института стал известный русский физик и математик В.Л. Кирпичов. В начале XX века были построены ректорский корпус (архит. М. Ловцов) и инженерный (архит. В. Величко).

1

2

3

Ярмарка в Харькове, XVIII в. Харьковский художественный музей (1);
памятник философу и мыслителю Г.С. Сковороде (2);
здание Харьковского Императорского университета, начало XIX в. (3)

1

2

Главный корпус Технологического института, конец XIX в. (1);
харьковский трамвай, начало XX в. (2)

Многие события в культурной и научной жизни Харькова в XIX в. происходили впервые не только в городе, но и во всей Украине.

В 1835 г. на основании «высочайшего повеления» Слободско-Украинская губерния была переименована в Харьковскую и подчинена черниговскому, полтавскому и харьковскому генерал-губернатору. Последний в 1837 г. сделал главным городом генерал-губернаторства – Харьков, который оставался таким вплоть до упразднения генерал-губернаторства в 1856 г.

В том же 1837 г. вышло «Положение об устройстве губернского города Харькова» и была введена должность городского архитектора, на которую был назначен А. Тон. Вся строительная деятельность находилась под надзором «Комитета об устройстве г. Харькова», сооружение жилых домов велось по образцовым проектам 3-х категорий. Именно тогда развивается сеть главных улиц: Сумской, Московской, Екатеринославской, Немецкой, на которых было запрещено строить деревянные дома. В состав города вошли Ключковская слобода и территория Университетского сада.

В 1780 году Харьковским губернским архитектором стал П.А. Ярославский, который занимал этот пост 30 лет. Ученик российского зодчего В.И. Баженова и художника Д.Г. Левицкого, он разработал генеральный план города, наметил характер застройки отдельных его частей. В 1787 г. Ярославский с помощниками создал новый план Губернского города Харькова с пригородными слободами» [6, с. 46].

В Харькове в конце XIX – начале XX ст. происходило благоустройство города, развитие транспорта, связи, инфраструктуры. В 1871 г. на улицах Харькова появилось газовое освещение, в 1881 г. вошла в строй первая очередь городского водопровода, в конце XIX ст. в городе была построена первая электростанция, заработали телефон и телеграф, а в 1906 г. на улицах появился первый электрический трамвай. Благодаря архитектору А.Н. Бекетову город приобрел свой неповторимый вид.

К концу XIX века Харьков стал крупнейшим интеллектуальным, торговым и промышленным центром юга Российской империи.

Харьков в период Первой мировой и Гражданской войны. Самым значимым событием начала XX века, которое изменило судьбы миллионов людей, стала Первая мировая война, начавшаяся 28 июня 1914 г. с нападения Австро-Венгрии на Сербию. Противниками в войне стали два блока: Германская коалиция (Австро-Венгрия и Германия) и Антанта (Англия, Франция, Россия, Бельгия, Сербия и Черногория). Со временем война охватила 38 государств (в т.ч. на стороне Антанты – 34) с населением свыше 1,5 млрд. человек [8, с. 544]. Украинские земли оказались в составе двух противоборствующих государств и стали ареной многочисленных сражений. Россия планировала присоединить земли Западной Украины, Австро-Венгрия претендовала на Правобережье, согласившись отдать Левобережную Украину Германии [9, с. 156]. Большая часть населения города Харькова, как и других городов на территории Российской империи, выступили в поддержку России.

В начале войны Харьковская губерния входила в Киевский военный округ. На территории Харькова дислоцировались 121-й, 124-й, 28-й запасные

пехотные полки, 1-й Оренбургский казачий полк и другие части (всего 35-40 тысяч солдат и офицеров) [10, с. 563]. Однако военных действий на территории Харьковской губернии в компаниях 1914-1916 гг. не происходило.

27 февраля (12 марта) 1917 г. в Харькове было получено известие о революции в Петербурге. Рабочим классом это известие было воспринято с большой радостью и воодушевлением. К 1917 г. в Харькове было сосредоточено более 150 промышленных предприятий (завод Всеобщей электрической компании, завод земледельческих машин Товарищества М. Гельферих-Саде, Харьковский машиностроительный и чугунолитейный завод К.Г. Шиманского, Харьковский паровозостроительный завод, Дитмара завод, фабрика Южнорусского товарищества и др.), где работали 35 тысяч промышленных рабочих. Всего на предприятиях Харьковской губернии работало 387 тысяч человек.

Весной 1917 г. были избраны Советы рабочих, солдатских и крестьянских депутатов, возрождались старые и создавались новые профсоюзы. Рабочие и революционные солдаты повсеместно разоружили полицию и жандармерию, освободили политических заключенных, разогнали органы старой власти, для охраны порядка сформировали вооруженные дружины. Развернулось крестьянское движение: его участники добивались снижения арендной платы, захватывали помещичьи земли, угодья, леса, громили усадьбы, изгоняли управляющих и приказчиков. На I-м украинском съезде Слобожанщины, который состоялся в апреле, в Харькове была создана Губернская Украинская Рада (местный орган Центральной рады) [10, с. 564].

Во время мятежа (25-31.08 (7-13.09) 1917 г.), организованного генералом от инфантерии Л.Г. Корниловым, при Совете депутатов был создан Военный совет, который установил контроль над Харьковским гарнизоном. Революционные солдаты и Красная Гвардия заняли все важнейшие пункты города. Крестьянское движение в Харьковской губернии переросло в открытое восстание.

После вооруженного восстания в Петрограде (в ночь на 26 октября (8 ноября) 1917 г.) отряды вооруженных солдат и Красной Гвардии (всего около 3 тысяч бойцов) заняли в Харькове вокзалы, банк, почтамт, телеграф и телефонную станцию. Параллельно представителями буржуазии был создан Губернский комитет спасения Родины и революции. В распоряжении Комитета находились Чугуевское юнкерское училище, драгунский полк (в Балаклее) и 29-й бронедивизион. 1(14) ноября 1917 г. Центральная рада объявила о своей власти на территории всей Украины, а украинские националисты создали в Харькове штаб украинской Войсковой рады.

В конце ноября к Харькову двигались отряды Центральной рады (с юга) и ударные части генерала Л.Г. Корнилова (с севера). 6(19) декабря в Харькове был создан Центральный штаб Красной Гвардии, в тот же день революционные отряды разбили корниловцев под Белгородом. Учитывая важное стратегическое значение города, СНК РСФСР прислал в помощь Харькову отряды Красной Гвардии, революционных солдат и матросов. Этими силами был разогнан штаб украинской Войсковой рады, разоружены его воинские части, заняты стратеги-

ческие пункты города. Вся власть в городе перешла к новому Военному революционному комитету. 11(24)-12(25) декабря 1917 г. в городе Харькове прошел Первый Всеукраинский съезд Советов, который провозгласил образование Украинской социалистической советской республики со столицей в г. Харькове. Первый раз статус столицы у Харькова продолжался с декабря 1917 по январь 1918 г.

В начале 1918 г. после заключения Брестского мирного договора Россия вышла из войны. Укрепление Советского государства не устраивало правящие круги Антанты и США и они на Лондонской конференции приняли решение перейти к открытой военной интервенции. Для обеспечения обороны на территории Харьковской, Екатеринославской, Полтавской и Черниговской губерний приказом наркомвоена Украины был создан Харьковский военный округ [11, с. 640]. Штаб округа подчинялся Реввоенсовету Южного фронта и занимался подготовкой для него резервных частей.

В июне 1919 г. большая часть территории Харьковского военного округа была занята белогвардейской Добровольческой армией под командованием генерал-лейтенанта А.И. Деникина. Возвращение советской власти в Харьков произошло в результате Харьковской наступательной операции 1919 г. После успешных Орловско-Курской и Воронежско-Касторненской операций войска Южного фронта Красной Армии к 23 ноября вышли на рубеж Рыльск, Льгов, Курск, Ст. Оскол, Лиски. Преследование и разгром Деникинской армии, отступавшей на харьковском направлении, осуществлялся силами 14-й, 13-й, 1-й Конной и 8-й Армиями. Главный удар наносила 14-я Армия под командованием И.П. Уборевича [11, с. 640]. Преодолевая сопротивление белогвардейцев, войска 14-й Армии заняли г. Валки, ст. Мерефа, отрезали противнику путь отхода на юг. Попытка деникинцев нанести контрудар из района Константинограда была сорвана действиями партизанских отрядов. Ночью 11 декабря части Латышской стрелковой дивизии и 8-й кавалерийской дивизии вошли в предместье Харькова. Окруженные в городе белогвардейские войска 12 декабря капитулировали.

Победа советской власти в Харькове не была случайностью. Харьков оказался тем общеукраинским эпицентром, который в значительной мере взял на себя функции и генератора, и реализатора идей советской власти на Украине. Экономико-географическое положение города, социальный состав населения, традиционные связи с революционной Россией и одновременно осознание внутреннего единства с Украиной дали ему неоспоримые преимущества перед другими городами. В декабре 1919 г. Харьков вновь становится столицей Советской Украины [4, с. 151].

Харьков – первая столица. Эпоха индустриализации. С установлением советской власти начинаются обширные преобразования в разных сферах общественной жизни. Существенные изменения претерпевает административно-территориальное устройство города. 26 января 1919 г. было принято решение о разделении города на три района – Иваново-Лысогорский, Петинско-Журавлевский, Основянско-Холодногорский. Руководство всеми сторонами местной общественной жизни сконцентрировали в своих руках исполкомы.

Названия и количество районов в городе часто менялись. К 1938 году их стало восемь (в основном, соответствующих современным).

Провозглашенный советской властью курс на индустриализацию привел к реконструкции и созданию новых крупных промышленных предприятий. В городе создаются: турбинный завод, завод «Кондиционер», завод подъемно-транспортных машин, коксохимический и многие другие. Коллективизация сельского хозяйства потребовала выпуска сельскохозяйственной техники. В 1924 году на ХПЗ был произведен первый трактор, на ХЭМЗ впервые в СССР начался выпуск высоковольтных трансформаторов. В 1929 г. ВСНХ СССР было принято решение о немедленном начале строительства Харьковского тракторного завода, который был построен в период с 1930 по 1931 г. Всего по состоянию на 1933 год в Харькове было построено 26 крупных предприятий и 8 находились в процессе строительства [14, с. 213-215].

Большой вклад харьковские предприятия внесли в развитие оборонной промышленности. В 1932-1941 гг. Харьковский паровозостроительный завод становится одним из лидеров танкостроения. Здесь создавались танки БТ-2, БТ-5, Т-35 и др. Под руководством М.И. Кошкина, с участием его ближайших помощников А.А. Морозова, Н.А. Кучеренко и других конструкторов завода был создан знаменитый танк Т-34. Харьковский авиационный завод тоже стал предприятием оборонного значения. Под руководством известного авиаконструктора Д.П. Григоровича завод переходит на выпуск пушечных истребителей, которые благодаря мощному вооружению могли использоваться как штурмовики [14, с. 225-227].

В 1924 году началось регулярное воздушное сообщение между Харьковом, Киевом и Одессой. В 1928-1930 гг. в районе Змиевского шоссе (сейчас проспект Гагарина) был построен аэропорт, который стал одним из первых в стране. В 1925 году была предпринята попытка создания генерального плана города, но последующие события, в том числе перевод столицы в Киев, привели к тому, что этот план реализован так и не был. Только в 1938 году создается генеральный план города, которым была сформирована городская черта, а также разработаны перспективы развития города. Появились новые рабочие поселки: имени Артема, имени Кирова, тракторостроителей, Красный Октябрь. Началась теплофикация города. В 1939 г. появилась первая троллейбусная линия.

В 20-30-е годы в Харькове развернулась борьба с неграмотностью, были созданы многочисленные школы-семилетки. С Харьковом связан и период в деятельности выдающегося педагога А.С. Макаренко. Возникли новые формы внешкольной работы, и в 1935 г. в Харькове открылся первый в Украине Дворец пионеров. Значительные изменения произошли в системе высшего образования. После реорганизации Харьковского университета возникли: с 1921 г. – Медицинский институт, Институт народного хозяйства, с 1937 г. – Юридический институт. В Технологическом институте были открыты инженерно-строительный и электротехнический факультеты, авиационное отделение механического факультета.

1

2

Гражданская война и военная интервенция: английские танки на Харьковском вокзале (1); парад Армейского корпуса генерала А.П. Кутепова в городе Харьков (2)

1

2

3

Дом государственной промышленности (Госпром), 1930 г. (1);
памятник Т.Г. Шевченко (2);
главный корпус Харьковского тракторного завода (3)

В 1929 г. технологический институт был переименован в политехнический, а в следующем году – реорганизован. На базе отдельных факультетов были созданы самостоятельные институты: Харьковский инженерно-строительный институт, Институт самолето-авиамоторостроения и др. Всего в 1930-1931 гг. в Харькове было организовано 27 новых высших учебных заведений [14, с. 258]. В 1920-1930 гг. началась работа многих новых научных организаций и институтов города: Украинской рентгеновской академии, Института гематологии и переливания крови, Коксоостроя, Украинского физико-технического института и т.д. Научную и исследовательскую работу проводили научные общества, развивалось краеведение.

В первой половине XX в. город преобразился. Крупнейшим архитектурным ансамблем тех лет является площадь Свободы (до 1991 г. – площадь Дзержинского). Автор проекта застройки архитектор В.К. Троценко, а непосредственный инициатор создания – Ф.Э. Дзержинский. Эта одна из самых крупных площадей мира. На площади находится Госпром, первое высотное здание в СССР, построенный в 1925-1927 гг. в стиле конструктивизма. В эти годы город украшается монументальными памятниками: памятник В.И. Ленину (скульптор Б. Кратко) – это один из первых памятников вождю революции, до наших дней не сохранился; памятник погибшим железнодорожникам и др. В 1935 г. был открыт лучший в мире памятник Т.Г. Шевченко (скульптор М.Г. Манисер, архитектор И.Г. Лангбард). Насыщенной была и культурная жизнь города. В 1926 г. из Киева в Харьков переехал Государственный украинский драматический театр «Березиль» во главе с Лесем Курбасом, в 1929 г. первые представления стал давать Украинский театр музыкальной комедии. В 1932 г. была создана Харьковская организация Союза композиторов Украины, в 1934 г. – Союза писателей Украины. В Харькове жили и работали классики украинской культуры, писатели Олесь Гончар и Остап Вишня, поэты Владимир Сюзюра и Павло Тычина, театральные режиссер Лесь Курбас и кинорежиссер Александр Довженко. В Харькове начинали свою карьеру такие звезды первой величины, как эстрадные певцы Леонид Утесов, Клавдия Шульженко, композитор Исаак Дунаевский, актер и певец М. Бернес и многие другие.

К 1940 г. население Харькова составляло около 900 тысяч человек, в городе работало 1200 промышленных предприятий, 36 вузов (в том числе – университет), 46 научно-исследовательских институтов. По своему экономическому развитию город стал третьим после Москвы и Ленинграда индустриальным центром СССР.

Харьков в Великой Отечественной войне – радость побед и горечь поражений. В 1939 г. нацистская Германия и ее союзники стали открыто готовиться ко Второй мировой войне. Англия, Франция и СССР вступили в переговоры с целью создания антинацистского военного союза, однако из-за разногласий эти переговоры зашли в тупик. В результате этого СССР был вынужден подписать с Германией пакт о ненападении. По тайному протоколу этого пакта к СССР отходила часть земель Восточной Европы (Западная Белоруссия, Западная Украина, Северная Буковина и Бессарабия), частично входящих ранее в состав Российской империи. Несмотря на достигнутые до-

говоренности 22 июня 1941 г. Германия и ее союзники без объявления войны напали на СССР.

На Украину в направлении Киев – Донбасс наступала группа армий «Юг» и 1-я танковая группа Клейста. С одной стороны нацисты призывали украинское население оказывать им помощь в строительстве «нового порядка» в Европе, а с другой – установили на украинских землях жесточайший оккупационный режим. Действия оккупантов основывались на «Генеральном плане “Ост”», согласно которому еврейское и цыганское население Украины подлежало полному уничтожению, а славянское – частичной ликвидации и выселению за Урал. Наиболее крепкие лица трудоспособного возраста должны были быть вывезены на принудительные работы в Германию [9, с. 184]. С начала войны в городе Харькове и Харьковской области вводится военное положение и промышленные предприятия переходят на выпуск военной продукции. В июле-августе в городе формируется корпус народного ополчения численностью до 85 тысяч человек. Жители города собирали средства в фонд обороны, эвакуировали промышленные предприятия, строили укрепления на подступах к городу. Во второй половине октября 1941 г. начались бои на дальних подступах к Харькову. Несмотря на ожесточенное сопротивление советских солдат, 24 октября войска гитлеровской Германии заняли Харьков.

Некоторые доверчивые горожане, считая немецкий народ культурной нацией, выходили встречать так называемых «освободителей» с хлебом и солью, однако надеждам их не суждено было сбыться. Войну со славянами фашистская Германия рассматривала отчасти как крестовый поход [12, с. 22]. С самого начала оккупации фашистами был создан и всемерно поддерживался раскол среди населения. Они провоцировали братоубийственную войну, повлекшую за собой бесчисленные жертвы, грабили и разрушали храмы, уничтожали исторические и культурные памятники, убивали мирных граждан, стариков, женщин и даже детей. По неполным данным фашистами в Харькове и области было уничтожено около 300 тысяч советских военнопленных и гражданских жителей, 160 тысяч человек угнано на работы в Германию [13, с. 767].

Для оказания сопротивления оккупантам в городе были созданы многочисленные подпольные антифашистские группы. Они организовывали диверсии – выводили из строя автотранспорт и подвижной состав железных дорог, линии связи, здания, занятые войсками и оккупационной администрацией, уничтожали солдат и офицеров противника, издавали листовки, поддерживали связь с партизанами. Дорого обходилась такое сопротивление. На каждый антинемецкий акт оккупанты отвечали жесточайшими репрессиями против мирного населения. При этом перед патриотами возникал дьявольский выбор: бороться с оккупантами, сознательно подвергая опасности не причастных к этому людей, своих же земляков, или позволить врагу бесчинствовать на своей родной земле [15, с. 131].

В мае 1942 г. советскими войсками Юго-Западного и правого крыла Южного фронтов была предпринята попытка провести боевые действия с целью разгрома харьковской группировки противника.

1

2

3

Плакат, випущений фашистської Німеччиною, для українців 1941 г. (1); солдати та офіцери армії вермахту, окупованої Харків (2); жителі Харкова, застріляні фашистами на вулиці Свердлова (нині Полтавський шлях), 24 жовтня 1941 г. (3)

1

<http://ysadba.rider.com.ua>

2

3

Разрушенный Харьков после немецко-фашистской оккупации (1); жители города Харькова встречают своих освободителей – солдат Советской Армии (2); освободители города (3)

Боевой задачей этих действий являлось освобождение Харькова и создание условий для дальнейшего наступления на Днепропетровск. Однако противник нанес контрудары, и часть советских войск оказалась в окружении. Только ударом извне силами 38-й армии кольцо окружения было прорвано, и из него удалось вывести около 22 тысяч человек. В 1943 г. после разгрома немецко-фашистских войск под Сталинградом, советские войска, развивая наступление, 16 февраля овладели Харьковом и продвинулись вглубь территории, захваченной противником, от 100 до 260 км. Однако достигнутый успех закрепить не удалось, и советские войска вновь оставили Харьков 16 марта. Летом 1943 года немецко-фашистские войска создали в районе Харькова мощный укрепленный район из восьми рубежей, который удерживали 15 пехотных и 6 танковых дивизий.

В ходе Курской битвы 1943 г. была проведена Белгородско-Харьковская наступательная операция войск Воронежского и Степного фронтов. Цель операции состояла в том, чтобы разгромить белгородско-харьковскую группировку противника и создать условия для освобождения левобережной Украины. Для обеспечения успеха операции прорыв обороны противника был осуществлен мощными ударными группировками на узких участках фронта с плотностью до 230 орудий и минометов и 70 танков и самоходных артиллерийских установок на 1 км фронта. В ходе Белгородско-Харьковской операции войска Степного фронта (командующий – генерал-полковник И.С. Конев) при поддержке Воронежского (командующий – генерал армии Н.Ф. Ватутин) и Юго-Западного (командующий – генерал армии Р.Я. Малиновский) фронтов освободили город Харьков. За мужество и отвагу, проявленные при освобождении города, 10 стрелковым дивизиям Степного фронта было присвоено наименование «Харьковские», а 89 стрелковая дивизия (сформирована в июле-августе 1940 г. в Горьковской обл.) стала Белгородско-Харьковской [13, с. 81, 767].

К центру Харькова советские войска пробивались 23 августа 1943 г., с тех пор этот день считается днем освобождения города от немецко-фашистских захватчиков. Однако бои за освобождение города и области продолжались. Десятки тысяч советских солдат и офицеров – уроженцев из разных мест Советского Союза навечно остались на Слобожанщине, в братских могилах со скромными обелисками. Благодарными потомками на мемориальных досках написано: «Що вами здобуто в смертях і крові – ніщо не забуто, ніхто не забутий. Ви з нами навік» или «Герои не умирают. Они обретают бессмертие и навсегда остаются в памяти нашей, в свершениях наших, в великих деяниях грядущих поколений. Жизнью своей потомки обязаны им». Освободив город Харьков и Харьковскую область, советские войска двинулись дальше, на запад – гнать фашистских захватчиков, их союзников и пособников с родной земли. В результате войны Харьков оказался одним из самых разрушенных городов в Европе. Были уничтожены десятки памятников архитектуры, вывезены в Германию многочисленные художественные ценности. При отступлении в 1943 году немцы взорвали многие здания и сооружения, но не смогли взорвать железобетонный Госпром – так прочно он был построен. В Доме проектов (сейчас – здание Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина)

были уничтожены все перекрытия и полностью разрушено крыло, обращённое к зоопарку. Не подлежали восстановлению первый в мире Дворец пионеров, Центральный дом РККА, Пассаж и вся застройка спуска Халтурина, гостиница «Красная», здание КП(б)У, музей имени Г.С. Сковороды и Южный вокзал. Были уничтожены более полутора миллионов квадратных метров жилья, свыше 500 промышленных предприятий, практически все культурно-просветительские и медицинские учреждения. В городе осталось всего около 190 тысяч жителей. Очевидцы свидетельствуют, что после освобождения вид Харькова представлял собой тяжелое зрелище [16, с. 121-122]. Западные эксперты предсказывали, что на восстановление города понадобится не менее 50 лет.

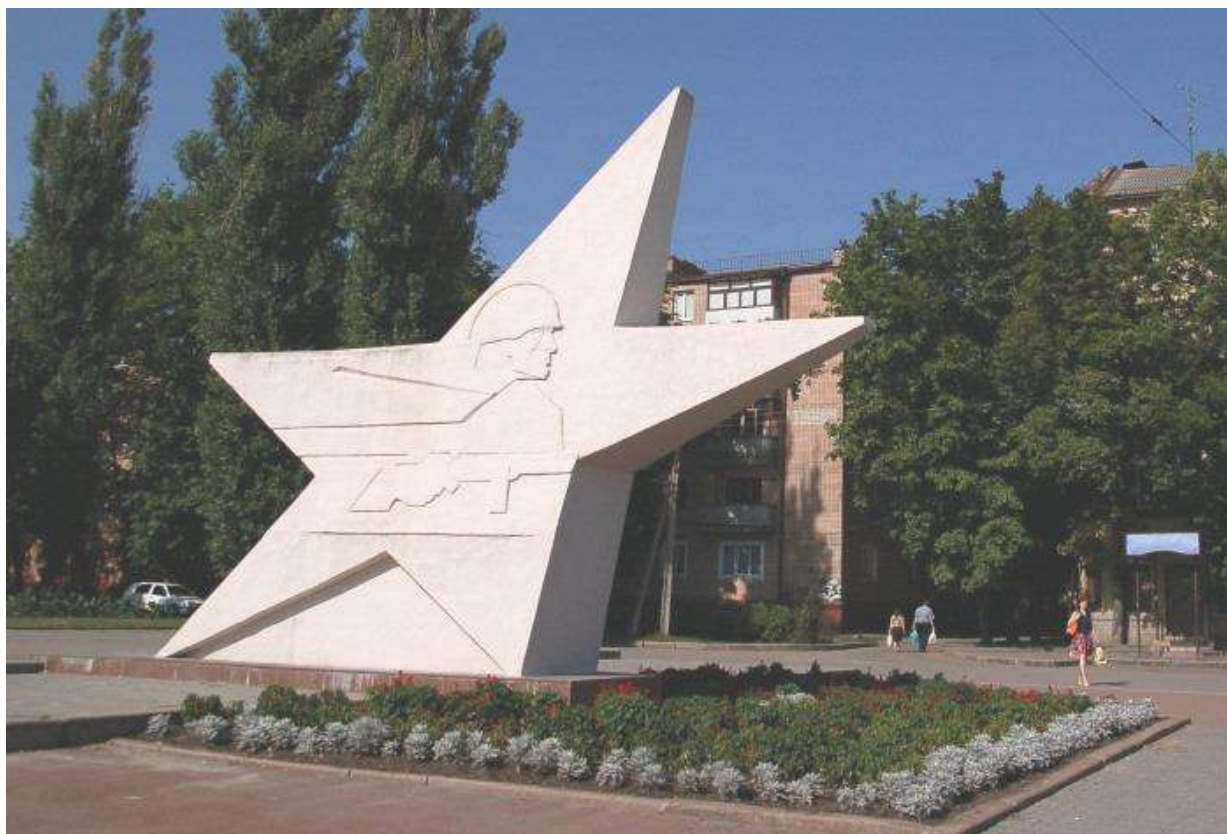
Послевоенный Харьков. Возрождение из пепла. Работы по возрождению города началась сразу после освобождения Харькова. Первоочередной задачей было восстановление уничтоженных оккупантами важнейших объектов промышленности, транспорта, электростанций.

Благодаря самоотверженному труду харьковчан стали восстанавливаться заводы, жилые дома, школы, дороги, проводилось озеленение улиц и площадей. Уже на пятый день после освобождения Харькова 28 августа 1943 года был принят первый поезд из Москвы. Восстанавливались вокзалы, станции, мосты. В январе 1944 г. из депо «Октябрь» вышел первый отремонтированный паровоз. В течение года восстановили свою работу 247 промышленных предприятий. На месте руин выросли цеха завода транспортного машиностроения им. В. Малышева, электромеханический (ХЭМЗ), велосипедный, завод «Свет шахтера». В 1948 г. из руин было поднято уже 380 предприятий [14, с. 389-390].

Восстановлению таких гигантов промышленности как ХТЗ, велосипедный, «Серп и молот» помогали коллективы Горьковского автомобильного, Алтайского тракторного, Московского, Куйбышевского подшипниковых заводов. Они направляли на заводы Харькова своих инженеров, техников, квалифицированных рабочих. В октябре 1944 г. уже начал работать ХТЗ.

Промышленное производство становилось более совершенным. Были открыты новые заводы и фабрики: «Электротяжмаш», «Завод дорожных машин» и др. Харьковские предприятия начали выпуск новых образцов техники: гидротурбин, станков, радиоприемников, велосипедов, двигателей и т.д. Работники ХТЗ сконструировали и изготовили новый гусеничный трактор ХТЗ-20. Коллектив завода «Серп и молот» стал выпускать для тракторов двигатели. Завод им. Малышева освоил выпуск новых магистральных тепловозов, выпустил серию специальных гусеничных машин для третьей континентальной антарктической экспедиции, которые в экстремальных условиях проявили высокие эксплуатационные качества. В 1943-1944 учебном году в 54 школах города обучались 25 тысяч детей. Восстанавливались библиотеки, театры, кинотеатры, возрождались научные институты. Для харьковчан, которые из-за войны не получили образование, создавались вечерние школы рабочей молодежи. Было введено обязательное семилетнее образование. В середине 50-х годов в Харькове уже работало 25 высших учебных заведения, 42 научно-исследовательских института, 45 техникумов, 135 библиотек, более 97 школ, 45 клубов.

Памятник Харьковским дивизиям (1); обелиски на братских могилах: улица Сергея Тархова, г. Харьков (2); с. Шевченково, Валковский район (3); по дороге на с. Петровское, Волчанский район (4)

1

2

3

4

Харьков транспортный: железнодорожный вокзал «Харьков-Пассажирский» (1); международный аэропорт «Харьков» (2); Центральный автовокзал (3); харьковский метрополитен (4)

Уже с 1945 года начинает развиваться строительство жилых домов. В центре города на улицах Пушкинской, проспекте Ленина и Гагарина появились новые дома для жителей города. Началось жилищное строительство и в новых районах: Павлово поле и Новые дома. В разных районах города создавались парки, скверы, бульвары. В 1946 году был заложен сквер Победы, появился известный всем фонтан «Зеркальная струя», расширен парк им. А.М. Горького, сад им. Т.Г. Шевченко, началось создание парка на Холодной горе. В середине 50-х гг. начала свою работу Харьковская телестудия.

Вместо уничтоженного фашистами железнодорожного вокзала в 1953 г. был построен новый, который стал настоящей визитной карточкой города. В 1954 году был построен новый аэропорт, а в 1958 г. – автовокзал.

60-80-е годы ознаменовались новыми достижениями в области экономики, науки, образовании и культуры. Продолжают эффективно работать промышленные предприятия города. Турбинный завод закончил изготовление уникальной для того времени паровой турбины мощностью 300 тыс. кВт., создал газовую турбину мощностью 50 тыс. кВт. На заводе им. Малышева созданы новые модификации локомотивов, ХТЗ перешел к выпуску нового трактора Т-75, в 1967 году был выпущен миллионный трактор. На заводе «Кондиционер» был налажен выпуск новых кондиционеров, которыми оснастили все метрополитены и телевизионные центры Советского Союза, Кремлевский дворец съездов, Библиотеку им. В.И. Ленина в Москве. Предприятия Харьковщины поставляли продукцию на экспорт в 60 стран мира: Кубу, Индию, Египет, Румынию и др.

В 1962 г. родился миллионный житель Харькова, и Харьков стал вторым, после Киева, городом-миллионером в Украине. Рост численности населения города потребовал решения транспортной проблемы.

23 апреля 1968 г. было принято решение о строительстве метрополитена, что позволило бы городу соединить жилые и промышленные районы. В июне 1968 года в Харьков прибыли метростроители из многих городов Советского Союза: Баку, Киева, Москвы и Подмосковья. 23 августа 1975 г. в день 32-ой годовщины освобождения Харькова от немецко-фашистских захватчиков в городе было открыто 8 станций первого участка первой линии метрополитена. Практически сразу началось строительство второго участка с пятью станциями, общей протяженностью 7,5 км. 11 августа 1978 г. была пущена в строй вся первая линия харьковского метро.

16 апреля 1977 года началось строительство второй линии, которая соединила центр города с Салтовским жилищным массивом. 23 октября 1986 года эта линия была введена в эксплуатацию. В настоящее время в Харькове действует три линии метрополитена с 29 станциями.

Харьков становится центром автомобильного и железнодорожного сообщения. Через город проходят автомагистрали Киев – Харьков – Ростов, Москва – Симферополь; железная дорога обеспечивает связь центральной части СССР с южными районами Крыма, Кавказа.

Развивается жилищное строительство, вместо пятиэтажных домов строятся 9-, 12-, 16-этажные дома. В эти годы были построены городок Строителей

на Салтовке, студенческий городок на Алексеевке. Впервые был построен 24-х этажный дом и первый в Украине универсам.

Изменилось и административное устройство города. В 1973 году в Харькове появился новый район – Фрунзенский, теперь вместо 8 районов в городе стало 9. На территории нового района работали известные промышленные гиганты: заводы «Турбоатом», «Южкабель», «Хладопром» и др.

Хотя 1970-е – первая половина 1980-х гг. вошли в историю страны как период стагнации, город достиг значительных успехов в развитии экономики, науки и культуры.

Харьков на рубеже тысячелетий – начало нового пути. Переломным годом в истории советского государства стал 1985 год. Кризисные явления в обществе стали стремительно нарастать. Несмотря на определенные достижения в экономическом и социальном развитии, Советский Союз оказался в предкризисном состоянии. В 1985 г. новым Генеральным секретарем ЦК КПСС был избран М.С. Горбачев, который предпринял попытку проведения социально-экономических реформ в стране. Эта политика вошла в историю страны как политика «перестройки». Не обошли эти процессы и город Харьков. Непоследовательность проведения реформ привела к снижению выпуска промышленной продукции, останавливалось производство на промышленных предприятиях. Неудовлетворительное состояние экономики отражалось на благосостоянии населения. Рост безработицы, недостаток продовольственных товаров, введение талонной системы на многие товары привели к росту недовольства населения.

С 1987 года в Харькове начинают возникать первые неформальные объединения разной идейно-политической направленности. Значительное влияние на общественное мнение харьковчан оказала харьковская городская организация Всеукраинского культурно-образовательного и благотворительного общества «Мемориал», основанная осенью 1988 года. Возглавил оргкомитет общества преподаватель Харьковского университета В.Ф. Мещеряков. Харьковская делегация приняла участие в работе учредительной конференции Всесоюзного общества «Мемориал» в Москве в январе 1989 г. Члены общества собирали документы о преступлениях тоталитарного режима, составляли списки харьковчан – жертв политических репрессий.

Среди добровольных гражданских объединений этих лет – общественная организация «Наследие», занимавшаяся изучением и пропагандой истории Украины, культуры Слобожанщины; Народный Рух, как проявление народной инициативы в поддержку и развитие преобразований в обществе. В 1991 г. возникла такая организация как «Дробицкий яр», деятельность которой была посвящена восстановлению памяти жертв массового расстрела жителей еврейского гетто Харькова.

Событием большого политического масштаба стал массовый митинг харьковчан в рамках всесоюзной акции «Гражданское согласие», проведенный в феврале 1990 г. На митинге собралось свыше 30 тысяч жителей города. Митинг высказался в поддержку демократических процессов в стране, глубокую обеспокоенность нарастанием кризисных явлений в обществе.

1

2

3

Харьков промышленный: ОАО «Турбоатом» (1);
Харьковский тракторный завод им. С. Орджоникидзе (2);
Харьковское государственное авиационное производственное предприятие (3)

1

2

3

4

5

Площадь Свободы – самая большая площадь Европы (1); Харьков культурный:
Академический русский драматический театр им. А.С. Пушкина (2);
Харьковский академический драматический театр им. Т. Шевченко (3)
Киноконцертный зал «Украина» (4); Харьковский цирк (5)

Показателем возросшей зрелости демократических сил стали выборы в Верховный Совет УССР и местные советы в марте 1990 г. В Верховный Совет УССР были избраны известные харьковчане, сторонники демократических преобразований – Г. Алтунян, Ю. Гайсинский, В. Гринев, Е. Кушнарев и другие. Мэром Харькова, после продолжительной и драматической борьбы, был избран Е. Кушнарев.

На рубеже 80-90-х годов активизировалось и студенческое движение: в середине октября 1990 г. студенты Харьковского университета провели забастовку и митинг с требованиями отставки правительства во главе с В. Масолом, отказа от подписания нового союзного договора, отмены призыва граждан республики на воинскую службу за пределами Украины.

Наблюдается массовый выход из рядов КПСС. С января 1989 г. по июль 1991 г. харьковская городская партийная организация сократилась на 20,4 %, что составило приблизительно 30 тысяч [14, с. 494.].

17 марта 1991 года состоялся Всесоюзный референдум по вопросу сохранения СССР как обновленной федерации. За сохранение СССР высказалось 65 % голосовавших харьковчан, 32,4 % было против.

Однако процесс сохранения СССР даже в обновленном виде был прерван. 19-21 августа 1991 года в Москве была предпринята попытка государственного переворота, с целью прекращения демократических процессов был создан Государственный комитет по чрезвычайному положению – ГКЧП. Государственный переворот не нашел поддержки как в Москве, так и на местах и потерпел провал.

24 августа Верховный Совет УССР принял исторический документ – «Акт о провозглашении независимости Украины». Украина провозглашалась суверенным, независимым демократическим государством, на территории которого действовали только Конституция и законы Украины. 1 декабря 1991 г. состоялся Всеукраинский референдум в поддержку Акта провозглашения независимости Украины и выборы первого Президента независимой Украины. За государственную независимость Украины проголосовало 90,32 % граждан, принявших участие в голосовании. В Харькове за независимость Украины отдали голоса 82 % избирателей. Первым Президентом независимой Украины был избран Л.М. Кравчук.

С провозглашением независимости Украины начался новый этап в истории города. Наличие мощного промышленного комплекса, научного потенциала и квалифицированных кадров предопределило условия для дальнейшего его развития.

В городе расположено множество промышленных предприятий, хорошо известных как в Украине, так и за рубежом. Среди промышленных предприятий города наибольший удельный вес в общем объеме производства промышленной продукции имеют ОАО «Турбоатом», ГП «Завод им. Малышева», Харьковское государственное авиационное производственное предприятие, ОАО «ХТЗ», ЗАО «Южкабель» и другие. По выпуску промышленной продукции Харьков занимает шестое место среди 25 областных центров по общим объемам и третье – по объемам розничного товарооборота. Промышленное производство в Харькове обеспечено мощным научно-техническим потенциалом,

широко разветвленной сетью высших, средних, специальных и общеобразовательных учебных учреждений.

Одним из приоритетов экономики города является развитие сельскохозяйственного машиностроения. В городе сконцентрирован мощный тракторостроительный комплекс, в который входят такие предприятия, как «Харьковский тракторный завод», «Харьковский завод самоходных шасси», «Харьковский завод тракторных двигателей».

Широко известно за пределами Украины и энергетическое оборудование с харьковской маркой: паровые, гидравлические и газовые турбины производства ОАО «Турбоатом», тяжелое энергетическое оснащение – ГП «Электротяжмаш», чьи тяговые двигатели и контакторы установлены на первый отечественный грузовой магистральный электровоз ДЕ-1.

Харьковское авиационное производственное предприятие специализируется на выпуске самолетов АН-74, АН-140, АН-70. Самолеты Харьковского авиазавода эксплуатируются в более чем 30 странах мира.

«Харьковский подшипниковый завод» – один из главных производителей подшипников железнодорожного, сельскохозяйственного и автомобилестроительного назначения среди заводов стран СНГ.

Харьковский завод «Гидропривод» является единственным в Украине заводом, который специализируется на производстве продукции общемашиностроительного применения, а также гидрооборудования для металлургии, горнодобывающей, строительной, деревообрабатывающей промышленности, атомных и гидравлических электростанций, железнодорожного транспорта.

Большой вклад внесли харьковчане в ракетостроение и освоение космоса. Созданные учеными города уникальные системы управления ракетносителей и космических аппаратов, несколько поколений ракетных комплексов стали основой национальной космической программы. Государственное научно-производственное объединение «Коммунар» является производителем аппаратуры для управления космическими кораблями «Союз», «Протон», «Прогресс».

За годы независимости, несмотря на некоторое снижение научно-промышленного потенциала (перестал существовать целый ряд промышленных предприятий и научно-исследовательских институтов), в Харькове расширилось производство товаров сферы потребления, темпы прироста которых в несколько раз превышают темпы выпуска промышленной продукции.

Развитие медицинской промышленности в Харькове происходит путем концентрации научно-исследовательского и промышленного потенциала, который занимается исследованием, разработкой научно-технической документации, внедрением и производством лечебных препаратов. В его состав входят: Государственный научный центр лечебных препаратов (ГНЦЛП), Национальная фармацевтическая академия Украины, 10 научно-исследовательских институтов медицинского профиля, 6 предприятий и объединений («Здоровье», «Исследовательский завод ГНЦЛП», «Стома», «Здоровье народа» и другие). Продукция харьковских заводов по ассортименту препаратов представляет около 30 % медикаментов, которые вырабатываются на Украине, а по некоторым видам продукции (вакцины, сыворотки) – единственное отечественное предприятие.

Ведущее место среди предприятий пищевой промышленности занимает Харьковская бисквитная фабрика, чья продукция изготовлена по новым технологиям и отмечается высоким качеством, вкусом и ярким разноцветным оформлением упаковки. Значительным спросом пользуется продукция Харьковского жирового комбината, где, кроме традиционных видов продукции, освоен выпуск дезодорированного масла в расфасовке, качественные характеристики которого лучше импортных аналогов.

Благодаря удобному географическому положению город в течение столетий наращивал экономическую мощь и развивал транспортную систему коммуникаций. На сегодняшний день в городе расположены три железнодорожных вокзала, международный аэропорт и пять автобусных станций, через которые проходит транспортная связь с населенными пунктами Украины, ближнего и далекого зарубежья.

Харьков принято считать столицей студенчества. В городе 21 государственное высшее учебное заведение, где обеспечивается фундаментальная и профессиональная подготовка студентов. 15 высших учебных заведений получили статус национальных университетов. Среди них: Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина, Национальный юридический университет им. Ярослава Мудрого, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», Национальный аэрокосмический университет им. Н.Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт», Харьковский национальный университет радиоэлектроники, Харьковский национальный университет строительства и архитектуры, Харьковский национальный медицинский университет и др. Харьков занимает 2-ое место в стране по научному и образовательному потенциалу, что подтверждает его статус как одного из крупнейших центров науки и образования.

На рубеже двух тысячелетий Харьков начинает возвращать себе славу научного центра, который может гордиться своими всемирно значимыми открытиями. В городе сосредоточена треть научных объектов, которые являются Национальным достоянием Украины, это Национальный банк биологических объектов Института проблем криобиологии и криомедицины, Комплекс для физических исследований при сверхнизких температурах Физико-технического института низких температур им. Б.И. Веркина. В Национальном техническом университете «ХПИ» два таких объекта – Экспериментальная база исследовательско-испытательного полигона НИПКИ «Молния» и Научный центр «Ионосферный зонд» Института Ионосферы НАН и МОН Украины.

Харьковские научные школы фундаментальных исследований – ведущие в областях физики твердого тела, криобиологии и криомедицины, производства кристаллов, физики низких температур, генетики и селекции широко известны всему миру.

В истории украинской культуры Харьков давно занял почетное место как город университетских традиций, художественного достояния и научных достижений.

Харьков – город, где пересекаются национальные и культурные традиции многих народов. Современный мегаполис, расположенный в пограничной тран-

зитной зоне, не может существовать без внимания к культурно-национальным традициям русского, еврейского, армянского и других народов, представители которых проживают в городе. Еще в 90-х годах в Харькове появилось множество национально-культурных обществ, которые начали проводить фестивали народных культур «Дни национальной культуры», «Покуть», «Дни еврейской культуры» и т.д.

В городе на постоянной основе проводятся такие международные фестивали и конкурсы как Международный музыкальный фестиваль-конкурс «Харьковские ассамблеи», Международный конкурс юных пианистов Владимира Крайнева, Международный конкурс юных скрипачей, Международный конкурс вокалистов им. И. Алчевского.

Харьков очень театральный город. В городе работают 6 театров: Харьковский национальный академический театр оперы и балета им. Н.В. Лысенко, Харьковский академический драматический театр им. Т.Шевченко, государственный академический русский драматический театр им. А.С. Пушкина, театр музыкальной комедии, театр для детей и юношества, кукольный театр. Ярким событием харьковской театральной жизни стало появление театров-студий: Камерный еврейский театр, прославившийся своими постановками по произведениям И. Бабеля, И. Эренбурга, Шолом-Алейхема; «Новая сцена» при Доме актера; «Новый театр».

Харьковская филармония проводит большую работу по организации концертов и пропаганде музыкального искусства. Одним из самых больших в Украине является харьковский цирк. Большой популярностью в городе пользуются музеи, планетарий, концертные залы, клубные учреждения, библиотеки. В переулке Короленко, примыкающем к площади Конституции, находится Государственная научная библиотека имени В.Г. Короленко, одна из крупнейших библиотек Украины, основанная в 1886 году. Само здание библиотеки было построено в 1901 году по проекту архитектора А.Н. Бекетова. В фондах библиотеки – свыше 6,5 миллионов книг по всем отраслям знания, среди них уникальные издания XIV-XVI веков. Здесь хранится литература более чем на 80 языках мира.

В городе созданы все условия для спортивных занятий и воспитания будущих мастеров спорта. Работают 19 стадионов, 850 спортивных площадок, 363 спортивных зала, свыше 40 теннисных кортов, 19 плавательных бассейнов. В историю Олимпийского движения навсегда вошли имена двукратных олимпийских чемпионов Рустама Шарипова (спортивная гимнастика), Людмилы Джигаловой (легкая атлетика), Юрия Пояркова (волейбол); олимпийских чемпионов Марии Гороховской (спортивная гимнастика), Игоря Рыбака (тяжелая атлетика), Василия Матушевича, Юрия Венгеровского (волейбол), Алексея Баркалова (водное поло), Игоря Целовальника, Владимира Мовчана (велоспорт на треке), Яны Ключковой (плавание).

1

2

3

Центральный парк культуры и отдыха им. М. Горького (1);
стадион «Металлист» (2); Дворец детского и юношеского творчества
на Салтовке (3)

Заключение. В этом году городу Харькову исполнилось 360 лет. Его история полна прекрасных и трагических событий. Далекие скифы, первые славяне, хазары и печенег, воинственные половцы, казаки из Запорожской Сечи и служилые люди из России – каждый из них оставил в истории нашего края свой след – материальный и духовный. Остались построенные ими города и села, дворцы и усадьбы, их богатое культурное наследие. В годы становления города, харьковцы не разбирались, какое именно отечество им принадлежит: то, что подчиняется Киеву, или то, которым руководит Москва. Их родиной была Слобожанщина, за нее они готовы были отдать жизнь, потому и имя Донец-Захаржевских благодарные потомки дали одной из улиц города и бережно хранят его в XXI столетии [2, с. 106]. Но жизнь не стоит на месте, она продолжается и листает новые страницы истории нашего города и всей страны.

За последний год в Украине произошли существенные изменения. В конце 2013 г. – начале 2014 г. по стране прокатилась волна мятежей. Агрессивно настроенные люди, несогласные с деятельностью существующей власти, захватывали и уничтожали административные здания, избивали, а иногда и убивали представителей власти и правоохранительных органов, разрушали памятники деятелям советского государства и советским воинам. Из подразделений МВД, СБУ и воинских частей были похищены сотни тысяч единиц огнестрельного оружия.

В результате т.н. «революції гідності» в Украине к власти пришли радикальные националисты. В порядке вещей стало использование, даже на государственном уровне, символики, лозунгов и приветствий ОУН и УПА (ОУН – Организация украинских националистов и УПА – Украинская повстанческая армия – организации, которые в ходе германо-польской (1939 г.) и Великой Отечественной (1941-1945 гг.) войн выступали на стороне нацистской Германии [9, с. 179, 185]). В украинском обществе, которое до этого с трудом объединялось искусственной соборностью, произошел раскол. Украина потеряла Крым, на Донбассе идет война – десятки тысяч погибших и раненых, сотни тысяч беженцев. Сторонники новой власти и новых порядков провозгласили себя патриотами. К сожалению, их патриотизм достаточно часто проявляется в акциях варварского характера, в результате которых продолжается разрушение памятников, избиваются и калечатся инакомыслящие граждане, желтой и голубой краской размалевываются витрины магазинов, стены домов, заборы, столбы и деревья.

В ночь с 28 на 29 сентября 2014 г. в Харькове был совершен акт вандализма, отличающийся особым цинизмом. Группой беснующихся молодчиков в масках при попустительстве высших чинов МВД на площади Свободы был низвергнут самый величественный в Украине памятник Ленину. В процессе сноса памятника и на следующий день после этого т.н. «активисты» жестоко избили несколько человек, пытавшихся препятствовать вандализму или выражавшие свой протест против него. Большая часть активистов была из числа приезжих или специально привезенных для проведения этой акции. Из местных и приезжих радикалов некоторые были идентифицированы как члены неформальной правоэкстремистской группировки «Правый сектор» и бойцы батальона «Азов» – добровольческого вооружённого формирования, находящегося в

подчинении у МВД Украины. Даже тот факт, что памятник являлся произведением монументального искусства, не послужил для правоохранительных органов поводом провести расследование и наказать виновных [17].

В такой ситуации все же хочется верить, что у настоящих харьковчан **ПАТРИОТИЗМ, т.е. ЛЮБОВЬ К СВОЕМУ РОДНОМУ ГОРОДУ И ЕГО ЖИТЕЛЯМ**, будет выражаться в бережном отношении ко всему, что свидетельствует о величии города Харькова в прошлом, и в созидании всего того нового, что будет способствовать процветанию города Харькова в будущем. Ведь все мы, коренные и приезжие, украинцы и русские, азиаты и европейцы – живем на одной земле, политой кровью в боях и потом в труде, связаны предками – далекими и не очень, нашими и чужими, близкими по философии своей жизни и не поддающимися пониманию своими обычаями и традициями. Каждый из них внес частичку своей жизни в основание нашего города, принял как должное память о тех, кто жил здесь до них, и создал новую, единую и неповторимую культуру, носителями которой мы, жители XXI века, являемся.

Литература: 1. *Альбовский Е.А.* Харьковские казаки. I-я книга I-го тома. – Х.: Райдер, 2005. – 240 с.; 2. *Куделко С.М., Фалько О.С.* Повесть о героях края Слобожанского казаке Харько и кошевом атамане Иване Серко. – К.: КРИОН, 2011. – 208 с.; 3. *Потрашков С.В.* Слобідські полки. Історія, героїка, атрибутика. – Х.: Колорит, 2009. – 167 с.; 4. *Посохов С.* Харьков. Страницы истории: Историческая справка к фотоальбому Харьков. 350. – Х.: Золотые страницы, 2003. – 160 с.; 5. *Багалій Д.І.* Історія Слобідської України. – Х.: Дельта, 1993. – 256 с.; 6. *Історія міста Харкова: Навч. посіб.* – Харків: Торнадо, 2001. – 128 с.; 7. *Харків – моя мала Батьківщина. Навч. посіб.* / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди / За ред. І.Ф. Прокопенка. – Х.: ОВС, 2003. – 544 с.; 8. *Военный энциклопедический словарь / Пред. Гл. ред. комиссии С.Ф. Ахромеев.* – М.: Воениздат, 1986. – 863 с.; 9. *Литовченко С.Д.* История земель украинских. – Х.: Фактор, 2008. – 200 с.; 10. *Великая Октябрьская социалистическая революция: Энциклопедия / Под ред. П.А. Голуба, Ю.И. Кораблева, М.И. Кузнецова, Ю.Ю. Фигатнера.* – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 639 с.; 11. *Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия / Гл. ред. С.С. Хромов.* – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 720 с.; 12. *Талалай М.* Харьковская Епархия в годы Великой Отечественной войны (к 70-летию освобождения города Харькова) // *Вестник Харьковской Духовной Семинарии.* – № 4(4). – 2014. – С. 21-25.; 13. *Великая Отечественная война 1941-1945: энциклопедия / Гл. ред. М.М. Козлов.* – М.: Сов. Энциклопедия, 1985. – 832 с.; 14. *История города Харькова XX столетия / А.Н. Ярмыш, С.И. Посохов, А.И. Эпштейн и др.* – Х.: Фолио; Золотые страницы, 2004. – 686 с.; 15. *Вохмянин В.К., Подопрigора А.И.* Харьков, 1941-й. Ч. 2: Город в огне. – Х., 2009. – 148 с.; 16. *Долбня В.Т.* Тысяча четыреста восемнадцать дней: военный дневник. – Х.: Изд-во «Підручник НТУ «ХП»», 2013. – 216 с.; 17. *Федосенко П.* Ленина уже нет, а жертвы есть / Харьковский выпуск газеты «Вести», 30 сентября 2014. – № 175(337). – С. 8.

О ТОПОСЕ И ГАБИТУСЕ ХАРЬКОВА В КОНТЕКСТЕ МЕТОДОЛОГИИ МОДЕРНОГО МЫШЛЕНИЯ

Дольская О. А.

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Харьков – город удивительный и город для постоянного удивления. В своих размышлениях я буду двигаться от культурологического понимания топоса и габитуса нашего города через историю, а в конце подойду к философским размышлениям обобщенного характера о Городе и мире в целом. Начну с литературных шедевров. Есть ряд произведений, где упоминается имя нашего города. На мой взгляд, они позволят мне воссоздать не только его топос, но и обозначить некоторыми штрихами габитус Харькова.

У русского поэта Владимира Владимировича Набокова есть упоминания о Харькове в удивительном контексте. Будучи в эмиграции, критикуя чопорность и надменность британских леди, в «Университетской поэме» он написал:

..... Виолетта

Жила у тетки дама эта,
Одна из тех ученых дур,
Какими Англия богата,
Была в отличие от брата
Высокомерна и худа, ходила с тросточкой всегда,
читала лекции рабочим,
культуры чтит идеал
и полагала, между прочим,
что Харьков – русский генерал

Поэма выдержана в насмешливых тонах и напоминает старую истину о лицемерности ложной учености. Летом 1919 года английский король Георг V наградил генерала Харькова орденом Михаила и Георгия за заслуги в борьбе с большевизмом как мировым злом. Когда Британская миссия прибыла в Таганрог, где находилась ставка Деникина, для награждения, – генерала не обнаружили. Однако на этом поиски не прекратились. Британская миссия отправилась в Харьков, в штаб командующего добровольческой армии генерала В. Май-Маевского в августе 1919 года, где вопрос разрешился окончательно. Генерал Харьков – мифический персонаж. Награда осталась без героя. Оказалось, что подвиги, которые приписывались *General Kharkov*, просто написто расписали газеты Антанты. Однако, военный миф реализовался на практике в песню про него. Чуть позже году был открыт бар его имени, организован благотворительный фонд, выпущен сорт пива, кофейный напиток, мужские подтяжки с бритвенным прибором, и даже дамские модные шляпки с брендом *Kharkov*.

Не менее интересные литературные зарисовки о Харькове на этом не заканчиваются. Один из персонажей литературного произведения говорит, что Харьков расположен там, где Европа уже закончилась, а Азия еще не началась. А Антон Павлович Чехов замечает одну из характерных особенностей Харькова, создающего его габитус. Вишневый сад продают купцу, который, получив за усадьбу деньги, отправляется с ними именно в Харьков заключать выгодную

торговую сделку. Действительно восток Украины славился масштабами финансовых операций и промышленными комплексами. Так и хочется обратиться к Чехову: а не повлияли ли габитус Харькова и наша ментальность на появление огромного монстра со странным названием «Барабашово»?

Хотя недавно археологи нашли на месте Харькова следы древнего городища, о чем свидетельствуют катакомбы в толще земли под городом, возраст которых две тысячи лет, я начну рассказ о топосе Харькова, начиная со слободского времени. С XII по XVI вв. внешняя территория Харькова была частью Дикого Поля, где господствовали половцы, а потом татары. На Дикое Поле пришли переселенцы с задднепрянины. Д. Багалея в «Истории слободской Украины» писал: когда-то Харьков был чисто украинским городом, а потом, когда обрусел, часть его украинской интеллигенции, поддерживающей народ, работала над возрождением своего народа и бережно донесла это желание до наших дней – до этого огромное украинского движения, которое не только создало, но и приводит в жизнь и национальное, и политическое возрождение всей Украины, а вместе с ней и Харькова, и Слобожанщины [1].

Вот как, на мой взгляд, можно описать формирование нашего габитуса. Царь, узнав, что на юге расположились люди, которые не просто осваивают новые земли, но охраняют южные границы, послал гонцов с вопросом, что хотят эти ребята. Ответ его очень удивил: свободы и не брать налоги. Действительно, первые упоминания о слободе относятся к XI в. В XII – первой половине XVI вв. слободами выступали отдельные поселения, иногда расположенные около города-крепости, или группа поселений, иногда целая округа, жители которых освобождались от налогов и повинностей, ложившихся на тяглое население (отсюда название «слобода»). В период организации слобод жители получали и другие временные льготы. Это был один из способов привлечения в слободы непосредственных производителей, в частности из соседних княжеств. Слободы организовывали великие и удельные князья, а также отдельные светские и церковные землевладельцы, на владения которых распространялись иммунитетные грамоты. Отсюда и наша с вами Слобожанщина.

Топос Харькова определялся свободными людьми, которые обустроивались в свободных землях и связывали свою жизнь со свободой, со свободными действиями. Древне-русское слово «свобода» означало независимость, а также – свободное поселение. Это мы находим у И. Срезневского, в его знаменитом словаре, в третьем томе, где он, опираясь на Лаврентьевскую летопись, приводит пример диссимиляции губных согласных [3, с. 278]. Древне-русский смысл слова «слобода» – это свобода, причем само слово выражало не только онтологию, но и экзистенцию человека, экзистенцию свободного человека.

Так у наших праземляков проявлялась способность на свободное действие и свободное видение мира. С одной стороны, оформлялась теория границ, с другой, – формировалась ментальность представителей Слобожанщины, то есть наша с вами.

Удивительные люди жили в нашем городе, которые, благодаря своим мечтам, преобразовывали его. Например, наш великий земляк Г. Ф. Квитка-Основьяненко мечтал о благородной и образованной жене. Результатом таких

мечтаний стал процесс открытия гимназии для благородных девиц. Он очень хотел видеть город культурным, результат – появление театра. Скучные пьесы не устраивали его, поэтому он сам взялся за написание пьес, которые стали бриллиантами национальной драматургии. Действительно, чтобы жизнь не казалась скучной, нужны изменения, и харьковчане стремились изменять город. Харьков ассоциируется именно с изменениями, с местом, где можно начинать, начинать учиться, работать, дерзать, начинать уметь думать по-европейски, чувствуя себя свободным и ответственным.

Методология соединения топоса и габитуса объясняет для нас характеристики нашего мышления и нашей ментальности. Однако, ответственность, свобода осваиваются по-разному. Например, одни считают твердую силу руководителя изнуряющей и опасной, другие – ратуют за расшатанную ответственности в условиях размягченности. Хотелось бы сослаться на историю: Андрей Боголюбский ушел из Киева, считая власть в нем не организованной, слабой и лишенной, как следствие, ответственности.

Сегодня этот тезис приобретает особую актуальность. Современная одна из самых актуальных методологий изучения общества риска У. Бека «провозглашает»: культура мирного существования и культура свободы – вот фундамент выживания в обществе риска [2]. Неудивительно, что свобода во многом фундируется именно ответственностью. Да, У. Бек - представитель модерной онтологии понимания топоса. Можно говорить о методологии модерных онтологий, но и домодерные не ушли, к сожалению, в прошлое. Домодерные онтологии пространства и времени продолжают будоражить умы наших современников. Как сегодня надо понимать мир, как оценивать онтологии топоса, на какие методологии опираться в своих рассуждениях – вот вопрос.

У Н. Лумана понятие «Мир» изменяет свои смысловые составляющие. У него это не абсолютное пространство и не абсолютное время. Мир – это совокупный горизонт осмысленного переживания, направленный в середину или наружу. Мир становится закрытым, благодаря активированному в нем смыслу [4]. Каждый из нас конструирует мир, снимая парадокс наблюдателя мира. Это касается и города. Любой город может быть миром для себя, а может быть составляющим мира.

Поэтому не менее актуальна и методология глобализации мира. Она превращает город в узкую полосу топоса, лишённого очарования каждого из городов, пусть даже мирового значения. Но глобализация с указанием на узость мира, пространства, времени, начинает травмировать участников глобального процесса. Мышление домодерных онтологий делало ставку на универсальный мир, универсальный в его культурных, социальных, политических измерениях, как на лучший мир, мир без войны и страданий. Вероятно, глобализация в таком контексте обосновывала возможность стабилизации мира. Но, к сожалению, мышление Модерна оказывается травмированным именно такими стратегиями. «Общественное сознание» – термин диалектического материализма – нашло в домодерной онтологии некую гармонизацию, а тем более реализацию духовного. Но Н. Луман указывает на бесперспективность руководствоваться понятиями «абсолютное пространство» и «абсолютное время». «Мир – это со-

вокупность переживаний, мир – это осмысленное переживание, направленное в середину и наружу. Мир становится определенным – закрытым или открытым – благодаря активированному в нем смыслу» [4, с. 153].

Каждый житель города конструирует мир, тем самым снимая парадокс наблюдателя мира. Это прямо связано и с топосом, и с габитусом города. Как часто, например, читая роман Булгакова «Белая гвардия», мы рисуем в своем воображении город Киев страшного 1918 года. Экзистенциально мы находимся вместе с персонажами в этом городе и переживаем вместе с ними. Однако разница между нашими переживаниями и переживаниями персонажей романа в том, что наша экзистенция не фаталистична, чего не скажешь о персонажах романа. В ситуации отчаянных событий булгаковский персонаж напоминает нам субъекта познания, но уже не в метафизическом контексте. М. Булгаков выписывает его в новом дискурсе. Я бы сказала, что М. Булгаков стоит на пути к постметафизическому мышлению. У него субъект потерял свое двойственное положение как такое, которое противостоит всему (всеобщему), он также не рассматривается как один среди множества.

Именно у И. Канта субъект с его трансцендентальным сознанием противопоставлялся миру как совокупности познаваемых объектов. Одновременно как эмпирическое сознание субъект также выступал как одна сущность среди множества. В начале XX века М. Хайдеггер, наоборот, пытался понять субъективность, которая проектирует мир и понимает его как в-мире-бытие, как отдельное *Dasein*, и которое, все-таки, не может избавиться от своей трансцендентальной спонтанности, свидетельствуя о силе причастности к традиции И. Канта. Трансцендентальное сознание должно покориться, несмотря на свою мирозозидающую позицию, условиям исторической фактичности и внутримирового существования. Но уже в своей поздней философии М. Хайдеггер разработал альтернативу своей ранней философии. Он уже не связывает процесс открытия мира, приобщения к миру с индивидуальным *Dasein*. Он понимает конструирование мира уже не как продукт деятельности, а как всепоглощающее анонимное событие, которое приравнивается к темпорализированной силе первоначала. Изменение онтологий совершается в медиуме языка как события. Поздний М. Хайдеггер поднимает смыслотворческий потенциал языка на ступень Абсолютного. Как следствие, встреча с внутренним мировым происходит фаталистически.

Дискурс романа М. Булгакова выстроен с обращением именно к последнему. Этому есть следующее подтверждение. Если внимательно перелистать книгу, мы заметим, что автор ни разу не упоминает название города. Не тут ли срабатывает методология смыслов Н. Лумана? Какой смысл приобретает рассказ каждого персонажа романа и какой смысл приобретает событие романа, реализуемое по схеме «тут и сейчас»? Это рассказ о гибели мира, причем каждый персонаж романа переживает свой личностный Апокалипсис. Эти экзистенции налагаются на топос и перед нами уже не Киев, перед нами мировой город Иерусалим. Как ни страшно об этом говорить, но сегодня тема украинского Иерусалима повторяется во многих наших городах.

Любое общество, любой город может быть охарактеризован как мировой, глобальный. Сегодня активно просятся к жизни модерные онтологии в их плюралистической парадоксальности. И это актуализирует тему единства и многообразия культур в национальном и трансцендентальном измерении. Однако домодерные онтологии, домодерное мышление не дают возможности активизировать иные онтологические координаты, а именно – не способствуют начинанию думать по-европейски, начинанию культивирования чувства свободы и ответственности. Необходимо формировать новое пространственное мышление, где соединились бы экзистенциальные моменты с элементами свободы и ответственности.

Литература: *Багалій Д. І.* Історія Слобідської України /Д. І. Багалій. – Харків : Наукове видання «Основа», 1990. – 256 с.; 2. *Бек У.* Общество риска. На пути к другому модерну / Ульрих Бек ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс – Традиция, 2000. – 384 с. ; 3. *Срезневский И. И.* Материалы для Словаря древнерусского языка / Измаил Иванович Срезневский : В 3-х т. Репринт: воспроизведение: – СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1895. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. – Т.3 : Р – Я : – 1684 стлб., Доп. 272 стлб. – 905 с.; 4. *Luhmann N.* Die Gesellschaft der Gesellschaft. Erster Halbband / N. Luhmann – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1998. – 231 s.

**К ВОПРОСУ О БАХТИНСКОМ КАРНАВАЛЕ:
АНТИЧНОСТЬ, МОДЕРН, ВЕЧНОСТЬ
(Фрагмент)**

Кэрл Эмерсон

Принстонский университет, Принстон, США

Во-первых, Бахтин увлечен смехом как физиологическим, психологическим и социологическим феноменом, но в целом он не является большим приверженцем страстей. (Ближе всего в этом отношении он к Дэвиду Юму и Адаму Смиту, которые также полагали, что общение является приятным и естественным, и вдохновляет нас к симпатическому со-переживанию опыта). Бахтин редко апеллирует к другим чувствам, кроме жалости и любви, в своих произведениях, еще в меньшей степени он исследует, оценивает или перечисляет страсти. Подобно своим наставникам Гегелю и Канту, Бахтин считал, что человеческому пониманию, претендующему на культурную ценность, – а выживание культуры представляло высший приоритет для философов Марбургской школы, – не пристало быть мистически эмоциональным или не передаваемым посредством письма. Понимание является познаваемым, сознательным и познавательным процессом. Но в отличие от своих великих предшественников Гегеля и Канта, Бахтин никогда не обсуждал систематически отношения между комическими и трагическими страстями, между смехом и трагедией, или между комедией и этическим долгом. Итак, наш первый парадокс: смех и комическое – рефлекс, которые рассудочный, пронизательный в вопросах морали Бахтин вовлекает в центр

своих карнавальных сценариев. Какое знание они влекут за собой, и обязывает ли оно нас к чему-либо?

После того, как мы ставим вопрос о подобном долженствовании, следует еще один парадокс. Карнавальный опыт определяется как гуманизирующий, утешающий, мудрый в своей основе. Но согласитесь, трудно представить себе карнавальный лик, на котором смех удерживается бесконечно долго. Есть ли у карнавала лицо вообще? Имеет ли это лицо глаза? Если это так, то эти глаза не вступают в зрительный контакт. Эти рот и щеки подобны сгустку плоти выше шеи. Этот взгляд не обременен обязательствами, и смех есть «царство не-обязательности». На самом деле, черты этого царства столь размыты, что бахтинский карнавальный смех совсем не присущ индивидуальным телам с их собственными историями и воспоминаниями. Чего хочет карнавальное тело? Эти желания не направлены явным образом на политику или материальные блага. Меньше всего карнавальное тело можно характеризовать с помощью категорий подлости, превосходства, агрессии или сатиры, даже когда это знаменитые герои садомазохистских пассажей Рабле. Более того, Бахтин намекает, что есть нечто драгоценное в «карнавальном опыте», то что мы больше не в состоянии оценить – нечто, что могли понять люди более ранних исторических эпох, но не современное человечество. Теперь мы подошли ко второму парадоксу, который можно определить как непоследовательность бахтинского чувства истории.

В целом Бахтин был оптимистом по поводу прогрессивного развития и дифференциации человеческого сознания. Если принять в качестве нормативного его эссе о хронотопе и наброски к изучению романа воспитания, мы увидим, как глубоко Бахтин верил, что с течением времени значение должно всегда возрастать. По мере возмужания литературы сознание и инициатива ее герои все больше обретают индивидуальность и свой личностный голос: постепенно разрозненные моменты, взаимозаменяемые судьбы и слепой случай греческого романа открывают дорогу для различных метаморфоз, а затем для произведений подлинной художественной силы, достигающей своей кульминации в неповторимых и вызывающих к ответственности образах, созданных Гете и Достоевским. Один из самых вдумчивых критиков Бахтина, Грэм Пичи, даже предположил, что Бахтин, после выдвижения нескольких следующих один за другим временных «кандидатов на бессмертие» в своей работе (личность, обыкновенные люди), в конечном счете, ставит само значение на место главного героя. «История значения, – пишет Пичи, – это, как и многое из собственной истории Бахтина, повесть об изгнании, которая часто значимей по своим результатам, чем по своей продолжительности». То есть, независимо от того, где мы начинаем или заканчиваем наше путешествие, чем дальше мы стремимся попасть к его цели, тем больше ценности должно быть в наших последующих словах. Эволюция идей не означает их упрощения. Сама длительность является добродетелью. По словам Пичи, эта кумулятивная, нерегулируемая, несистематизированная концепция историзма – то, что Бахтин называет «Большим временем», – отражает веру в «вечность семантического потенциала».

Пичи называет эту веру в антиэнтропийный рост значения, которую исповедовал Бахтин, «гносеологическим возвышенным». Я вернусь к этой идее, ибо такое возвышенное состояние, можно сказать, характеризует все подмножество литературных жанров, каждому из которых свойственно смеющееся самосознание, которое настойчиво видит мир как хаос. Это хаос не столько в отрицательном, стрессовом, сколько в положительном смысле этого слова, в котором это понятие используется в классической китайской философии, где оно обозначает не отсутствие порядка, но сумму всех порядков, хаос понимается как пространство, которое всегда может принять нечто новое в себя, без того, чтобы это принятие носило характер насильственного вмешательства. В таком хаотическом режиме бытия, полагаю, можно разместить все, что действительно важно в карнавале Бахтина. В западной традиции можно видеть проблеск подобного мировоззрения в произведениях Диогена и Мениппа. Ближе к нашему времени – и к философам, столь милым сердцу Бахтина, – это Kunst Chaos немецких романтиков, особенно Фридриха Шлегеля, который из всех сил пытался возвысить жанр фрагмента до подлинно художественной формы. Этот «хаотический» принцип также уместен в гегелевской дискуссии об эстетической форме истории. То, что остается нам после того, как трагедия исчерпала себя, сбросила свои маски, заменили свои маски, и – вольно или нет – взглянула одобрительно назад на саму себя? Этот драгоценный остаток Гегель называет «самосознающий язык: комедия».

Если, однако, смех и комическое так необходимы для Бахтина, и если устойчивый рост значения с течением времени является центральной заботой его философии, нельзя не заметить, что карнавальный смех в корне отличается от других исторически развивающихся объектов в универсуме Бахтина. В этой картине всеобщего возрастания блага смех является основным исключением. При взгляде на историю обнаруживается, что смех становится все более худосочным и злокачественным. Он «мельчает», опускается до сатиры, движется от дня к ночи, от Эроса к Танатосу, от городской площади к грязному туалету. Где-то в бахтинских сценариях грядущее теснит прошлое; обращенный в будущее роман оказывается предпочтительным по сравнению с «закрытым» миром эпоса. Но здесь, в царстве карнавала, торжествует ностальгия и сожаление. Прошлое человеческого смеха богато – и безвозвратно. Как мы могли бы объяснить это мрачное видение?

Несколько гипотез возможны на этот счет. Гари Сол Морсон предположил, что, возможно, сыграла свою роль политическая хитрость. По Морсону, Бахтин прославляет архаичное, анархическое, дионисийское видение карнавала в своем исследовании Рабле, но игнорирует лучше документированное влияние аттической комедии потому что в сталинские 1930-е годы Бахтин сам играл роль Аристофана, – он тоже был культурным консерватором в сутурнианском государстве, испорченном властью толпы, и этот факт должен был быть сокрыт, замаскирован. Другое объяснение, намек на которое уже был сделан в этой статье, может лежать в отношениях между смехом, неприкосновенностью частной жизни и скромностью. В сталинское время, когда была возведена в рутину политизация песенных текстов и

советизация эпических произведений (и даже оперных либретто), Бахтину вполне могло показаться, что только первозданный грубый смех мог стать средством сопротивления извращенным «прогрессивным» историческим трактовкам. Некоторые даже предполагают, что карнавал был частью более крупного архаичного протеста со стороны Бахтина против индустриализации и модернизации. Насколько нам известно, Бахтин не особенно приветствовал индустриальное общество, будь то коммунистическое или капиталистическое. Будучи реализованной с недостатками или лишь частично, модернизация означала экономические трудности. В случае же успеха она сглаживала различия, пичкала людей готовыми вещами, приучала потреблять и копить то, что вы заработали, запрягала вас в упряжку к золотому тельцу, и убивала карнавал.

В качестве противоядия этой мещанской модели Бахтин мог бы посоветовать нам развивать способность представить себя в самых разных местах – быстро, последовательно и сознательно. Мы должны бороться против естественной тенденции к утверждению нашего собственного «Я» в каком-то фиксированном центре и избегать чувства, что мы сами являемся истиной в последней инстанции. Мы должны, настаивает он, совершить коперниканскую революцию в самих себе – заметим, не отрицая нашу самость или дискредитируя получаемый нами опыт (сделать так означало бы просто обратить самих себя в пыль), но умножая этот опыт, отстраняя его от себя и приобретая умение посмотреть на самих себя и свой опыт извне. И это должно быть сделано радостно, с благодарностью, с осознанием того, что все эти упражнения никогда не изменят материальную данность мира.

Задуманное таким образом и вовлекающее религиозную образность, созвучную самым сокровенным замыслам Бахтина, карнавальное отношение (снова обнаруживающее свою архаичную сторону) по своему воздействию подобно иконе, отвечающей на устремленный к ней взгляд утешением страждущей души. Мы обращаемся к иконе, когда наш дух настоятельно требует обновления. Взгляд на икону не есть отрицание мира, так же как не сознательная его подмена. В наименьшей степени это «плохой взгляд» современной теории литературы, посредством которого, как предполагается, то, на что мы смотрим, подвергается овеществлению, объективации, отвердению, и, таким образом, оскорблению. Взгляд на икону всегда утешает и преображает находящегося вне ее. Преображение происходит отчасти потому, что святой образ не является лишь объектом. Сам по себе он содержит диалогическую энергию, сообщающую иконе обратный взгляд. (Оба участника этого диалога смотрят не друг на друга, а проникают вглубь один другого.) Кроме того, правильное прочтение иконического пространства, подобно правильной ориентации тела во время карнавала, требует, чтобы мы отказались от перспективы, основанной на единственной точке зрения. Мы должны освободиться от предрассудка, что наше тело есть некий центральный фокус Вселенной, балансирующий вдоль визуального коридора и готовый к перемещению «вглубь» художественного пространства на наших собственных условиях. Короче говоря, мы должны освободиться от мысли, что комфортный

взгляд на вещи изнутри нашего собственного тела является единственной реальной перспективой.

Надо отметить, что, в сопоставлении с реалистической оптикой фотографии или портретом эпохи Возрождения, православные иконы содержат определенные «несоответствия». Плоские, перевернутые иконописные пространства предлагают зрителю набор несовместимых, внутренне непримиримых, «нереалистических» перспектив. Несоответствие и визуальный парадокс являются частью этой стратегии. Взгляд вдоль этих странных пространств может обогатить наш репертуар ответов и помочь нам выжить. Я верю, что на каком-то уровне Бахтин – набожный православный верующий – надеялся, что карнавал будет функционировать в виде иконки именно в этом смысле. Конечно, воплощения карнавала направляются эстетикой, полностью противоположной той, которая присуща восточному православному религиозному искусству: широкие трехмерные объемы (неприемлемые в православном сакральном пространстве), изгибы плоти вместо аскетического и безмятежного взгляда, драки – хотя всегда наполненные весельем – на городской площади вместо созерцания и застоя. Но духовные плоды сопоставимы. Мы становимся более гибкими и вдохновленными надеждой. Для Бахтина карнавал есть «момент перехода» от одного настроения к другому, орган, как будто предназначенный для того, чтобы рождал свободу каждого в ответ на тяготы мира. В этом смысле мы можем говорить о модернизме Бахтина. Что касается литературы, то в ней с трудом обнаруживаются следы подобного настроения. Но модернистские иконки двадцатого века, такие как кубистские гитары Пикассо, с их гибкой организацией и перекраиванием пространства, обеспечивают род визуальной свободы, воплощенный также в карнавале. Карнавал всегда ориентирован на избыточность и производит больше, чем кто-либо может потребить и в большем многообразии, чем кто-либо может себе представить. Такое искусство никогда не может быть полностью утилитарным, репрезентативным или исчисляемым в строго экономическом смысле.

Приведенный аргумент, возможно, является еще одной причиной, почему Достоевский так притягивал Бахтина. Этот великий русский писатель утверждал похожим образом свое неприятие экономических материалистов и нигилистов 1860-х годов. Если я хочу быть свободным – Достоевский писал про радикальных журналистов, которые хвастливо ставили сапоги выше Шекспира и ши выше Сикстинской мадонны – то, что мне действительно нужно в моей жизни, является недостижимым идеалом, а не какой-то балансовой книгой. Идеал будет всегда возрастать вместе с нами, в то время как бухгалтерская книга дышит смертью. Это также объясняет, почему Достоевский и Бахтин, проживая свои жизни в материалистический век, были почти клинически заинтересованы в чудесах, тех моментах, когда происходит абсолютно необъяснимое. Несколько прекрасных исследований были проведены в последнее время на тему Бахтина и апофатической традиции, которая, в сущности, является не называнием идеала, противостоянием любым попыткам ограничить вещь через какие-то рамки или дефиниции. В своей

крайней точке апофатическая практика приближается к идеалу кенотического «опустошения». Такой кенозис оставляет дух взлелеянным, но тело не обремененным. Ключом для Бахтина, кажется, была свобода в обретении полноты без накопления.

Полнота, образовавшаяся не накоплением: такова логика карнавального изобилия <...>. Видно, в романе Рабле, как все эти неистовые карнавальные перечисления вроде подтирок для Гаргантюа, которые обрушиваются на нас в первых главах, например, – наполнены весельем именно потому, что они обеспечивают нас чрезмерным изобилием, и пародийны в равной мере по отношению к эпическому героизму и утилитарной бухгалтерии. Вот ваш список, поскольку вам потребуется список, – но все это доказывает, что богатство материального мира неисчерпаемо и не должно быть заключено в нем. Карнавальное письмо берет трезвый, архаичный жанр каталога и инвентаря и делает его радостным и изобильным. И это, настаивает Бахтин, то, что делают все истинные романы.

Перевод сделан А.В. Голозубовым

Кэрл Эмерсон – профессор славистики Принстонского университета, президент Американской ассоциации преподавателей славянских и восточно-европейских языков (AATSEEL), автор, соавтор и редактор полутора десятков книг, большого количества статей, опубликованных на английском и русском языках, посвященных русской и центрально-европейской культуре, философии и музыке, в частности творчеству Пушкина, Толстого, Достоевского, русской опере. К. Эмерсон – классик бахтиноведения, междисциплинарной области гуманитарного знания, посвященной осмыслению творческого наследия выдающегося русского мыслителя, литературоведа, культуролога Михаила Михайловича Бахтина (1895-1975). Статья «К вопросу о бахтинском карнавале: античность, модерн, вечность» была любезно предоставлена для публикации в нашем сборнике во время проведения 15-ой международной Бахтинской конференции в Стокгольме 23-27 июля 2014 г. Эмерсон ставит проблему терминологического прояснения концепта карнавала и его места в бахтинской философии, что, на ее взгляд, может внести существенный вклад в литературоведение. Далее приводится фрагмент статьи.

ПРО ГУМАНІТАРНІ ВЕКТОРИ НАУКОВО-ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ

О.К. Чаплигін

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Харків

Незважаючи на наявність кризових ситуацій у відносинах між людиною і технікою, людство навряд чи здатне вирішити їх за принципом – «негаразди техніко-технологічного розвитку повинні долатися створенням більш досконалих машин і технологій». Перегляду підлягає уся технологізована культура, а може навіть буде необхідним перехід від техногенної до якоїсь іншої цивілізації. Але для цього передусім необхідно переглянути основні принципи і підходи до розвитку науки, техніки, технології, визначити їх нове місце в соціумі. Одним з таких шляхів може бути вироблення нового, цілісного, одночасно технічного і гуманітарного уявлення про природу. Це вже буде не традиційний, а новий варіант природознавства, що має виглядати як синтез технічних, соціальних і гуманітарних складових. У певному сенсі такі проекти вже здійснюються в США (проект «Дослідження наслідків техніки») і в Німеччині (програма «Оцінка наслідків техніки»).

Сьогодні пошук виходу з кризи техногенної цивілізації здійснюється в напрямках створення безвідходних виробництв, нових технологій, нових поколінь інформаційно-обчислювальної техніки, пошуку екологічно чистих джерел енергії, використання нетрадиційних матеріалів, виробництва із замкнутими циклами, біотехнологій, тощо.

У політико-ідеологічному аспекті головна увага приділяється виробленню систем колективної відповідальності, розробці інженерної етики, затвердженню «розумних» обмежень, науково-техніко-технологічного прогресу (НТП).

У філософії техніки переважають радикальніші установки на критичне переосмислення ідей, що лежать в основі техногенної цивілізації, передусім ідей значущості і змісту природничих наук і інженерії. Головним тут є питання про те, як реалізувати сили природи (першої і другої), як використати їх для блага людини і суспільства, погоджуючи їх з цілями і ідеалами людства. Це означає не що інше, як обмеження впливу деструктивних техногенних процесів, забезпечення безпечного розвитку цивілізації, звільнення людини з-під влади техніки, поліпшення якості життя. Вказані завдання вступають у протиріччя з необхідністю забезпечення прийнятної і гідної рівня існування для мільярдів людей, захисту і відновлення першої природи.

Інше проблемне питання полягає в тому, як можна контролювати негативні впливи сучасної інженерної, проектувальної і технологічної діяльності на природу. Адже зміни в природних процесах, в трансформації людини, неконтрольовані зміни другої і третьої природи піддаються обчисленню і плануванню тільки в найближчій перспективі, у віддаленішому майбутньому тут панує ситуація невизначеності. До того ж, такі процеси вимагають розробки різних сценаріїв роз-

витку з урахуванням досить великої кількості чинників впливу і ризиків.

Звичайно, потрібне нове розуміння техніки, яке б здолало натуралістичний підхід і визначалося б як прояв складних інтелектуальних і соціокультурних процесів, як особливого середовища для людини, яке б не нав'язувало йому архетипи поведінки, ритми функціонування, стиль мислення, естетичні переваги і тому подібне.

Потрібна нова картина світу. Якщо стара науково-технічна картина спиралася на ідеї вільного використання сил, енергій і матеріалів природи, на віру в можливість людини творити нові світи, то нова картина світу повинна формувати у людини уміння працювати з різними природами і користуватися досягненням різних типів культури, і в той же час вчитися прислухатися до потреб самого суб'єкта мислення і діяльності. Усе це означає, що необхідно розуміти, яка техніка нам підходить і прийнятна, з якими обмеженнями своєї свободи ми будемо згодні, які цінності розвитку ми приймемо, а які відкинемо.

Ще раз треба відмітити, що йдеться не про відмову від інженерії, техніки, технології як таких. Але необхідним є перегляд наших поглядів на їх роль в житті суспільства, нове розуміння пріоритетів з урахуванням вектору гуманітарного розвитку інженерії і техніки. Крім того, вони мають бути не тільки окремими видами діяльності, але й факторами людського розвитку. На іманентний розвиток науки, техніки, інженерії і технологій мають бути накладені обґрунтовані обмеження, мають бути створені можливості для достатнього вибору з наявних альтернатив, найбільш безпечних і ефективних варіантів розвитку. Переважаючим має бути не лише споглядання і об'єктивне вивчення наслідків НТП, але й вислуховування і конституювання основних сил і умов, що визначають характер такого розвитку. На цьому шляху і може бути сформульована і впроваджена в життя нова ідея ролі і можливостей техніки як такої. Вочевидь, що відмова від техніки і технології (як цього вимагають представники алармизму і антисциентизму) неможлива. В той же час, непереконливою є демонізація техніки, звинувачення на її адресу. Людська діяльність складає основу техніки, сама технічна за своєю суттю. І не провина техніки як такої, що у сучасному світі розвиток техніко-виробничої діяльності, технічного середовища і технологій представляє загрозу для існування самої людини. Тому і виходить з безвиході технічного розвитку слід шукати на шляхах гуманізації, врахування екологічних, антропологічних, соціально-ціннісних чинників в створенні і використанні техніки. Ясно лише, що нова цивілізація, якщо її вдасться сформувати, – теж буде спиратися на техніку і техніко-технологічний розвиток. Але це має бути нова техніка, – гуманітарно-орієнтована, можливо, з меншими ресурсами, але і безпечніша для людини, суспільства, природи.

У світлі сказаного дещо по-новому виглядає задача гуманітаризації вищої технічної освіти. Мова зовсім не йде про механічне збільшення обсягів викладання гуманітарних дисциплін, або у простому насиченні лекцій технічного напрямку прикладами з життя, а перш за все в докорінній перебудові мислення і діяльності всіх учасників навчально-виховного процесу, в усвідомленні того, що мова йде про існування людини і людства взагалі, а сама проблема гуманітаризації – багатоаспектна.

У світоглядному ракурсі як викладачі технічних дисциплін, так і гуманітарії мають істотно переглянути свої погляди. При цьому перші мають зрозуміти власну обмеженість, визнати, що крім світу техніки існує й інший світ, інша культура – гуманітарна, яку не всі знають і до якої часто ставляться упереджено. Шлях тут лише один – мати бажання зустрітися з «незнайомцем», вступити в контакт, розпочавши діалог.

Гуманітарії, у свою чергу, мають усвідомити, що більшість із них наче замкнулася у «вежі зі слонової кістки» і не помічає тих змін, що відбуваються у реальному житті. Їхня любов до духу, до людини, до мови чи свідомості не враховує технічної (у широкому сенсі) обумовленості, того, що *сучасна людина* (незалежно від того, орієнтується вона на гуманітарну чи вузькотехнічну культуру), за М. Хайдеггером, є *«по-став»*, тобто, *функціональний елемент техносфери*, людина давно вже не вільна. Треба уяснити, що не існує якоїсь єдиної гуманітарної культури, що доля техногенної цивілізації в її окремих різновидах і в цілому залежить від розвитку науки, інженерії, проектування, технології. Усі ми – плоди і в чомусь жертви такої цивілізації. Тож, характеристика сучасної людини як часткової, «одномірної», «масової», «роздрібненої» і таке інше – це відноситься до більшості з нас – представників дуалістичної технічно-гуманітарної культури. І так звані «технократизм» і «професійний кретинізм» може характеризувати як вузького спеціаліста-інженера, так і професора історії чи філософії. А головним є усвідомлення представниками обох культур того, що вони – рівноправні учасники діалогу, а не оракули, які володіють абсолютним знанням. Тож, можна погодитися з В. М. Розіним, який наступним чином формулює головну світоглядну задачу у технічній освіті: *необхідна рефлексія над своєю професією, визначення її кордонів, усвідомлений і критичний аналіз культури (технічної або гуманітарної), до якої ти належиш*, знайомство з протилежною культурою, спілкування і діалог з її представниками, розуміння проблем і задач, котрі ще необхідно вирішувати, притаманних цій культурі способів мислення, форм життя і діяльності.

Література: 1. Розин В.М. Философия техники. – М., 2001.; 2. Сагатовский В.Н. Что такое гуманитарное развитие общества // Социально-гуманитарное знание. – 2002. – №3. – С. 65–83.; 3. Чаплыгин А.К. Философия в культуре: актуальные контексты. – Х.: Изд-во «Лидер», 2014. – С. 243-292.

СОЦИАЛЬНЫЙ ДЕТЕРМИНИЗМ В РУСЛЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ СВЯЗЕЙ

И.В. Владленова

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Социальный детерминизм в своем историческом развитии прошел путь от основного принципа социологии до междисциплинарного направления, развивающегося на стыке социологии и философии техники. С точки зрения социального детерминизма динамика, развитие техники обуславливается общим социокультурным контекстом. Это значит, что развитие техники имеет не только присущие ей внутренние факторы, но и внешние детерминанты (оно обуслов-

лено не только внутренней логикой самого технического процесса).

Л. Грин, придерживаясь позиции социального детерминизма, вводит понятие «технокультура», в котором отражается контекст развития технологии во взаимодействии с политикой, экономикой, культурой. В своей книге «Технокультура» Лейла Грин утверждает, что социальные процессы определяют роль и развитие технологии, которые служат социальным целям. Она утверждает, что каждое технологическое развитие на протяжении всей истории было стимулировано определенной общественной потребностью, идущей от экономического, политического или военного запроса. С точки зрения Грин, технологии всегда развивались с определенной целью и для решения определенных социальных задач [3]. Социальный детерминизм означает не только детерминацию (обусловленность) социальных отношений внешними для общества факторами (природной средой, связями «человек-природа-общество»), но и самодетерминацию: социальные отношения, вплетенные в экономическую, политическую, правовую жизнь общества взаимозависимы и развиваются по своим собственным законам, которые определяются социальными факторами. В рамках этой позиции предполагается, что обоснование закономерного, детерминированного характера развития общества возможно лишь на почве признания социальной субстанции как основы, на которой образуется всеобщая связь социальных явлений, в том числе и их причинная зависимость (обоснование причинности часто проводится на базе системного подхода, рассмотрения общества в качестве системы, целостности). Такое представление разрабатывается в рамках социологии знания и социальной эпистемологии, которые основное значение отводят экстерналистским факторам, как основным движущим силам развития научного знания. Задача социальной эпистемологии заключается в централизации знания, а также любой деятельности, которая направлена на выявление социальных детерминант. В этом ключе наука может быть классифицирована как форма воплощения социальной реальности (однако науке также присущи качества, делающие ее автономной от социальных факторов).

Заимствовав марксистское положение о зависимости общественного сознания от общественного бытия и социальной обусловленности познания, Маннгейм полагает, что общественное бытие не сводится только к «экономическим отношениям производства». Согласно Маннгейму, задача социологии знания заключается в анализе социально-исторической обусловленности мышления (как теоретического, так и обыденного), и разработке учения о «внетеоретических условиях знания». Согласно Маннгейму необходимо раскрыть природу социальной деятельности индивидов, причины и условия их развития в контексте между индивидуальными, личностными компонентами творческих достижений и компонентами социальными. Он полагает, что нельзя обрести истинную историческую перспективу без осознания социального фона исторических событий. В рамках социология знания разрабатывается учение о так называемой «экзистенциальной обусловленности знания», которое необходимо исследовать в контексте исторических изменений, происходящих на фоне социального развития, задача социологии знания – проследить эту «обусловленность» применительно к различным содержаниям знания в прошлом и настоящем [1]. Только таким обра-

зом, по мнению Мангейма, можно преодолеть расплывчатую, непродуманную и поэтому неплодотворную форму релятивизма в науке, которая сохранится до тех пор, пока наука не осмыслит эту все более отчетливо проступающую обусловленность любого продукта мышления. Социология знания пытается решить эту проблему не посредством боязливого игнорирования данных о социальной обусловленности знания, - она стремится преодолеть растущее беспокойство тем, что вводит эти данные в рамки самой науки и использует их для корректирования научных выводов; поскольку, однако, эти данные представляются еще недостаточно отчетливыми, точными и отчасти преувеличенными, социология знания стремится свести их к твердым неоспоримым положениям, чтобы тем самым сделать более доступными методическому изучению.

Современная социология знания изучает с различных теоретико-методологических позиций проблематику социальной природы знания. В сферу ее интересов входит анализ социальной природы знания (социология знания в узком смысле); мышления, его исторического развития (социология мышления), когнитивных систем и познавательной деятельности общества (социология познания) и основания социологии (социология социологии). Социология знания является метатеоретической областью, не укладывающейся в традиционные отрасли социологии. В рамках социологии знания развивается социология научного знания, фокусирующаяся на роли социальных факторов в процессе производства и воспроизводства научного знания, анализируются вопросы содержания научного знания. Первые исследования по социологии научного знания были начаты усилиями Людвика Флека, Бориса Гессена, Майкла Полани, Т. Куна. Впоследствии их идеи разрабатывались в рамках социального конструктивизма.

Концепция культурно-исторической детерминации научного знания активно разрабатывал Л. Флек, который пришел к идее об установлении важных зависимостей между социальными условиями возникновения и развития знания и содержанием самого знания, закономерностями его функционирования и изменения. Гносеологическая теория, которую разрабатывает Флек, рассматривает мышление не как процесс, замкнутый рамками индивидуального «Я», а как результат социальной деятельности в той мере, в какой общественный «запас интеллекта» определяет уровень, достижимый индивидом. Для Флека поучительный эпизод из истории серологии, который он приводит в своей книге, является свидетельством того, что содержание фактов, наблюдений определяется интерпретацией, вытекающей из принятого учеными стиля мышления [2]. Теория познания, опирающаяся на понятие индивидуального гносеологического субъекта, характеристики которого не подвержены влияниям исторического времени и социальному контексту, является, по мнению Флека, безнадежно устаревшей.

Таким образом, социальный детерминизм представляет собой открытое, развивающееся для дискуссий поле, формирующееся как усилиями социологов, та и исследователями технологий, антропологов, философов.

Литература: 1. Мангейм К. Избранное: Социология культуры / К. Мангейм. – М., СПб.: Университетская книга, 2000. – 501 с.; 2. Флек Л. Возникновение и развитие научного факта: Введение в теорию стиля мышления и мыслительного коллектива / Л. Флек. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 220 с.; 3. Green L. *Technoculture* / Green, Leila. – Crows Nest: Allen and Unwin Green. – 2001. – P. 1–20.

ИЕРОФАНИЯ БОГОИЗБРАННИЧЕСТВА В АГИОГРАФИЧЕСКОМ МИФЕ

Г.Д. Панков

Харьковская государственная академия культуры, Харьков

Среди разнообразных мифологических типов особое место в культуре занимают агиографические мифы, предметом которых является описание жизни святых. Их изучение актуализируется не только в области богословской мысли определенных конфессий, но также со стороны исторической, филологической, религиоведческой, культурологической научных дисциплин. Проблемное поле научного исследования мифологии охватывает не только ее содержание, структуру, но также уяснение различных культурных механизмов мифотворчества. Существеннейшим механизмом в мифообразовании служит представление о священном, выражаемое в многообразных формах его проявлений. Одной из таких форм (или иерофаний) является ситуация избрания Богом святого, которая нередко встречается в «житиях святых». Осмыслить названную иерофанию ставится целью в данных тезисах.

Понятие иерофании широко используется феноменологией религии для осмысления различных религиозных артефактов, включая тексты. В данном случае объектом изучения послужит «Житие и чудеса» Сергия Радонежского, выдающегося подвижника православия XIV в., основателя Троице-Сергиевой лавры. Однако применение к его агиографии феноменолого-религиоведческих наработок ориентируется вовсе не на изучение характера жизни и деятельности названного аскета. Речь пойдет об уяснении иерофании богоизбранничества в качестве смыслового звена агиографического текста. Использование в данном исследовании феноменолого-религиоведческого подхода в органическом сочетании с методом герменевтического анализа актуализирует феноменологию религии в контексте демонстрации ее методологических возможностей в пространстве православной культуры. Одновременно указывается на эвристическую возможность герменевтического подхода к религиозному мифу в опоре на феноменолого-религиоведческий анализ.

Уже в самом начале повествования о Сергии Радонежском говорится, что «еще от чрева матери Бог избрал его на служение Себе» [1, с. 511]. В результате, образ подвижника приобретает сакрализованное выражение. В феноменологии религии сакральное (священное) рассматривается в оппозиции профанному (мирскому). Латинское слово *sacer*, из которого вытекает понятие сакрального, переводится как «отделенное», «отдаленное», «избранное» из среды мирского. Демаркация между священным и мирским прослеживается не в «горизонтальном», но в «вертикальном» отношении: избрание и выделение какой-либо ценностной величины (субъекта или объекта) из среды мирского со ссылкой на божественный авторитет означает ее аксиологическое возвышение в отношении определенной ценностной среды. Таким образом, иерофания богоизбранничества, введенная авторами текста в начале жизнеописания Сергия, изначально обеспечила образу подвижника священный характер авторитета на всем протяжении данного повествования.

Сразу же после указания на избрание Богом будущего «светильника Русской земли» следует описание чуда, согласно которому младенец Сергей громким голосом трижды вскрикнул из материнского чрева во время проведения в храме божественной литургии, на которой присутствовала им беременная мать. Три изданные крика младенца совпали с тремя ключевыми фрагментами службы, а именно при чтении Евангелия, исполнении Херувимской песни и возгласе священника «Святая святым». Этим самым автор «Жития» создает ситуацию, которую можно обозначить в виде еще неосознанного устремления к сакральному со стороны младенца, и названное устремление выглядит священным ответом на действие божественной силы. Создается впечатление, что божественный избранник инстинктивно чувствует божественное начало как притягательную силу, и потому следует ей навстречу.

Со стороны сциентического или обывательского мышления приведенное чудо станет истолковываться с точки зрения вымысла, принимаемого за правду, пустой небылицей и т.п. В противовес аналогичным оценкам мифического чуда, феноменология религии выдвигает необходимым требованием определение его смысла в содержании и структуре текста. На смысл рассматриваемого чуда указывает сам автор «Жития» преподобного Сергия Радонежского: «Из этого все уразумели, что произойдет на свет великий светильник миру и служитель Пресвятой Троицы» [1, с. 511]. Данное утверждение позволяет заключить о чуде как о специфическом аргументе мифа, или специфическом коде организации мифического пространства. Иерофания чуда не просто дополняет иерофанию богоизбранничества, но и служит инструментом в ее смысловом усилении.

Поведение младенца (Сергия) во время церковной службы сопоставляется с поведением младенца Иоанна Крестителя, который «перед Божией Матерью радостно възыграл» во чреве своей матери Елизаветы [1, с. 511]. Смысл приведенной аналогии состоит в формировании агиографического авторитета Сергия посредством апелляции к еще более авторитетной в христианстве личности – Иоанну Крестителю, а вместе с ним – к евангельской вести, которая служит существеннейшим фактором в легитимации и санкционировании ценностей в христианской культуре.

В чем состоит смысл избрания Богом Сергия Радонежского? Ответ богословов на поставленный вопрос будет состоять в том, что Бог избирает из числа людей особых служителей для распространения и утверждения славы Божьей в мире, а также праведности среди людей, через которую пролегает путь к святости. Кто-то усомнится в данной позиции на основании скептицизма в отношении существования сверхъестественных сил, или вовсе ее отвергнет, придерживаясь атеистического миропонимания. В качестве альтернативы обоим позициям выдвинем иную постановку проблемы – исходить в ответе на поставленный вопрос не от Бога, но от текста: в чем состоит смысл конструирования в тексте образа праведника, наделенного иерофанией богоизбранности? Ответом на поставленный вопрос может послужить следующее высказывание в данном «Житии»: «Светло светит солнце и согревает своими лучами землю, но еще светлее сияет великий чудотворец, просвещая своими чудесами и молитвами души человеческие. И не исчезнет никогда слава преподобного, – она будет сиять вечно, ибо в

Священном Писании говорится: праведники во веки живут» [1, с. 552-553].

Из процитированного фрагмента следует вывод, согласно которому православная культура призвана прославлять своих деятелей, сыгравших значительную роль в ее историческом бытии. Поэтому агиографическая литература не просто повествует о жизни и деятельности избранных подвижников христианского благочестия, но посредством нарратива прославляет и возвышает их духовный подвиг, а вместе с ним и личность подвижника.

Наряду с указанным обстоятельством, в любой культуре вырабатываются образцы для подражания, посредством которых осуществляется ряд функций, как, например, аксиологическая, регулятивная, коммуникативная, интегративная и ряд других. В этой связи личность Сергия Радонежского, как и всех ему подобных праведников, подверглась сакральному возвышению до уровня эталона социокультурного регулирования. В данном отношении иерофания богоизбранности представляется существенным смыслообразующим фактором в легитимации ценностей христианской культуры, а также в системе механизмов христианского способа управления духовными и социальными процессами. Таким образом, проблема места и роли иерофании богоизбранности в мифе приобретает праксеологический аспект, поскольку сам миф не только претендует на объяснение реальности, но также устремляет сознание человека к решению определенных практических задач.

Литература: 1. Житие и чудес преподобного и богоносного отца нашего Сергия Радонежского чудотворца // Жития святых на русском языке, изложенные по руководству Четьих-Миней св. Дмитрия Ростовского. – Сентябрь. – Т. 1. –С. 511-563.

ЕТИЧНИЙ ІНДИКАТИВ РЕКЛАМИ

Л.А. Васильєва

Національний аерокосмічний університет «ХАІ», Харків

О.П. Проценко

Харківський національний університет будівництва та архітектури, Харків

Реалізація практичного інтересу в розвитку сучасного інформаційного суспільства передбачає впровадження різних аспектів рекламного феномену на глибинні прошарки соціального простору. Це вказує на сполученість соціальної сфери реклами з соціоморальними нормами, ціннісними орієнтирами й етичною поведінкою соціального суб'єкта.

Відзначимо, що саме ця особливість феномену реклами достатньо частково й поверхнево досліджена рекламними фахівцями й потребує цілісного осмислення й невідкладної розробки.

Реклама, як унікальне явище сучасної соціальної діяльності, є невід'ємним атрибутом культури і цивілізації, але тільки «справжній», «істиний» рекламний продукт може належати до так званих трансляторів духовних цінностей людини, що дозволяють збагатити її практичним досвідом доброго вчинку, пов'язаного з турботою, допомогою й увагою. Такого роду рекламна комунікація персоніфікує духовний компонент через систему реальних дій, підкреслює

ючи причетність людини до духовного світу через її поведінку. При достовірній рекламі покупці виконують добровільний вибір, стають підвладними силі своїх бажань, розвіюючи мрії, фантазії й почуття.

Розкриваючи соціоморальні віхи реклами, слід зазначити, що багато її гострих і суперечливих питань тісно пов'язані з природою понять пристойності й непристойності, дозволеності й недозволеності, морального й аморального. Так, в сучасному рекламному просторі найчастіше у споживача виникає відраза дія, почуття «вимушеності» й цілковитого дискомфорту при перегляді окремих рекламних продуктів, що перетинають границю й міру дозволеного (наприклад, реклама засобів особистої гігієни, лікарських препаратів). Деякі творці рекламних проектів (здебільшого з низьким порогом соціальної відповідальності), перебуваючи в постійному пошуку продуктивно-ексцентричних ходів, зміщують границі пристойного й красивого до нав'язливої недозволеності й повної аморальності, переходячи моральну границю й естетичну міру. В сьогоденні рекламна культура значною мірою втрачає свій сакральний ореол, порушуючи традиційні рамки звіданої «таємничості».

Вихід з сформованої ситуації лежить не в площині повного викорінювання неякісного рекламного продукту, а в необхідності уточнення його місця демонстрації (тут з погляду здорового глузду варто чітко розділяти рекламу: по статі й колу споживання), часу трансляції, словесно-вербального ряду й образного впровадження. Уособленість й самостійність рекламної сфери повинна полягати не тільки в особливих правилах, а й в своєрідному застосуванні єдиного морального закону, пов'язаного з природою чесності. Духовно-моральні норми й вимоги фіксуються, як правило, в загальних формах, які пропонують не конкретні дії, а лише певний тип вчинків. Не існує абсолютно моральних установок, які диктували б людині, як діяти в нескінченному різноманітті життєвих ситуацій, оскільки сам механізм моральної дії припускає здатність людини до самостійного вибору мети й засобів поведіння й обґрунтуванню правомірності, моральної виправданості цього вибору.

Безумовно сучасною рекламною діяльністю породжуються багато актуальних питань морального порядку – соціальна заздрість, яка здатна змінювати моральні принципи при гонитві за матеріальними благами; якісно-новий характер міжособистісних взаємин, які характеризуються щедрістю покупця до себе й своїх близьких; зосередження на «маленьких» радостях життя або на соціальних проблемах усього суспільства, орієнтованих на усвідомлення власного внеску в подолання загальнолюдських проблем (СНІД, наркоманія, алкоголізм, паління, війни).

Демонструючи окремі моральні колізії, «істина» реклама змушує співпереживати популярним героям, формує цілісну систему психологічних якостей, які задовольняють особисті моральні потреби. Центральну роль у рекламній комунікації відіграє механізм синтонії – перенесення на себе стану іншого, співпереживання іншого як самого себе. Розширюючи життєві контакти, дійсна реклама дає можливість переживати нескінченно тривіальні варіанти повсякденно-комунікативного спілкування, являючись наочним прикладом морального поведіння особистості. Саме такою «істиною» рекламою можуть задово-

льнятися духовно-моральні потреби гармонізації суспільного й індивідуального буття, трансформації соціальних цінностей в індивідуально-суспільній практиці, що відкривають значимість особистісного в рекламному продукті.

Як соціально-універсальне явище, сучасна рекламна комунікація все більше прагне до освоєння всього різноманіття духовних і креативних сил людини. При цьому вона сама стає модернізатором креативності далеко за межами створеного нею рекламного продукту – у просторі людських діянь і вчинків, відношення людини до речей, інших людей.

Рекламна духовність – це стандартизована мораль, яка підкорюється традиційній нормі поведінки й здатна нагадувати про існування ідеальних відносин, моралі, в якій чітко розподілені всі ролі, відступ від яких може привести до громадського осуду. Варто помітити, що дані стандартизовані картини не завжди є еталоном або наочним керівництвом до дії, кожна особистість зобов'язана самостійно визначити ті моральні й ціннісні пріоритети, які властиві саме її життєво-значеннєвим формаціям.

ФИЛОСОФИЯ И ФУНКЦИИ НАУЧНОЙ КРИТИКИ: МЕЖДУ ПРОБЛЕМАМИ СЕГОДНЯШНИМИ И ЗАДАЧАМИ БУДУЩЕГО

Н.Б. Годзь

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Философия есть высший уровень теоретического мировоззрения, это форма мышления, с помощью которого мы отображаем, переосмысливаем и принимаем, определяем и объясняем реальность, которая окружает нас и сами мы, непосредственно являемся продолжением этой реальности. Опасной тенденцией на наш взгляд, есть стремление возобновить понимание и использование философии как исключительно идеологической машины, с помощью которой можно управлять массами, нивелируя понимание множественности, разнообразия (про что, в свое время писал проф. Шкода В.В.) и уникальности каждого человека (что заметьте, не интерпретируется нами как крайняя форма субъективизма – уникальность не означает запредельный эгоизм). Соглашаясь с критичностью философии, нас настораживает стремление части философов определять в функциях философии «оздоровление общества» [5, с. 3] слишком неожиданно интерпретируется сегодня понимание «оздоровление» и способы его осуществления. Проблема трактования понятий и создания смыслов интерпретации, понимания - как никогда стоит остро в современном мире.

Когда-то выдающийся украинский ученый и мыслитель И.И. Мечников написал следующее: «...природе человеческой свойственны и такие чувства, которые обнаруживаются только в исключительных случаях и требуют специального упражнения. В эту категорию входит до известной степени и «чувство жизни» У некоторых людей оно развито слабо. Большею частью оно обнаруживается поздно; но иногда появляется и раньше под влиянием болезни или другой смертельной опасности...иногда для его пробуждения нужны особые усло-

вия» [6, с. 222-223]. Истина и ее поиск, проблема истинности знания, в том числе и знания жизни, критичность в отношении полученного знания и полученных результатов, в том числе и научных на наш взгляд, очень близко находятся к тому понятию, которое у Мечникова выводится как «чувство жизни». «Чувство жизни» с одной стороны есть результат индивидуального, личностного опыта (со всеми иллюзиями и заблуждениями, свойственными ему), с другой стороны – плацдарм для движения, в том числе стремительного, на «рывке» вперед, в бессмертие. Да, своеобразие философских проблем стоит в отсутствии единых критериев обоснования, в языковых проблемах интерпретации (Р.Карнап), в разнообразии жизненных ценностей, в проблеме гносеологического характера восприятия фактом и самом характере познания [5, с. 11-17]. Ожидание «Лучшего будущего» есть определяющей характеристикой человеческой эволюции, несмотря на то, что это лишь часть контура особенностей человеческого коллективного мышления на противоположном полюсе находится пессимистические ожидания и апатия - так же присутствует в сознании обывателей и лучших умов наряду с апокалипсическими ожиданиями.

Утверждение, что в XX веке люди стали бояться техники [5, с. 410], вероятно не совсем верно. Страх перед инновациями, в том числе и техническими, присутствовал на протяжении всей истории человечества, для этого мы разрабатываем понятие «Экологическая футурология» [1-3]. Можно сказать, что нас спасло неистребимое любопытство и любовь (которая есть союзник в определенном смысле страха) перед новым и неизвестным. Но ряд причин пессимистического восприятия будущего, которые приводит В.Б. Марков, есть вполне реальными – очевидные границы наличия природных ресурсов, военная угроза, эволюция социальной системы в которой, увы, активно развиваются тоталитарные режимы, само состояние нравственного сознания. Поэтому столь важными есть построение и реализация прогнозов, в том числе и научных, а также, как ни парадоксально, анализ и гипотетическое построение утопий, так как последние есть не только альтернативы настоящему, которое в них переосмысливается вплоть до отрицания и анализ которых также даст нам множество новых моделей выживания и гипотез, которые прояснят стратегию развития [5, с. 410-413] но В.Б. Марков подчеркивает опасность «бестиализации» людей и видит ее причину в отказе современного поколения от чтения книг [5, с. 419].

Мераб Мамардашвили писал, что «перед нами стоит задача исторического творчества, мы должны сначала свой безответственный мир превратить в мир ответственности, где можно называть добро и зло и где понятия «наказания» и «искупления», «греха» и «покаяния», «чести» и «бесчестия» имели бы смысл, существовали, а не в «чертог теней» возвращались, как в ситуации, воспроизведенной в фильме «Остановился поезд»... Это равнозначно тому, чтобы нащупывать механизмы общественной жизни, способные трансформировать человеческие потуги бытия в развитие, в рождение» [4, с. 81]. Карл Поппер как-то сделал замечание, что «философия... никогда не должна – а также не может – отделяться от частных наук. В историческом плане – вся западная наука выступает как наследница философских спекуляций греков о космосе, мировом порядке. Общими предками всех философов являются Гомер, Гесиод и досокра-

тики. Исследование структуры универсума и нашего места в нем было для них центральной темой; из нее выросла проблема познания универсума... Именно критическое исследование науки, ее открытий и методов продолжает оставаться характерным для философского исследования даже после отделения науки от философии» [7, с. 19].

В заключении мы еще раз приведем мысль И.И. Мечникова, которая на наш взгляд как ничто лучше подчеркивает идею и экологической футурологии, и идею развития науки и философии через каждого конкретного человека в процессе его жизненного пути, нравственного и личностного становления и интеллектуального развития, а именно: «Ввиду того, что «чувство жизни» поддается развитию, следует в этом смысле направлять и воспитывать, точно так же, как мы стремимся у слепых усовершенствовать чувства, заменяющие зрение. Поэтому молодым людям, склонным к пессимизму, надо всегда внушать, что их душевное состояние только временное и, что оно, по законам человеческой природы, должно будет уступить место более светлому мирозерцанию» [6, с. 223].

Задачи философии – обширны. Проблемы ее преподавания и применения все также актуальны. Если строить модель двух вариантов – либо на максимальную теоретизацию, либо на максимальное упрощение для привлечения «более широкого круга» неопитов есть огромнейшим заблуждением. Адепты обеих ветвей будут не правы, и их деятельность будет в лучшем случае малопродуктивной. Есть некие стратегии, которые нуждаются в артикуляции, разработке и новой коммуникации, посредством которой буден не только не упрощаться понимание функций и задач и возможностей философии, но и будет проводиться с помощью философских методов новое описание и освоение Реальности, которое позволить нам не только Быть, но и сохраняя знание о прошлом и нынешнем, готовиться к такому напряженному и в то же время незаметному переходу в состояние возможности Быть в Будущем.

Литература: 1. *Годзь Н.Б.* Філософські підстави розгляду майбутнього та його вплив на науку. [текст] / Н.Б Годзь // Національний університет «Острозька Академія», Наукові записки. Серія «Філософія». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька Академія». – Вип.11. – 2012. – С. 299-310, 452 С. 2. *Годзь Н.Б.* Питання розуміння потреби інтерпретації екології та футурології у контексті тлумачення проблеми постлюдини та «постдовкілля» [текст] / Н.Б Годзь // Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів: Всеукраїнська науково-теоретична конференція (11-12 жовтня 2012 року): Матеріали доповідей та виступів. – Черкаси: «Інтроліга «ТОР». – 2012, – С. 291-295, 344 С. 3. *Годзь Н.Б.* Экологическая футурология как видение будущего в контексте эволюционной эпистемологии [текст] / Н.Б Годзь // Социология знания и философия науки: Сборник материалов пятой Всероссийской научной конференции (Ульяновск, 14-15 мая 2013 г.) / Под ред. Н.Г. Баранец. – Ульяновск: Издатель Качалин Александр Васильевич, 2013 г. – С.174-189, 246 с. 4. *Мамардашвили Мераб.* Если осмелиться быть... [текст] / Мераб Мамардашвили // Сознание и цивилизация. – Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус, 2011 – 288 с. 5. *Марков В.Б.* Философия: Учебник для Вузов. Стандарт третьего поколения – СПб: Питер, 2013. – 432 с. 6. *Мечников И.И.* Этюды оптимизма [текст] / И.И. Мечников // послесловие и примечания А.А. Тишкова. – М.: Главная редакция литературы на иностранных языках издательства «Наука». – 1988, – С. 222-223. – 328 с. 7. *Поппер К.* Как я понимаю философию [текст] / К. Поппер // Пер. с нем., вступительные статьи и примечания И.З. Шишкова. Издание второе, стереотипное. – М.: УРСС, 2003. – 53 с.

ПРОБЛЕМА САМОИДЕНТИФИКАЦИИ ЧЕЛОВЕКА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

О.Н. Городыская

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Среди всего существующего, человек является самым проблемным феноменом, чьи сущность и предназначение все еще остаются неопределенными. В поисках своего места человек находил скорее аналогии с чем-либо известным и понятным, нежели пытался занять свое собственное, автономное положение. Так, наиболее очевидными попытками были способы определения человеком себя через уподобление животным. Эта давняя традиция имеет глубинный смысл и берет свое начало фактически еще из тотемистической традиции, поэтому всякое уподобление человека или того, что с ним связано, животному миру всегда выглядело вполне убедительно. Очень ярким примером здесь могут послужить и более поздние средневековые бестиарии, в которых описания животных соответствовали различным свойствам и порокам человека, что делало подобие не столько внешним, сколько внутренним. Эти же аналогии, в свою очередь, привели к тому, что все животное в человеке стало оцениваться как негативное, пугающее, нечеловеческое. В дальнейшем животное начало в человеке, присутствие которого казалось все более очевидным с развитием естественных наук, было окончательно признано противоположным культуре, высшей составляющей человеческого существа.

Со временем абсолютное различие человеческого и животного, отстаиваемое в истории культуры, было подвергнуто пересмотру в ходе развития медицины и физиологии, а положения религии и метафизики, отражавшие душевные драмы, уступила место представлениям о человеке как об особо созданной и организованной машине. Метафора машины объединила природное и божественное, духовное и телесное в человеке. Так, «Франкенштейн» показывает логику работающего скелета, «живого трупа», мертвые органы которого приводятся в движение электрически-спиритуалистической энергией. Однако не следует забывать, что воздействие техники на живых людей не менее значительно: человек, его тело фактически трансформируется в придаток машины, даже его сознание подлежит существенной модификации, причем с развитием цивилизации этот процесс лишь усиливался.

Подобный взгляд на человека привел к идее упорядочивания всего, что нас окружает, да и самого человека. Организованное явление не вызывает опасения, поддается регулированию, изучению и продуктивнее отвечает на формирующие техники. Машина, в самом широком смысле этого слова, оказалась удачным дополнением нам, мы подчинились технике, вошли в настоящий симбиоз с ней, чем облегчили способы внешнего воздействия на тело человека и его душевные потребности. Очевидно, что именно телесность человека вызвала к жизни аналогии сначала «человек-животное», а после – «человек-машина». Тело человека, долгое время считавшееся неизменной природной данностью, в действительности вовсе не неизменно. Тело формируется как базисная символическая система, образующая горизонт «предпонимания» мира. Независимо от

эпохи, человеческое тело было прикладной задачей для формирования с учетом задач, которое оно должно выполнять в обществе, причем, чем сложнее становилось общество, тем более изощренная техника дрессуры и селекции применялась. Философия тела, как и философия человека в целом, должна трансформироваться с учетом окружающей среды, причем человек всегда – не наблюдатель, а участник событий. Человек формируется и адаптируется в процессе освоения пространства, обретения навыков обращения с предметами, и в результате общения с другими людьми человек приобретает способности, например, ограничивать биологические влечения, инстинкты, формировать духовные ценности. Это означает, что тело, как и внутренний мир человека, испытывают множество влияний, которые с развитием современной цивилизации все более становятся определенными технологиями, направленными на формирование определенного типа тела и духа человека.

Все это выявляет очевидное вмешательство в нашу жизнь, что приводит к усложнению самоидентификации человека. В современной цивилизации наши духовные потребности во многом работают против нас, особенно это относится к эвристической деятельности человека. Наука сейчас продуктивно формирует знания и рекомендации, регулирующие труд, отдых, удовольствия, развлечения и навязывающие здоровый образ жизни. Этот дискурс полагается объективным и подтверждается медико-биологическими данными, однако, наполненные, в свою очередь, моральными и правовыми нормами все эти знания успешно используются для политического управления и манипуляции жизнью. В результате, даже литература, которая всегда стремилась описывать свободную телесность, формирует сегодня образы насилия и покорности, наслаждения и воздержания, сексуальности и извращения, которые продуцируются обществом. То, что моделирует современная литература, представляет собой портрет героя с точки зрения Другого, а читатель реализует эту модель в жизни. Это всегда грозит возрождением политической ангажированности, поэтому нынешнее искусство все больше проявляет тенденцию к поиску маргинального героя, который не является носителем всех стандартных норм и ценностей.

Однако тот Другой, который зачастую и представляет для человека ориентир в осознании себя, сегодня становится особенно проблематичным в силу своей раздробленности, фрагментарности. Феноменология бытия замещается феноменологией коммуникации. Мир видится таким, каким его подает образная коммуникация, медийное пространство. Использование электронных медиаторов расширяет возможности коммуникации. Новые медиа распространения создают мировое сообщество. Опосредованная компьютером коммуникация делает еще один шаг: пропадают критерии, по которым происходит отклонение от коммуникации, исчезает авторитет источника. Привязывая мир к экрану, современные медиа дробят общественного субъекта на атомы. Возникает новый медиатор, формы которого определяются компьютерными программами, и к чему это приведет, сейчас говорить трудно.

В этой ситуации актуальнейший философский вопрос о том, что такое человек и для чего он появился, казавшийся таким естественным в течение жизни всей цивилизации, теряет сколько-нибудь видимый горизонт решения.

Человек не просто становится Другим, он не имеет ни малейшего представления, каким этот Другой может быть. Оставаясь телесным существом, человек испытывает колоссальное воздействие нашего внутреннего мира, который, в свою очередь, потерялся в бескрайних коммуникативных просторах. Человек сегодня – это множество бесконечных фрагментов изображений, цитат, правил, принесенных из медийного пространства, воспринятых извне потребностей – даже в том, что человеку на самом деле не очень и нужно. Даже тело зачастую является лишь перекроенным подобием человека, иногда состоящим из искусственных элементов либо частей других людей. Искусственность человеческой самости, значительная подверженность реализации телесных потребностей, а, как следствие, – сужение бытийных ориентиров и неспособность человека охватить все увеличивающийся поток информации и выйти на высокий уровень обобщения, чтобы попытаться найти свое место в расширяющемся и меняющемся мире, – все это лишь усиливает проблематичность не просто определения места человека в мироздании, но и выработке сколько-нибудь адекватной стратегии нашего существования в мире.

ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ СИМЕТРІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА ПЕРСПЕКТИВА

Н.В. Вандишева-Ребро

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Працею та любов'ю прив'язувалася людина до своєї рідної землі, до своєї оселі та сім'ї. Поступово формувалися кровні узи та дружні відносини, з'являлися союзи та певні зв'язки у суспільстві. Суспільні відносини закріплювали за людиною обов'язки та зобов'язання. Протягом всієї своєї історії людина існувала у різних колективах, наприклад, родових, сімейних, національних, державних, релігійних, професійних. Свідомість людини відповідала свідомості колективу, в якому вона існувала. Тому мислення майже не виглядало як особисте, а частіше було саме родовим. Насправді, спираючись лише на роботи І. Канта та М. Бердяєва, можемо впевнено заявити, що кожна культура завжди мала свій національний характер та національне коріння. Сьогодні безперечним є те, що національність це культурно-історичний факт. Тобто для існування культури необхідним є збереження певних традицій, цінностей, культів й тощо.

У багатьох культурах можна побачити, що саме збереженням та передачею фундаментальних знань про культуру й буття здавна займалася жінка, бо частіше лише вона була здатною керувати родовими відносинами. Українська культура не є виключенням. Марія Маєрчик, досліджуючи самотність українських обрядів та фольклору в роботі «Ритуал і тіло», доводить що в українських родинних культурах активність притаманна саме жінці: жінка частіше керує процесом й частіше саме на жінку скеровані обрядові дії.

Шлюб і сім'я це дві речі, які не можуть існувати один без одного. Сім'я

– це об'єднання, що ґрунтується на шлюбі або кровній спорідненості, зв'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю. Сім'я має чітку структуру, певні підрозділи і компоненти. Іноді складові змінюються, як і змінюється суспільство в цілому, але сім'я залишається важливою складовою українського суспільства. Якщо раніше існували парні, моногамні та полігамні сім'ї, то вже сучасність демонструє два основних типи: просту, що складається з однієї шлюбної пари з дітьми, і складну, котра складається з кількох сімей. Сучасна українська сім'я за своїм складом переважно нуклеарна (64 % – нуклеарні сім'ї, 19 % – подружні, 17 % складні). Нуклеарні сім'ї очолюють не тільки чоловіки (43 %), а й жінки (31 %), а в кожній четвертій існує подвійне главенство.

В основі укладання шлюбу в Україні упродовж 16-19 століття був договір, який укладався між двома сторонами. Шлюбний договір спочатку укладався усно, а починаючи з 17 століття оформлювався письмово, особливо у випадках, коли молодим як придане надавали землю. В міру того як загострювалась земельна проблема, письмове оформлення шлюбного договору стало обов'язковим. Договір фіксувався відповідними документами – «виновними» листами. Однією з важливих умов шлюбного договору було наділення молодих землею. Молодому, як правило, завжди надавали землю, молодій лише в деяких регіонах України.

Своєрідність об'єктивних умов культурного розвитку України зумовила різноваріантність шлюбу. Можна відзначити такі його форми: за згодою, ухodom, уводом, на віру. Перший вважався законним, інші – незаконними, оскільки вони не вписувалися в систему державного права та релігійних канонів. Майже до 16 століття в Україні існував громадський шлюб, оснований на народних весільних звичаях. У сучасній Україні ми помічаємо повернення до такого варіанту укладання шлюбу. Тільки з 17 століття укладання шлюбу в Україні підпало під контроль церкви, яка оголосила шлюб таїнством, і тільки через вінчання ця подія набувала чинності.

Одним з найважливіших етапів у житті людини є укладання шлюбу, який і становить основу для створення сім'ї. Будучи однією з форм регулювання статевих відносин, шлюб не обмежується лише правовою основою, а й сукупністю соціальних відносин. Ці відносини розвиваються і змінюються разом з розвитком суспільства. Для української традиції показовим є асиметричність гендерного розподілення обов'язків у процесі укладання шлюбу, у створенні та існуванні сім'ї. Підтвердженням цього може бути той факт, що майже на всіх родинних обрядах (народження, весілля, похорон) дієвою особою частіше виступає жінка, або вона хоча б присутня, а чоловіки можуть бути присутніми, але й це не є їх обов'язком. Зрозуміло, що з часом змінюється розуміння сутності шлюбу, сім'ї, семейних обов'язків й відношення до цих подій в культурному житті України й всього світу. Щодо перспективи гендерної симетрії, то мабуть саме це буде сприяти подальшому розвитку та збереженню українських традицій та більш чіткому оформленню національної самосвідомості українців.

РЕЛІГІЯ І КУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ ПОСТМОДЕРНУ

О.В. Голозубов

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Культурні практики постмодерну, насамперед соціальні, теологічні, духовні й художні не тільки відображають філософсько-естетичні новації, але й, поперше, тісно пов'язані з певними реаліями епохи; по-друге, самі мають новаторський характер, переосмислюють традиційні уявлення і цінності та, по-третє, відрізняються синкретичним, міждисциплінарним характером. Адже ці практики заслуговують на спеціальну дослідницьку увагу у ситуації глобалізації соціально-економічного, політичного, культурного та повсякденного життя, коли втрачають сенс численні традиційні опозиції – расові, гендерні, світоглядні та ін.

Постмодерн ми розглядаємо як ситуацію, яка є 1) ідеологічним і духовним контекстом для вирішення проблем, поставлених постмодернізмом в філософії, релігії і естетиці; 2) культурним полем з відкритими кордонами по вертикалі (хронологічно) та горизонталі (відкритість іншим культурам і конфесіям); 3) може бути визначена як зміна парадигм, в якій модерн є лише одним з можливих варіантів вихідної моделі. Постмодерн формує певний міждисциплінарний та міжконфесійний культурний простір, який виражається не в ідеологемах і постулатах або навіть естетичних принципах, а культурних практиках і артефактах, що вписуються в загальнокультурний контекст постмодерної парадигми, відносини людини і тексту, під яким може розумітися не тільки наратив, а й світ, природа, історія. Цьому простору властиві синкретизм, плюралістичність, нелінійність, ігрове начало, реконструкція значень та ін. Ці ж самі риси притаманні культурним практикам постмодерну, зокрема, в площині теології, які постають не як модифікація богословської доктрини, а як тенденція, явище, фрагмент постмодерного культурного простору, як одна з тих культурних практик постмодерну, які містять прагнення людини до свободи, гармонії, справедливості, але одночасно заперечують втілення цих цінностей шляхом фіксації догми, канону та будь-якого тотального або тоталітарного проекту.

Постмодерні теологічні практики мають свої передумови в західній культурній історії; по-друге, відбивають світоглядні, філософські, естетичні дискурси, а також суспільні реалії в ситуації постмодерну. Постмодерна теологія переходить в формат міркувань про усю можливу сукупність дискурсивних практик повсякденності, які, не будучи в строгому сенсі слова приналежними до релігійної сфери, осмислюються в співвідношенні з традиційними концептами віри, Бога, жертвовності. Ці практики набувають соціокультурного, міждисциплінарного і міжконфесійного вимірів. До них відносяться і різні форми дозвілля, ігри, свята і карнавалу. Відповідні емоційні стани людини, а також архетипи та історико-культурні персонажі стають предметом теологічної рефлексії, особливо в таких напрямках як теологія сміху, теологія гри, теологія блазнювання.

Інкорпорування карнавалу одночасно в сакральну і секулярну культуру західного християнського світу протягом століть сприяло тому, що навіть релігійне оновлення в ситуації постмодерну, на завершальному етапі секуляризованої культури, через подолання же релігійного догматизму і міфології відбува-

лося у форматі карнавалізації.

Закономірно, що для розуміння загальної світоглядної основи культурних практик постмодерну важливо поняття т. зв. інкультурації – визначення, яке використовує французький католицький теолог Ів Конгар (1904-1995). Це значить, що певний соціокультурний простір повинен стати живильним ґрунтом для посіяного в ньому християнського зерна. Євангельське послання через інкультурацію має бути відкрите для інших народів, що дуже добре розумів Іван Павло II. Відомо, яку він приділяв увагу до неєвропейських культур. Церкви слід краще дізнатися свою місцеву культуру, бути більш творчою у встановленні зв'язку між літургією і культурним життям певного соціуму, між власною символічною системою і мобілізуючими символами культури. На думку Річарда Дж. Коута, як віра і культура переплетені між собою, так місія церкви тісно пов'язана з інтерпретацією Писання, необхідністю нового розуміння християнських символів. Без вільної гри релігійної уяви християнські символи вироджуються і атрофуються. Коут, порівнюючи інкультурацію з втіленням, саму культуру розуміє як «уніфіковану, символічну і наочну людську реальність, яка спонукає людину сприймати, діяти, робити судження, оцінювати і взаємодіяти в певній характерній манері» [2, с. 93]. Техніка, ідеологія і Церква не автономні від культури, а складають її органічну частину. Адже відомий англійський історик, культуролог і філософ минулого століття К. Доусон розглядав католицьку історію не просто як історію католицизму, а історію релігійних почуттів в цілому, роблячи, в свою чергу, цей інтерес частиною метаісторії, що з'єднує всі аспекти людської культури.

За словами Міки Баль, християнство – культурна структура, яка живить нашу уяву, чи ми визначаємо християнство у формі віри і практики чи ні, причому це тільки лише одна з існуючих культурних і релігійних структур. При такому підході ніяка окрема релігійна традиція чи культурна структура не може займати привілейоване становище. В свою чергу, література не може бути ізольована від візуального мистецтва і т. п. Всі компоненти культури взаємопов'язані, і релігія – частина цього культурного розмаїття. Де Коста показує, що релігія не просто сукупність ідей, але комплексна жива практика, в якій вірування постійно формуються і змінюються в діалозі з традиціями, інститутами і культурним контекстом [1, с. 131].

У ситуації постсекулярної культури, з одного боку, є всі підстави говорити про антропологічну кризу, а з іншого, про вичерпаність не тільки традиційних форм богослов'я, а й про певну втому від нескінченної деміфологізації і десакралізації релігії та Церкви. У цій ситуації актуалізуються ті можливості синтезу богослов'я і людинознавчих наук, які обумовлені не тільки багатомірністю людської особистості і різноманіттям людського досвіду, але також незавершеністю, відкритістю людини. Людина позначає свою присутність в духовній сфері за допомогою свого містичного переживання, молитовного споглядання, творчості нарешті, а свою приналежність до певного біологічного виду за допомогою не тільки ряду інстинктів, а й певних емоцій. Сполучною ланкою між цими вимірами людини можуть служити ті емоції, які одночасно можуть розглядатися в якості екзистенціалів людського буття, а саме радість, сміх, гра, фа-

нтазія. Їх теологічна інтерпретація стає основою тих напрямів постмодерної теології, які відповідно називаються теологією радості, теологією сміху, теологією гри. Всі вони формують пограничну область між секулярним і сакральним в сучасній культурі. Можливість цього синтезу обумовлена зміною самих підходів до теології. Постмодерна теологія набуває рис культурної практики, а власне в богословському відношенні теологія – не стільки концептуалізація Бога, скільки ставлення до нього. Тому настільки важливу роль відіграє концепт Іншого, в якості якого виступає в тому числі і Бог. Інший стає місцем зустрічі з Богом, а сама зустріч супроводжується сильним емоційним переживанням, таким як любов. Ці підходи, з одного боку, зберігають спадкоємність по відношенню до праць основоположників філософської антропології, а з іншого відбивають потужний вплив новацій у сучасному богословському дискурсі. Разом вони утворюють той перехресний дискурс, в якому людина одночасно постає як частина природного світу і суб'єкт тих, насамперед діалогічних, комунікативних відносин, які виділяють її серед інших живих істот.

Теологія радості і сміху вплинула на релігійно-філософські, культурологічні концепції, новації в сфері гуманітарних досліджень та літературний процес у комплексі з іншими постмодерними культурними практиками. До останніх можна, зокрема, віднести неомедієвізм; інтерпретаційні та герменевтичні практики у сфері біблійного тексту, ритуалу, персонажів; нові утопічні проекти. В кожній із них взаємодіють дві провідні тенденції постмодерну – карнавалізація сакрального та сакралізація карнавального. У взаємодії між ними розкриваються філософсько-антропологічні виміри постмодерної культури.

Теологічні практики, відповідаючи на культурну ситуацію постмодерну, стали частиною цієї ситуації. Концепти радості і сміху відбили на собі моральні, ідеологічні та художні трансформації другої половини ХХ ст., сприяли зсуву самої теології радості і сміху в площину філософії культури і людини в культурі.

Література: 1. *The Blackwell companion to postmodern theology* // [edited by Graham Ward]. – Oxford : Blackwell Publishers, 2001. – xxvii, 530 p. 2. *Cote Richard G. Re-visioning mission: the Catholic Church and culture in postmodern America* / Richard G. Cote. – N.Y.: Paulist Press, 1996. – vi, 191 p.

ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ФЕНОМЕНА ЦЕЛОСТНОСТИ И ДУХОВНАЯ СИТУАЦИЯ СОВРЕМЕННОСТИ

М.В. Смоляга

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Все более ярко проступающие признаки кризиса техногенной цивилизации (угроза термоядерной и экологической катастроф, кризис социальности и кризис психический и т.д.), обесмысливание в конечном счете обуславливающих ее целостность целей (неуклонный экономический рост и научно-техническое развитие) свидетельствуют о проблематичности самого существования человечества, о невозможности дальнейшего воспроизведения выработанных ранее эталонов мышления и деятельности. Следуя дорогой расчелове-

чивания и духовного распада, современная цивилизация достигла черты, когда жизнеспособность человечества оказалась напрямую связанной с овладением новым типом эволюции, что предполагает, прежде всего, выработку видения мира «в новых ракурсах».

Каков же смысл той новой мировоззренческой парадигмы, которая задается состоянием науки и коллективным опытом человечества и которой предстоит составить основание всей культуры и самого образа жизни?

Как свидетельствует социальный опыт, вся история развития конкретно-научной и философской мысли, среди тех дуальных оппозиций, через которые функционирует культура, одной из главных является оппозиция единое-многое. В современных условиях данная оппозиция приобретает особую значимость. Оказывается, что от результатов ее разрешения более всего зависят характер культурных доминант, сама направленность эволюции человечества.

Типичным для традиционного мировоззрения является элементаристское решение рассматриваемой дилеммы: располусование сторон отношения единое-многое, расчленение самого Единого – неделимой в конечном счете на элементы и множества целостности действительности (абсолютизация множественной картины мироздания, предполагающей понимание природы и общества как совокупности дискретных элементов).

В результате подобного решения конституируется духовная ситуация, в рамках которой основной культурной реакцией оказывается «черно-белое» видение действительности, а основными принципами отношения людей к миру и своей собственной жизни – классического (новоевропейского) толка рационализм, редукционизм и антропоцентризм. Философская мысль, имманентная традиционному мировоззрению, порождает рационалистически упрощенные субъект-объектные онтологию, гносеологию, антропологию.

Еще очевиднее пагубность элементаризма в том случае, когда он оказывается парадигмой для человеческого деяния. Дихотомическое мировосприятие оборачивается конфронтационностью в политической деятельности; абсолютизация гносеологической и практической значимости науки – экспансией технократического действия; выхолащивание многомерности истины, редукция ее к «артефакту», утрирование роли человеческой деятельности – «прагматическим изничтожением действительности» (С.Л. Рубинштейн), попытками осуществления рационалистических утопий тотальной конструируемости и тотальной управляемости, тоталитарно-догматических программ переустройства мира (социальной инженерией, не менее опасной, чем генная); игнорирование метафизической природы человека и лишение природного бытия его онтологического значения – цинизмом искусственного творения смысла жизни; расчленение природно-социальной целостности, интерпретация человеческой деятельности как направленной вовне, а природы – лишь как пассивного объекта приложения человеком своих сил приводит к вырождению самой человеческой деятельности (превращению ее в «дурную бесконечность», экстенсивное растекание «по горизонтам»), к разрушению человеком самого себя и природного мира.

Итак, в современных условиях как элементаристское понимание целостности, так и вырастающее на его основе мироотношение обнаруживают себя в

качестве опаснейшего из стереотипов мышления и действия, в значительной степени определяя характер всей системы культурных универсалий техногенной цивилизации. Становится все очевиднее, что путь выхода человечества из замкнутого круга «распадающегося бытия», радикальный поворот к принципиально новому типу эволюции лежит через глобальное преодоление элементаризма на уровне глубинных менталитетов современной цивилизации (ее культурной матрицы) и действия на основе обновленного сознания.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ: НОВЫЕ ПУТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ФИЛОСОФИИ И ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ НАУК

В.В. Булавина

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Вопрос о соотношении философии и науки является одним из дискуссионных вопросов для современных философов, ученых и методологов. Сама постановка этого вопроса возможна только в Новое время – период, в котором была осуществлена дифференциация философского и «научного» знания. Развитие экспериментальных методов познания, появление новых типов эксперимента (например, компьютерный/численный эксперимент) по-новому ставит вопрос о соотношении философии и экспериментального знания.

Термин «экспериментальная философия» применяется, в основном, в истории философии, и зачастую происходит отождествление с «экспериментальной наукой» – новым, обоснованным Роджером Бэконом, методом научного познания (как универсальной экспериментальной науки), который затем укоренился в британской философской традиции. Предложенный метод акцентирует исследование на систематическом отборе данных, расширяя класс проверяемых следствий, и обосновывает отсутствие принципиальных границ между опытом, интеллектом и изобретением в науке [1, с. 48-52]. Экспериментализм, как показала Л.М. Косарева [2], появляется вначале не только как научная методология, но как новая общекультурная установка. И данная установка помещает в центр естественных наук материальные технологии, обеспечивая интерес как экспериментализму со стороны (английского) правительства [3].

Две философские установки к познанию мира различал Д. Дидро [4], испытывавший влияние британской эмпирической философии, прежде всего – Ф. Бэкона: экспериментальный (статья «экспериментальная философия» вошла в «Энциклопедию») и систематический; мечтая о «философском союзе» этих путей, что предполагает соединение опыта и размышления. Однако в дальнейшем развитии философского знания утверждается различие между «научным» и философским методом. Так, в частности, К. Ясперс рассматривает философствование как трансцендирование, а там, где мысль не трансцендирует, нет философии, а есть предметное познание через науку или интеллектуальную забаву.

Э. Агаци подчеркивает, что, несмотря на различие философских доктрин, основной причиной позиционирования себя как «философа» и знания как

«философского», является общность подхода – «предлагать и защищать свои позиции средствами *рассуждения* и *аргументации*», выделяя мышление как отличительную черту философии [5]. В отличие от (экспериментальных) наук, в которых теоретические положения получают проверку с помощью эксперимента и с применением математических средств, философии «доступен» только мысленный эксперимент, то есть философы «не наблюдают, не экспериментируют, не измеряют и не считают». Как заметил глава Аристотелевского общества: «Если чем-то и можно заниматься, не вставая с кресла, так это философией» [6]. Абстрактность, теоретичность, отвлеченность от практической жизни – свойства философского знания, которые становятся основанием критики со стороны «лабораторных» ученых.

В 2000 году возникло новое философское направление «экспериментальная философия», участники которого полагают, что философам для уточнения результатов мысленных экспериментов необходимо выйти из кабинетов и начать собирать информацию о том, что же «обычные люди» действительно думают о мысленных экспериментах.

Данное направление является мейнстримом современной философии, для которой характерны «размах и глубина интереса к методу, интенсивность работы над представлением новых методов», что дает основание говорить о «методологическом повороте» [5]. Экспериментальная философия была создана на основе аналитической философии (и потому проблемные поля этих направлений совпадают), однако это движение также испытало влияние феноменологии. Методы исследования, разрабатываемые представителями экспериментальной философии, являются новыми для современной философии, в частности, в философию вводятся методы социологических исследований, экспериментальной психологии и нейронаук. Со стороны традиционно-настроенных представителей академической философии, в частности, Антти Каурпинена (Antti Kauppinen) [7], Тимоти Вильямсона (Timothy Williamson), такое расширение философского метода находит жесткую критику и выведение экспериментальной философии за пределы философского исследования, относя такого рода исследования к области психологии, социологии, нейронаук. Однако в самом сообществе экспериментальных философов экспериментальные исследования полагаются дополнительными инструментами, которые предназначены не для вытеснения традиционных философских методов, но в качестве дополнения, которое могло бы привнести в философию значимые новые данные, которые сообщают о действительном существовании «человека», исследуя те предварительно-теоретические «интуиции», на которых строится современный концептуальный анализ. Философская интуиция, в сократической традиции, является одним из наиболее важных инструментов философов, однако исследование интуиции как инструмента непропорционально малы в сравнении с той ролью, которую играет интуиция в современной философии, интерес к проверке философских интуиций лежит в основе экспериментальной философии как нового философского направления [8].

Значимость такого рода исследований обуславливается тем, что многие из убеждений и верований «здравого смысла» являются противоречивыми, и

экспериментально можно выделить объем убеждений здравого смысла, определяя и оценивая прочность причинно-следственных связей. Обращение к интуициям «естественного языка»/ популярным убеждениям выявляет неявное нормативное знание, приобретаемое благодаря погруженности в повседневные языковые практики [9].

За относительно краткое время существования экспериментальной философии, начавшейся с исследований Дж. Ноба (Joshua Knobe), Ш. Никольса (Shaun Nichols), Ст. Стича (Stephehen Stich) и др. [10], сейчас она объединяет исследователей из многих стран, преимущественно из США, Великобритании, а также Польши, где оформились группы исследователей, лаборатории экспериментальной философии, а также сообщества (в том числе и интернет-сообщества) экспериментальных философов или, сокращенно, «икс-фи» (x-phy). В настоящее время уже в 34 университетах мира можно поступить на PhD-программы по экспериментальной философии.

Поле экспериментальной философии является инновационным, и дальнейшие пути развития «икс-фи» вызывают оживленные дискуссии и споры внутри самого сообщества. В частности, поскольку эта область исследований возникла как междисциплинарная, проблематизируется соотношение традиционных философских методов и методов экспериментальных наук: «экспериментальная философия» – это прежде всего область экспериментальных исследований (так полагает одна часть «икс-фи», предлагая усилить эту область исследований) или же область исследований философских (и, следовательно, сожжение «кресла философа» – неоправданный жест, так как философия нуждается в теоретизировании и пространстве вне лаборатории – кабинете, уйти из которого предлагают наиболее радикальные сторонники). Со стороны традиционной философии реакция на развитие экспериментальной философии постепенно трансформируется от игнорирования к критике и от критики к «открытой враждебности». Учитывая эти факторы, сложно утверждать что-либо с определенностью относительно будущего экспериментальной философии, однако уже сейчас предложенный данным направлением синтез экспериментальной науки и философии представляет значительный интерес.

Литература: 1. История научного метода / В.А. Светлов – М.: Академический проект, 2008. – 700 с.: ил. – (Gaudeamus. Философия). 2. *Косарева Л.М.* Рождение науки Нового времени из духа культуры / *Л.М. Косарева* – М.: ИП РАН, 1997. – 360 с. 3. *Колтаков В.А.* Философия и наука в пространстве рождающейся современности // *Вопросы философии*. – 2014. – № 8. – С. 54-64. 4. *Кротов А.А.* Дидро как историк философии // *Вопросы философии*. – 2014. – № 3. – С. 123-132. 5. *Агацци Э.* Методологический поворот в философии // *Вопросы философии*. – 2014. – № 3. – С. 60-65. 6. *Appiah Anthony* The New New Philosophy / *A. Appiah* // *New York Times*. – 2007. – 9 December. 7. *Kauppinen A.* The Rise and Fall of Experimental Philosophy / *A. Kauppinen A.* // *Philosophical Explorations*. – 2007. – 10 (2). – P. 95-118. 8. *Wysocki T.* *Filozofia eksperymentalna jako metodologia filozoficzna*. – Wrocław, 2011. – Режим доступа: <http://www.xphi-europe.org/filozofiaeksperymentalna.pdf>. – Название с экрана. 9. *Sandis C.* The Experimental Turn and Ordinary Language // *Essays in Philosophy*. – 2010. – Vol. 11. – P. 181-196. 10. *Knobe J.* *Experimental Philosophy* / *Knobe J., Nichols S.* – USA: Oxford University Press, 2008. – 256 p.

ПЕРЕГОВОРЫ В ДИАЛОГИКЕ ГЛОБАЛИЗИРУЕМОГО СОЦИУМА

Л.Я. Гордин

*Харьковский национальный университет строительства и архитектуры,
Харьков*

Глобальные изменения, наблюдаемые в последние десятилетия – период ускорения социальных процессов и формирование единого информационно-технического пространства мира под влиянием научных открытий и технологических новшеств, выдвигают ряд актуальных для современности проблем, находящихся выражение в нарушении относительного равновесия между отдельными компонентами культурных, социальных, политических реалий, что требует в их решении активации невероятных усилий, как отдельных индивидов, так и всего общества. Современные глобальные проблемы вбирают в себя все сложности социально-экономического, духовного развития человечества, имеют тенденцию к расширению границ и сфер влияния.

В настоящее время глобальными для человечества могут быть названы проблемы, затрагивающие судьбы всего мирового сообщества, отражающие его историческое существование, концентрирующие в себе социальные противоречия современной цивилизации, порожденные техническим прогрессом. Так, к глобальным проблемам относят: предотвращение экологической катастрофы, мировой термоядерной войны, техногенных взрывов и катастроф, ликвидацию голода для сотен миллионов жителей Земли, преодоление отсталости стран «третьего мира», разрешение проблем энергетических и сырьевых ресурсов, формирование эффективной демографической политики, ликвидацию наиболее опасных заболеваний, освоение космического пространства и Мирового океана.

Существующий мировой кризис не может быть преодолен за короткое время без глобального диалога всего человечества, его конкретных и разумно спланированных действий. Первичное место в решении глобальных вопросов на международной арене должно отводиться межгосударственному дискурсу и конструктивным межнациональным переговорам. Глобальные проблемы социума требуют для своего разрешения самой широкой переговорной коалиции всех социальных сил, общественных движений, заинтересованных в решении кризисных преобразований. При этом центральным звеном стратегии таких масштабных переговорных процессов является развитие сотрудничества, объединение усилий и кооперация в единый диалоговый консенсус политических, экономических, культурных связей, совершенствование средств массовой коммуникации на основе утверждения в международных отношениях нового мышления.

Многие авторы, целостно исследующие вопросы глобального диалога, подчеркивают, что создание «мегаобщества» или «глобальной культуры» в настоящих кризисных условиях достаточно проблематично, поскольку признается амбивалентное состояние современной мировой цивилизации, терминологическое и содержательное осмысление ее как «расщепленное дерево» – Запад и Восток, каждое из которых имеет свой особый «генотип» и собственную логику развития, свой собственный тип общества – традиционного и техногенного. Поэтому глобализационные договоренности могут быть реализованы лишь пу-

тем взаимопроникновения достижений и культурно-ценностных традиций каждой отдельной цивилизацией. Это значит, что говорить в отношении обозримого будущего о возможности создания некоей крупномасштабной переговорно-дискуссионной системе опрометчиво. Взаимопонимание Востока и Запада и тем более западно-восточной синкрисис идей и верование исключается как по генетическим, так и по сущностным основаниям. Диалог западной и восточной культур не столько немислим, сколько реально неосуществим в силу коренной разнородности цивилизационных начал; возможны лишь деловые и практические позиционные отношения при создании и сохранении их гетерогенности и фатально неустранимой антиномичности. Здесь речь может идти лишь о переговорном взаимодействии, а не о взаимопроникновении мировоззрений и интеграции культур.

В современных кризисных ситуациях немаловажное значение отводится межгосударственной коммуникации, которая способна создать единую символическую матрицу и единую форму групповой идентификации. Межгосударственные переговоры, как особая форма вербальной коммуникации, один из методов дискуссионного управления, с успехом могут стать решением многих глобальных проблем политического, экономического, культурного, экологического риска в рамках глобализирующего мира.

Однако немаловажной особенностью переговорной деятельности в критических ситуациях является то, что она зачастую протекает в условиях неопределенности, неравновестности, хаотичности и нелинейности. Это предоставляет субъекту переговорного процесса некую свободу выбора альтернатив поведения, в каждом из которых имеются как предусмотренные, так и непредвиденные последствия действий. Именно стиль переговорной дискуссии может полностью определить стратегию ведения переговоров и получение стоящего результата.

Открытый общемировой переговорный процесс способен реализовать возможности приближения к конструктивному межгосударственному диалогу, а модусы переговорного процесса, такие как компромисс, сотрудничество и конкурирующее соперничество, в дискуссионной форме способны решать глобальные проблемы и сократить современнее рискогенные ситуации.

ПОКУШЕНИЕ НА ТРАДИЦИЮ

В.И. Мищенко

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Традиция и инновация, творчество представляют собой ключевое противоречие исследования культуры. Вместе с тем противоречива и роль самой традиции, противоречива её сущность. Ставя перед собой вопрос: «Что есть сама традиция?», мы преследуем не праздный интерес, а ставим проблему исследования самой культуры, цивилизации, духовности, общества. Это проблема характера развития общества и его перспектив, будущего человечества, роли сознания в управлении социальными процессами. Очевидно, что данная статья не может претендовать на полномасштабное решение данной проблемы, но рас-

считается автором, как определённый шаг в этом направлении.

Мы привычно относим традицию к культуре, рассматривая последнюю, как постоянный процесс взаимодействия устойчивого, принятого и инновационного, подвижного, творческого. Возникает, тем не менее, сомнение в правомочности такого подхода, поскольку абсолютизация традиции, как социокультурного феномена приводит к парадоксу, отрицающему сам дух культуры, как движения к свету, характеристики «человеческого в человеке».

Примером такого парадоксального истолкования культуры служит статья российского философа А.Я. Флиера «Культура насилия», в которой он включает различные разновидности насилия в содержание культуры именно на том основании, что «культура – синтез различных видов деятельности, а одним из укоренных и распространённых видов человеческой деятельности является насилие» [6, с. 57-58]. Любая традиция – это, действительно, действия, – укоренённые в практике, они есть повторение. Данное повторение носит не случайный, а вполне закономерный характер, когда в определённых условиях, ситуациях (A1), люди поступают именно таким образом (B1). Это повторение носит не одноразовый, а многократный характер (An порождает Bn). Поскольку любая наука исследует устойчивые связи, закономерности, то значимость традиций в их гносеологическом аспекте не вызывает сомнения. Изучение традиций представляет для культурологии ключ изучения того или иного общества. Однако многоаспектность традиции, её «эмоциональная «нагруженность», применение данного понятия, в различных идеологических концепциях осложняет целостное и объективное изучение традиции как социокультурного феномена» [2].

Значение традиции в её аксиологическом аспекте в её возможностях аккумуляции исторического опыта, в закреплении определённых социальных действий, обеспечивающих существование и выживание цивилизации. В традициях различных стран и народов кристаллизуются универсальные социальные действия и поступки, свойственные всем людям: оказывать уважение и помощь старшим, помогать больным и слабым, уважительно относиться к женщине, заботиться о детях. Традиции способны закреплять «человеческое в человеке», способствовать успешной социализации личности. Данные возможности традиции не могут исключить и негативную роль, которую она может нести социуму.

Традиция есть основа стандартизации общественной жизни, она предусматривает определённую стереотипность поведения и уже в силу этого способствует формированию консервативного, некритического мышления. Традиция противостоит свободе, новаторству, творчеству. Опасность первого рода состоит в том, что укоренившиеся негативные традиции могут выполнять роль «тормоза истории», опасность второго рода в том, что определённые традиции тех или иных народов могут провоцировать расовую нетерпимость. Самая большая опасность состоит в том, что в силу экономности мышления, действия по стандарту, по привычке традиция может убить желание в живом мышлении, поиску смыслов. Если культура по определению Л.П. Бугевой – смыслодобывающее орудие [1], а человек, согласно Декарту, – мыслящее существо, то такая традиция способна похоронить «человеческое в человеке», превратить его в механическую куклу, говорящего манекена. Традиция противостоит не

сколько новаторству, поскольку любое новаторство нуждается в том, чтобы быть закреплённым традицией, а скорее противостоит новым смыслам, критическому мировосприятию. Не случайно, указывая на эту опасность традиции, К. Маркс писал о том, что традиции старого мира тяготеют как кошмар над умами живых.

Может ли бездумная стереотипность являться достоянием культуры? Способна ли такая культура к решению своей главной задачи: облагораживанию, «взрачиванию ума» (Цицерон), пробуждению и возвышению человека? Человек – это не «готовый продукт», он скорее является результатом собственных усилий, результатом самосозидания индивидуальности, это «стремление быть человеком».

Истинная или гуманистическая культура не может быть «складом» для механического, бездумного хранения. Арсенал культуры представляет собой насыщенное идеями духовное пространство, бурлящий котёл, в котором плавятся эти идеи. Традиция не имеет постоянной прописки в здании культуры. Она присутствует в священном здании культуры, лишь настолько, насколько отвечает интересам думающего, ищущего человека. Пульсация, нерв культуры – это постоянная рефлексия мысли, поступка, традиции. Данный подход согласуется и с той частью культуры, которую мы называем наукой. Научное познание не завешается открытием нового. Новое лишь первый шаг к систематизации знания, сравнения нового со старым, работа мысли, включающего сложнейший механизм анализа, начиная с законов формальной логики и завершая экспериментом.

Для того, чтобы получить современное представление о том, что есть культура, необходимо обратиться к категории «присутствие» Мартина Хайдеггера, в котором отображается застывшая во времени рефлексия бытия, мучительное осознание, сопереживание и к характеристике миров научного познания Карла Поппера, которые включают в себя:

- первый мир – мир физических объектов и состояний,
- второй мир – мир состояний нашей ментальности и сознания,
- третий мир – мир объективно творимых человеком мысли и культуры

[4, 327]. Е.Б. Рашковский, отмечает, что, это как раз мир творческого соотнесения нашего внутреннего опыта с данными нам предпосылками (природными, интеллектуальными, общественными, эстетическими...), предпосылками нашего познания [3].

По словам Розова, эта попперовская концепция «третьего мира» – никоим образом не платонизм и не гегелевский «объективный идеализм». Это непрерывное и активное постижение процессов присутствия человека в мире и мира в человеке, движение к путям нашего самоопределения и в мире общей культуры, и в мире науки. Культура – это труд постижения, некоторого *со-мыслия*, некоторого обращения к этой идее с нашими собственными недоумениями, вопросами или даже коррективами, некоторого труда содержательного расширения и развития этой идеи. [4, с. 328–331].

Культура, как соотнесение, сопереживание, как пульсация мысли овладевает духом человека, открывает для него новые вектора свободы в этом процес-

се духовного пошука. Она не оставяє місце для консервативного, некритического мышлення, можливостей фашизації общества, вель согласно Геббельсу мысли могут быть правильными, неправильными и подлежащему искоренению. Распространённое сегодня некритическое, консервативное, бездумное понимание культуры культивирует традиции нетерпимости и агрессии. Естественным следствием такого понимания культуры является то состояние, о котором Марина Прокопьева пишет так: «В мире стала доминировать тенденция разрушительных сил человеческого духа, которые не может сдержать культура. Люди утратили веру в ее спасительность, ибо она развивается односторонне, с акцентом на развлечения и досуговые удовольствия человека, избегая серьезных социальных и психологических тем. В результате в общественном сознании укрепляется бездуховность, культ прагматических потребностей и ценностей, релятивистская мораль, антагонизм цивилизационных ценностей» [5]. Путь к исцелению и развитию – понимание культуры, как вечного движения человеческого духа, напряжённой работы разума, постоянной рефлексии традиций. Это постоянное соотношение «изменяющегося Я» и меняющегося мира.

Литература: 1. Буева Л.П. Духовность и проблемы нравственной культуры // Вопросы философии, 1996. – № 12. – С. 3-9. 2. Завьялов М.Г. Автореферат диссертации на соискание степени кандидата философских наук. – Екатеринбург, 1997. – 21 с. 3. Рашковский Е.Б. Философия науки, науковедение и мир культуры «Вопросы философии». – 2014. – № 7. – С. 68-80. 4. Розов М.А. Философия науки в новом видении. – М.: Новый хронограф, 2012. 5. Прокопьева М.Ю. Бесовщина как социокультурный и экзистенциальный феномен. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук специальность 09.00.13 философская антропология, философия культуры. – Омск, 2012.; 6. Флиер А.Я. Культура насилия / Новая Цивилизация. Междисциплинарный научно-практический сборник. – Самара: Издательство Самарского научного центра РАН, 2007. – С. 57-69.

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ВІДРОДЖЕННЯ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

О.Є. Сук

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Харків

Витоки духовності сходять до найвіддаленіших глибин людської історії. Виникнення духовності пов'язане з давнім минулим людського роду, з формуванням людини, як розумної істоти.

Існують різні точки зору щодо виникнення духовності. Ряд авторів вважають, що духовність мала місце вже в первісному суспільстві, інші вважають, що культура первісності не знає духовності і заснована на поліфункціональному звичаї, і виникає лише тоді, коли інтереси особистості та суспільства остаточно оформлюються як окремі. Зрозуміло, духовність в чистому вигляді в первісному суспільстві не могла існувати. І все ж, протягом всього періоду первісної історії людства відбувалося поступове накопичення її передумов. Це і переживання, і співчуття, турбота про старших, про дітей і жінок. Все це свідчить про те, що духовність -є специфічно людською рисою, що об'єднує дві реальності: з одного боку, людський дух (як соціалізація в культурі), а з іншого, -

душу конкретної людини. Таким чином, можна визначити духовність, як результат руху душі і, одночасно ідеальну реальність, стрижнем якої є моральні цінності. Саме особистість, яка володіє високоморальними та етичними якостями, у якої цінності розвитку духу і розуму стоять вище, ніж матеріальні цінності, ми називаємо духовною.

Духовність здатна проявлятися в будь-якому акті життєтворчості, незалежно від того, які потреби задовольняє людина - матеріальні чи духовні. При цьому під моральну оцінку підпадають всі сторони буття і діяльності: морально – аморально, гідно - негідно, правда - брехня, добро - зло. Крім того, все свідоме життя людини складається з вчинків, а вчинок - категорія моральна і етична. Саме тому моральні цінності становлять ядро духовного життя людини.

Моральні цінності зародилися в історії культури і формувалися як уявлення про бажане (належне) в людині і спосіб її життя, далі вони закріпилися в свідомості як певні духовні постулати, що допомагають людині вистояти в життєвих ситуаціях. Навіть будучи в певному аспекті реалізованими, духовні цінності ніколи не будуть вичерпаними, вони будуть реалізовуватися в кожному новому акті буття.

Філософія культури виходить з положення про те, що в суспільному житті має місце певний «закон» збереження базових цінностей, без яких неможливе існування як людства в цілому, так і кожної окремої культури. До базових (фундаментальних) зазвичай відносять такі цінності, як життя і смерть, добро, істина, краса, любов, сенс життя, честь, благородство, гідність, свобода тощо.

Звичайно, в різні епохи і в різних культурах значимість цих цінностей, їх зміст та спосіб їх реалізації не є однаковими: кожна культура, крім загального змісту, має унікальний, неповторний характер, і тим не менш, в ній зберігається деяка загальна з усім людством культурно-духовна універсальність, тому що духовність - загальна сутнісна характеристика людини.

Духовність і моральні цінності сьогодні – не самі затребувані явища в житті значної частини українського суспільства. Це пов'язано з тим, що люди не бачать можливості вирішення соціальних проблем за допомогою моральних цінностей. Про них говорять, пишуть, проголошують, але найчастіше з кожним словом про моральність постає ще більш висока стіна нерозуміння і відчуження від моральних принципів. Духовні цінності сьогодні протиставляються матеріальним: кар'єра, любов до комфорту, модний одяг, наявність великої кількості грошей, вишукана їжа, особлива турбота про своє фізичне здоров'я, планування майбутнього життя, престижне авто, робота заради грошей, елітне житло. Молодь замислюється чи виправдовує мета засоби? Що повинно переважати в діяльності – вольовий початок, тверезий розрахунок, здоровий глузд, холодний розум, почуття обов'язку, відповідальність, доброта, любов..? Чи є цінностями в цьому відношенні і всім відомі моральні заповіді: «не вбий», «не зрадь», «не кради», «не заздри» тощо. Розгубленість молоді, егоїзм, загальне неробство і байдужість до проблем суспільства з боку можновладців – це дуже небезпечний симптом, оскільки саме відхід від моральних цінностей обернувся сьогодні масовою трагедією і кровопролиттям.

Вихід із ситуації неможливий без визнання пріоритету моральних цін-

ностей, оскільки процес відродження духовності нашого народу є закономірним в умовах побудови нового суспільства, яке вмістить кращі ідеали минулого, органічно переплітаючи їх з цінностями сьогодення та завданнями майбутнього. Українське суспільство в процесі євроінтеграції повинне втілити у собі ідеали рівноправ'я, толерантності, справедливості. І саме відродження морально-духовних цінностей є одним із шляхів скорішого досягнення цієї мети.

Майбутнє нашого народу залежить насамперед від нього самого, від його духовної енергії. Природне прагнення до матеріального благополуччя не має заступити необхідність духовного зростання нації, оскільки духовність завжди була найсильнішою відмінною рисою нашого народу протягом його багатовікової історії.

Література: 1. Буева Л.П. О ценностях духовной культуры. – СПб, 2000. 2. Кураев А. Духовность: возрождение или крах? <http://kuraev.ru/smf/index.php>

БРЕНД В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗМУ І МУЛЬТИГЛОБАЛІЗМУ

Б.А.Мантула

Харківська державна академія культури, Харків

У рамках наукової парадигми постіндустріального суспільства наприкінці ХХ століття поширилася ідея про стабільний рух людства до консолідації, глобалізації та взаємодії різних політичних, культурних і економічних систем. Однак уже на початку нового тисячоліття цей процес проявляється неоднозначно, а часом починає демонструвати свою неспроможність. Поступово людство починає усвідомлювати, що способи та форми життєдіяльності людей, які належать різним культурам, не мають копіюватися з образу однієї країни, а комунікативний процес має відбуватися на загальних, міжкультурних підставах.

Зважаючи на це, стає очевидним місце брендів в концепції соціокультурного глобалізму. Це обумовлено тим, що діяльність по їх створенню активно включається у формування нового культурного простору і на цьому фоні дедалі чіткіше спостерігається глобалізація брендингових технологій у процесах креативного освоєння світу, споживання культурних цінностей та формування соціокультурних змістів соціуму. Використання впливу брендів як форми комунікації стосується як внутрішніх перетворень суспільства, так і інтеграційного впровадження кожної конкретної держави у світовий культурний простір.

Сьогодні в умовах тотальної глобалізації й інформатизації суспільства, вільної циркуляції знань, бурхливої медіатизації й руйнуванні будь-яких «авторитетів», кожний окремих суб'єкт суспільства отримує широкі можливості в боротьбі за власне успішне існування, в «створенні самого себе», «автопроектванні». Використовуючи весь калейдоскоп брендів, як сукупність маркерів, особистість заявляє про себе, власну ідентичність в усе більш глобалізованому світі. Бренди стають зручним засобом побудови бажаної ідентифікації, втілюючись в ключових символах, словах, одязі, речах, місцях відвідування, спожива-

них цінностях, вони легко упізнаються «своїми» і не зрозумілі, недоступні «чужим». з них, як зі шматочків мозаїки, людина збирає власну ідентичність і пред'являє її на суд соціального оточення.

А все тому, що сучасна масова культура споживання фундаментально змінюється, наряду з товарами суспільство все ширше починає споживати смисли, а бренди здебільшого і використовуються як символічні ресурси для побудови а потім підтримки власної репутації, авторитету, ідентичності. Особистість як продукт субкультури і брендингу зокрема не просто суб'єкт мегаполісів, а «проект» в умовах глобалізації та інформатизації, що передбачає успішність своєї реалізації.

Бренд, як продукт повинен, з одного боку, мати певні унікальні, неповторні властивості, що дозволяють його легко ідентифікувати, виділити серед інших, а з іншого боку – такі характеристиками, які б дозволяли його легко тиражувати в масовій кількості екземплярів і варіацій. Крім того, бренд має збудити уяву, щоб споживач не просто зацікавився, а швидко й по можливості повністю поринув в утопічний світ, повинен викликати інтенсивні й негайні переживання, а оскільки здебільшого продукти масової культури поширюються на комерційній основі, то це повинні бути стимули, що відповідають устояній структурі уяви, інтересам й установкам масового споживача.

Більше того, в сучасному глобалізаційному просторі при створенні брендів, активно використовується величезна різноманітність запозичених з культури символів. Брендінг користується такою характеристикою символу, як багатозначність, що дозволяє вибудовувати смислові перспективи та ланцюжки значень, принципово відкриті і усе більш абстрактні в міру віддалення від вихідного значення. За допомогою символів створюються маніпулятивні картини світу, «ідеопростори», які, з одного боку, орієнтовані на підсвідомий психологічний вплив на споживача, а з іншого – створюють такий образ світу, який моделює точку зору агента брендування на рекламований ним об'єкт. У результаті ми маємо справу не з об'єктивною картиною світу, а з її інтерпретацією.

Брендінг як глобальний ідеопростір сприяє утворенню нового типу особистості – «людини ринкової», котра втручається в різні аспекти соціального життя, і яка викувана із взаємодії між різними технологіями: виробничими технологіями, що дозволяють перетворювати й маніпулювати речами; знаковими системами, які дозволяють використовувати значення, символи або смисли; владою, що управляє поведінкою індивідів.

Отже, культурно-символічна сутність, міфологізм присутні у брендах і виражаються в підтексті й контексті смислів, стають величезним нематеріальним активом їх носія. У рамках глобалізаційних процесів бренд існує як певна символічна єдність, що формує конвенційне поле суб'єкта комунікації і середовища його існування. Бренди, стають новим інтегративним утворенням, у якому все є загальним, стереотипним, комерціалізованим. У результаті глобалізаційних перетворень бренди стають новою епісистемою сучасного світогляду. Можна стверджувати, що складні у своєму ціннісному формуванні бренди, є одним із найзначніших ідеопросторів у процесах глобалізації. Їх метафоричність відіграє суттєву роль у сучасному формуванні особистості.

ЦЕННОСТНЫЙ ДИАЛОГ В ОБЩЕСТВЕ: К ПОСТРОЕНИЮ НОРМАТИВНОЙ МОДЕЛИ МЕДИАТИЗАЦИИ

В.М. Хруль

Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова,

Москва, Россия

Университет Роберта Морриса, Питтсбург, США

Аксиологический консенсус, понимаемый как согласие по поводу базовых ценностей, некоторые философы и социологи считают необходимым условием для общественного порядка и стабильности в демократическом обществе [3, с. 634-649; 5]. Общественный организм сохраняет свою стабильность прежде всего в ценностном согласии, консенсусе по поводу основных аксиом социального взаимодействия.

Ценностный консенсус может быть описан как результат взаимодействия, определенная фаза диалогических социальных интеракций различных мнений, позиций, взглядов и убеждений [4, с. 97-122].

Под ценностями в рамках данной статьи мы, следуя давней аксиологической традиции, понимаем устойчивые элементы и структуры сознания, которые отражают значимость объектов окружающего мира для индивида или социальной общности, а под ценностными отношениями – часть общественных отношений, структуру которой определяют ценностные ориентации членов общества.

Отправной точкой на пути к свободному консенсусу и его необходимой предпосылкой является плюрализм, подразумевающий возможность реального существования и выражения свободного мнения. Однако плюрализм – это необходимое, но не достаточное условие для достижения консенсуса. Необходима еще одна критически важная предпосылка – возможность и реальное наличие развитого и сбалансированного общественного диалога, который приводит к общему согласию о ценностях и который невозможно себе помыслить без процессов медиатизации ценностей, без участия СМИ.

Плюрализм и консенсус – это два «столпа» динамического равновесия социума. С одной стороны, плюрализм без горизонтальных связей в обществе и диалога приводит к «атомизации». С другой – авторитарные модели реализации единомыслия, исключаяющие из пространства диалога общности, выражающие оппозиционные ценности, в лучшем случае лишь имитируют достижение консенсуса.

Ю. Хабермас рассматривает консенсус как идеал общественного договора: «демократический принцип гласит, что только те законы могут претендовать на легитимность, которые принимаются с согласия всех граждан в дискурсивном законотворческом процессе» [6, с. 110].

Другие ученые рассматривают консенсус как *modus vivendi* для конфликтующих ценностей, как «минимальное условие общественного порядка», предотвращающее «центробежные» тенденции [5, с. 65-78]. По данным австралийских социальных философов Дрижека и Нимайера, решения «являются демократически законным в той степени, что они строятся на свободном и аргу-

ментированном консенсусе» [3, с. 648].

Аксиологический консенсус предполагает признание ценностных различий и таким образом облегчает совместный поиск взаимоприемлемых решений общих проблем. На практике ценностное согласие особенно актуально в тех ситуациях, когда в обществе существуют глубокие различия в идентичности и ценностно-нормативных моделях, как в современной России.

Логические и процессуальные аспекты функционирования системы «плюрализм – диалог – консенсус» (иными словами – аспекты медиатизации ценностного плюрализма) в российском обществе, на наш взгляд, имеют очевидное проблемное поле прежде всего в области организации и поддержки общественного диалога. Наблюдается и эмпирически фиксируется плюрализм, более или менее развитый в зависимости от конкретного предметного ряда. Однако плюрализм без качественного и сбалансированного диалога не может привести к консенсусу. Поэтому российское массовое сознание – это скорее набор «атомизированных» мнений, само формирование которых без диалога проблематично и подвержено манипулятивным технологиям, а не устойчивая динамическая система. Формирование «лояльных» власти ценностно-нормативных платформ, имитирующих общественное согласие, на самом деле можно описать как искусственный процесс, как «квази-консенсус», поскольку в нем нет необходимого для вызревания согласия «фермента диалога».

И это представляется серьезной проблемой для российской журналистики как социального института, который функционально призван к организации, поддержке и развития общественного диалога для достижения согласия по базовым ценностям в социуме.

Некоторые наши наблюдения последних лет, которые основаны на беседах с журналистами но не подтверждены результатами репрезентативных исследований (и поэтому их как максимум можно принять как рабочие гипотезы), заключаются в следующем:

1) сужается ценностное дискуссионное поле внутри наиболее влиятельных СМИ;

2) сужаются возможности для ценностно окрашенных публикаций профессиональных журналистов в больших СМИ в случаях, если они не когерентны ценностям медиа-менеджеров;

3) ценностные высказывания и ценностный диалог смещается в неподцензурную и свободную область Интернет-ресурсов, причем даже не сетевых СМИ (где также есть редакционная ценностная политика), а в авторские сайты, блоги или форумы близких по ценностным ориентациями пользователей (сетевые клубы по интересам).

Каковы же принципы, соблюдение которых может приблизить российское общество к полнокровному продуктивному «диалог ценностей»?

Кратко ответ на этот вопрос содержится в представленной ниже таблице, где, исходя из процессуальной цепочки «плюрализм – диалог – консенсус», предлагается рассмотреть нормативные принципы медиатизации ценностного диалога.

	<i>Субъекты диалога</i>	<i>Журналисты</i>
Плюрализм	<ul style="list-style-type: none"> • аксиологическая транспарентность, наличие текстов, представляющих ценностно-нормативные модели; • корректная артикуляция, использование адекватных знаковых систем и культурных кодов; • признание возможности существования иных аксиологических систем 	<ul style="list-style-type: none"> • репрезентативность, качественная и количественная полнота спектра ценностно-нормативных моделей и формирование адекватной современному состоянию общества ценностной повестки дня; • оптимизация каналов трансляции
Диалог	<ul style="list-style-type: none"> • толерантность и аксиологическое взаимоуважение; • ценностное взаимопонимание в рамках общего культурного кода; • стремление к участию в диалоге, делегирование апологетов и экспертов в публичную сферу 	<ul style="list-style-type: none"> • организация и поддержка, поиск новых субъектов диалога, презентация новых ценностно-нормативных моделей в массово-коммуникационном пространстве, медиация, модерация, создание площадок для обсуждения; • развитие (количественное и качественное расширение пространства диалога в разных видах коммуникации)
Консенсус	<ul style="list-style-type: none"> • стремление к достижению компромисса ради общего блага; • оптимизация пропагандистской, «проповеднической» деятельности, презентация ценностей с учетом перспективы консенсуса 	<ul style="list-style-type: none"> • осознание общественного согласия как одной из важнейших целей журналистской деятельности; • миротворческая функция в ходе конфликтов и напряженностей субъектов ценностного диалога; • профессиональная солидарность в стремлении к общественному согласию

Значимую для общества «повестку дня» журналист не сможет создать без кропотливой и системной работы по пробуждению, содействию и развитию общественного диалога.

Литература: 1. Хруль В.М. Религия, масс-медиа и представления о Боге в современной России. Lambert Academic Publishing, Saarbruken, 2012. 2. Хруль В.М. СМИ и религия: в поисках интегрального подхода // Вестник Московского университета. – Серия 10. Журналистика. – 2012. (в печати). 3. Dryzek J.S., Niemeyer S. Reconciling Pluralism and Consensus as Political Ideals. In *American Journal of Political Science*, Vol. 50, No. 3, July 2006, pp. 634-649. 4. Elster J. «Deliberation and Constitution Making». In *Deliberative Democracy*, ed. Jon Elster. New York: Cambridge University Press, 1998, pp. 97–122. 5. Galston W.A. Liberal Pluralism: The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice. Cambridge: Cambridge University Press. 2002. 6. Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge: MIT Press, 1996. 7. Hjarvard S. The mediatisation of religion: a theory of the media as agents of religious change. In *Northern Lights*, 2008, 6(1), p. 9-26. 8. Khroul V. Religion and Media in Russia: Functional and Ethical Perspectives. Lambert Academic Publishing, Saarbruken, 2012.

Філософія освіти: трансформація філософсько-педагогічного дискурсу

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ВЕКТОРИ ЯКОСТІ ОСВІТИ

О. С. Пономарьов

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Ті кардинальні зміни, які відбуваються на межі тисячоліть не тільки в характері суспільного виробництва, але й у способі життя людей, вимагають глибокого осмислення, оскільки несуть як безсумнівні позитиви, так і серйозні загрози самому існуванню людської цивілізації. Характерно, що вони виходять не лише з боку техніки й технологій та їх неконтрольованого розвитку, а й з боку недостатнього розуміння тієї обставини, що не людина має слугувати техніці, а техніка призначена для покращення життя й діяльності людини. Тривожною тенденцією постає й помітне падіння рівня духовності й культури суспільства. Всі ці обставини висувають нові вимоги до системи освіти. Йдеться про необхідність істотного переосмислення самих її цілей і змісту, спрямованості й характеру в умовах постіндустріального світу.

Уявляється цілком очевидним, що це переосмислення може бути плідним лише за умови, якщо воно спирається на надійні принципи і положення сучасної філософії освіти. Тому далеко не випадковим є буквально сплеск уваги та інтересу до розробки філософсько-педагогічної проблематики в плідних дослідженнях останнього часу. Як приклад, можна назвати роботи таких вчених, як В. Андрущенко, Б. Гершунський, Е. Гусинський, О. Дольська, С. Клепко, В. Кремень, М. Култаєва, В. Лутай, С. Пазиніч, О. Субетто та інші. Розглядаючи цікаві й важливі проблеми феномену освіти, вони, на наш погляд, ще недостатньо чітко зосереджують увагу на одній з ключових її проблем, якою сьогодні постає якість освіти.

Значення ж її якості істотно зростає під впливом прискорення науково-технічного прогресу і процесів глобалізації та особливо широкої інформатизації всіх сфер суспільного життя, розвитку телекомунікаційних засобів і технологій. Відразу з усвідомленням нових цілей освіти постає проблема визначення її онтологічного статусу та гносеологічних аспектів. Набуває гостроти і проблема серйозного аналізу аксіологічних аспектів освіти, оскільки сьогодні об'єктивно в суспільній свідомості помітно послаблюється розуміння цінності знань і освіти. Тому цілком природно, що це позначається на ставленні студентів до навчання, а відтак і на якості їх професійної підготовки. Ця ситуація зазнає додаткового негативного впливу з боку таких чинників, як непослідовна й суперечлива державна освітня політика, широка доступність вищої освіти, відсутність у багатьох випускників можливості працювати за спеціальністю.

Істотну провину слід покласти й на певну частину науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів. Вона полягає у відсутності інноваційного мислення у них та в певній інерційності їх мислення. Через це

вони зовсім не бажають і не можуть перебудуватися, вести активний пошук і розробку нових ефективних методів і технологій подання навчального матеріалу. Характерно, що більшість з них сповідує чітко виражений технократичний тип мислення, відверто нехтує виховною складовою цілісного навчально-виховного процесу і своє скептичне відношення до дисциплін соціально-гуманітарного циклу навіть не приховує від студентів. Тож цілком природно, що їм не притаманне будь-яке уявлення про філософію освіти, точніше, їхня «філософія» полягає у ремісницькому ставленні до своєї професійно-педагогічної діяльності.

Навіть за умови досконалого володіння матеріалом своїх навчальних дисциплін і методикою його доцільного подання, на наше глибоке переконання, такі викладачі не можуть забезпечити належної якості освіти. Адже з чотирьох її основних і невід'ємних складових – навчання, виховання, особистісний розвиток і соціалізація студента – вони фактично спрямовують свою діяльність лише на розв'язання першого з цих завдань. А це зумовлює поступову духовну й культурну деградацію суспільства. Більш того, як писав І. Ільїн, людина, яка володіє знаннями, але бездуховна, є небезпечною. Це безпосередньо впливає з подвійної природи науково-технічних знань, які одночасно несуть у собі як конструктивні, так і деструктивні начала.

З подальшим розвитком та помітним прискоренням науково-технічного прогресу й ускладненням техніки і технологій ця небезпека тільки зростатиме. Тому забезпечення успішного використання позитивних його результатів й нейтралізації деструктивних можливостей вимагає принаймні таких двох умов, тісно пов'язаних між собою. По-перше, вища школа має гарантувати високу якість підготовки фахівців на рівні їх належної професійної компетентності. По-друге, вона повинна забезпечити такий їх особистісний розвиток, який би формував гуманістичний світогляд і прагнення здійснювати свою професійну діяльність у відповідності з системою одвічних загальнолюдських цінностей.

Цікаво розглянути зміст і сутність самого поняття якості знань з позицій як філософсько-педагогічного підходу, так і з позицій конкурентоспроможності фахівця на ринку праці. Перший підхід визначає якість знань, які отримала людина у вищому навчальному закладі, як їх повноту, системність і науковість, а також відповідність вимогам її майбутньої професійної діяльності й уміння їх практичного застосування. Другий підхід акцентує увагу саме на відповідності знань змісту і характеру професійної діяльності, гнучкості мислення фахівця й інноваційному підході до використання наявних знань в мінливих умовах діяльності, а також на розвиненості таких якостей, як підприємливість, широта мислення та відповідальність.

Однак сьогодні неможливо не враховувати й такого впливового чинника, яким виступає ринкова економіка з її майже відвертим ігноруванням духовного життя людей та насадженням у свідомості людей культу

споживання, гонитви виключно за грошима, матеріальними благами і за владою, яка істотно сприяє можливості отримання цих благ.

Папа римський Франциск у своєму зверненні з нагоди Різдва 2013 року підкреслив, що сьогодні все навкруги ґрунтується на законах конкуренції та виживання найбільш пристосованих, а маси людей викидаються, залишаючись без роботи і можливості існувати. При цьому у світі поширюється культура глобальної байдужості. Вважаємо за необхідне підкреслити, що ця байдужість посилюється ще й через атомізацію суспільства, істотні зміни цілей і характеру міжособистісного спілкування. Дійсно, з нього зникає людяність і сердечність. А це тільки посилює бездуховність.

Тому чи найважливішим завданням філософії освіти й педагогічної теорії виступає відновлення цілісності начально-виховного процесу та значущості його виховного складника. Результати його реалізації повинні знайти чільне місце в системі критеріїв якості освіти. І тому доцільно говорити саме про якість освіти, а не про якість навчання чи якість професійної підготовки фахівців. Отже, їх професійна і соціальна компетентність мають розглядатися у системній єдності й відповідним чином оцінюватися. На глибоке переконання автора, саме вища школа здатна стати ініціатором і основним виконавцем цього вкрай важливого і надзвичайно відповідального завдання. Дійсно вона завжди була і залишається основним джерелом формування національної еліти, яка й призначена для формування духовності й соціокультурного простору країни, дотримання і поширення його норм на інші верстви населення.

Якість освіти людини виступає мірою її готовності до успішного життя й діяльності в умовах складного мінливого суспільства, набутої в результаті й за допомогою освіти. Як цілісна система отриманих знань, умінь і навичок, якість не може вважатися належною мірою цієї готовності, якщо вона не поєднується гармонійно з моральнісними й ціннісними поглядами і переконаннями людини, з її світоглядними позиціями та глибокою внутрішньою потребою у постійному самонавчанні, самовихованні й самовдосконаленні. Цю її потребу зумовлює, з одного боку, природна потреба пізнання світу, а з іншого – усвідомлення людиною необхідності відповідати вимогам науково-технічного і соціального прогресу. Більш того, з подальшим розвитком цього прогресу відповідність його вимогам трансформуватиметься у прагнення філософського осмислення його сутності й активізації інновацій і перетворень.

Тому цілком доречною уявляється думка Дж. Дьюї стосовно того, що коли ми готові вбачати освіту як процес формування відношення, емоційного і розумного, до природи й до іншої людини, всю філософію варто вважати загальною теорією освіти. Ці слова широко відомого філософа і педагога, напевне, одного з найавторитетніших фахівців у сфері філософії освіти, дають уявлення про розуміння ним сутності самої освіти як набуття людиною в процесі свого життєвого досвіду знання (або істини чи віри – для Дьюї не

відіграє особливої ролі назва отримуваної у досвіді впевненості людини в обґрунтованості своїх тверджень).

Саме ця обґрунтованість і здатність людини виводити з її набутих знань і досвіду виступає, на наше переконання, мірою якості освіти, особливо коли ця обґрунтованість забезпечує успішність професійної та іншої діяльності людини, досягнення нею своїх життєвих цілей та особистісну самореалізацію. Сьогодні філософія освіти і педагогічна теорія ще не дуже сміливо і послідовно вивчають таку чи не найважливішу категорію, як щастя. Між тим саме розуміння кожною людиною його сутності і прагнення досягти його постає основним завданням освіти. Навчання ж, виховання й особистісний розвиток учня та студента мають розглядатися лише в контексті інструментарію щастя. Тож глибинний сенс якості освіти полягає в тому, наскільки вона дійсно сприяє щастю людини – максимальній реалізації нею свого особистісного потенціалу й досягнення суб'єктивного сприйняття себе щасливою.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Кузьменко О.В., Решетняк Н.Б.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

У вітчизняній та зарубіжній дидактиці приділяється багато уваги проблемам активізації пізнавальної діяльності студентів засобами організації їх навчального спілкування (Бондаренко С.М., Гранік Г.Г., Євдокімов В.І., Концева О.А., Лернер І.Я., Лозова В.І., Прокопенко І.Ф. та ін.). В працях зазначених та інших науковців розроблено педагогічну технологію, за допомогою якої навчальна взаємодія суб'єктів учбової діяльності набуває продуктивного характеру. Але сьогодні не є достатньо розробленим питання організації спілкування студентів під час засвоєння ними актуальних суспільно-політичних понять та феноменів. Тож нашою метою є обґрунтування педагогічно доцільної системи початкових дій викладача з організації ефективної взаємодії студентів на семінарському занятті з теми «Громадянське суспільство». Завданням семінару є: актуалізація знань студентів про основні етапи розвитку людства, засвоєння ними відомостей про ознаки цивілізованого суспільства, історію формування його наукової концепції; виховання високої комунікативної культури студентів як важливої якості особистості громадянина України; розвиток психічних процесів і функцій у студентів шляхом дидактично обґрунтованої організації самостійної пізнавальної діяльності з використанням надбань теорії проблемного навчання. Основні поняття, засвоєння яких є завданням студентів: громадянське суспільство, правова держава, взаємодія держави і цивілізованого суспільства, приватна та публічна сфери, приватна власність, вільний ринок, суспільне та особисте благо, соціальне партнерство, асоціації. Обладнання: Загальна декларація прав людини, Європейська хартія про місцеве самоврядування,

Європейська хартія участі молоді в муніципальному та регіональному житті, словниково-енциклопедичні видання, роздатковий дидактичний матеріал, електронні ресурси, технічні засоби навчання.

З метою формування позитивної мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів викладач створює проблемну ситуацію, яка полягає у введенні їх у специфічний психічний стан, пов'язаний з переживанням пізнавальної суперечності, з неможливістю пояснити цікаві феномени або факти на основі наявних знань і умінь. Викладач просить студентів ранжирувати в порядку зменшення значущості поняття «президент», «глава уряду», «депутат парламенту», «громадянин», «губернатор», «спікер парламенту», «міністр», «мер». Досвід роботи показує, що, як правило, виконуючи таке завдання, студенти спочатку називають державних діячів, посадових осіб і лише в останню чергу – громадянина. Далі викладач повідомляє, що В. Гумбольдт вважав центральною фігурою громадського життя людину не як політичну істоту (представника держави), а як громадянина. Тож, підсумовує викладач, має місце суперечність між думкою студентів і точкою зору В. Гумбольдта.

Педагог повідомляє студентам, що Конституція України визначає конституційні гарантії становлення громадянського суспільства в Україні. Потрібно вивчити деякі з цих нормативних положень. Кожній навчальній групі необхідно буде зіграти роль членів добровільної громадської організації: «Спілка підприємців», «За свободу асоціацій», «Профспілка працівників», «Захисники приватного життя», «Громадянська ініціатива». Усі навчальні групи отримують завдання з фрагментом тексту Конституції України та питаннями до нього.

Завдання для «Спілки підприємців» (статті 41, 42): «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності... Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним... Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства... Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом... Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції... Держава захищає права споживачів...»

Питання до наведеного тексту. 1. Який бік життя громадянського суспільства відображено в цих положеннях Конституції? 2. Що могло б змінитися в житті українського суспільства, якби в Конституції були відсутні ці положення?

Завдання для групи «За свободу асоціацій» (статті 36, 37): «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення

політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я або захисту прав і свобод інших людей... Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів... Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій. Усі об'єднання громадян рівні перед законом... Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку».

Питання до тексту – ті ж, що й для «Спілки підприємців».

Завдання для «Профспілки працівників» (статті 43, 44): «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми... підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці забороняється... Кожен має право на... безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом... Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення... Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів...»

Питання до тексту ті ж.

Завдання для «Захисників приватного життя» (статті 30–33): «Кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду... Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом... Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом... Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї... Кожному гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання...»

Питання ті ж.

Завдання для «Громадянської ініціативи» (статті 38–39): «Громадяни України мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування... Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування... Усі мають право направляти

індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування...»

Питання ті ж.

Всі навчальні завдання на цьому семінарі виконуються студентами за допомогою наступного методичного підходу. Спочатку кожен студент працює в складі навчальної групи індивідуально, фіксуючи в зошиті проміжні результати своєї роботи, потім порівнює їх з результатами інших студентів у своїй групі, доповнюючи записи. Викладач виділяє час як для індивідуальної роботи студентів, так і для їх колективного спілкування в групі. На наступному етапі лідер групи повідомляє учасникам семінару основні підсумки роботи групи. Спірні тези обговорюються. Члени групи можуть допомагати своєму представнику під час захисту точки зору.

Підсумовуючи, викладач повідомляє студентам, що громадянське суспільство неможливе без виконання людьми певних обов'язків, зазначених у Конституції. За допомогою комп'ютера на екрані відтворюються такі її положення (ст. 65–68): *«Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом... Кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей...»*

Використання в навчальному процесі зазначених елементів технології організації педагогічно доцільного спілкування студентів на семінарському занятті доводить її дидактичну ефективність.

ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ : МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Чхеайло І.І.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Харків

Настав час, коли жителі планети змушені розплачуватися за безоглядну поведінку, гонитву за матеріальними благами, безвідповідальне ставлення до навколишнього середовища. На думку деяких вчених, людство вже переступило допустиму межу. Однак, це не означає, що немає можливості покращити ситуацію. Для цього потрібні спільні зусилля, політична воля, бажання і уявлення про можливості подолання проблем, що створюють загрозу людській цивілізації, уявлення про шляхи і способи формування суспільства сталого розвитку. В Преамбулі Хартії Землі, яка є міжнародною декларацією базових принципів і цінностей глобального суспільства в XXI столітті, йдеться про взаємозалежність і вразливість світу, про загрозливе, хоча і багатообіцяюче майбутнє.

В 1992 році на Всесвітній конференції ООН в Ріо-де Жанейро була затверджена нова стратегія розвитку людства – стратегія сталого розвитку.

Низка форумів і документів, прийнятих ними в тому числі і в Україні підтвердила важливість і необхідність рішення прийнятого в Ріо у 1992 році.

Сталий розвиток (від англ. sustainable development) – стабільний спрямований, збалансований розвиток економічної та соціальної сфер при раціональному використанні екологічних ресурсів.

Поняття сталості передбачає створення умов для розповсюдження такого підходу до життя, коли розвиток суспільства спрямований забезпечувати потреби нинішній поколінь без втрат для майбутніх поколінь забезпечувати свої власні потреби

Дві найважливіші ідеї, підпорядковані сталому розвитку: розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем і досягнення рівноваги між ними для забезпечення якісного рівня життя людини; впровадження зобов'язань нинішнього покоління, які гарантують таке збереження природних, соціальних та економічних ресурсів, щоб рівень добробуту наступних поколінь лишався не нижчим за сучасний.

Ключові завдання сталого розвитку:

- забезпечення випереджаючого розв'язання проблем соціального та духовного розвитку;
- узгодження темпів економічного розвитку з господарською ємністю екосистем;
- збереження і відновлення природних екосистем та їхньої здатності до самовідтворення.

Нагальною потребою XXI століття є формування такого способу життя, який склав би основу довготривалого ощадливого розвитку людства. Освіта для сталого розвитку охоплює екологічну, економічну та соціальну проблематику навчання та виховання під кутом зору формування нової системи ціннісних орієнтирів та моделей поведінки людини та суспільства загалом.

Освіта для сталого розвитку базується на фундаментальному припущенні, що людство має радикально змінити сучасний хід економічного, екологічного і соціального розвитку для забезпечення здорового та якісного життя нинішніх та майбутніх поколінь

Вища освіта, зокрема, від появи першого університету до масштабної університетської освіти початку XXI ст. пройшла 900-літній шлях розвитку, що засвідчує її цінність на особистісному і суспільному, локальному, регіональному і глобальному рівнях.

Цінність вищої освіти, як соціального інституту, визначається її людино-і культуротворчою спрямованістю, стратегічною важливістю для сталого розвитку суспільства, забезпечення прогресу його соціальної, економічної, та інших складових. Оскільки сталий суспільний розвиток як процес позитивних, постійно зростаючих соціально-економічних, культурних змін передбачає узгодження потреб сучасних і майбутніх поколінь у ресурсах розвитку, упровадження соціальних стандартів, створення нових технологій, збереження довкілля тощо, він є залежним від рівня освіченості громадян та сукупного інтелекту нації.

Країни з розвиненою економікою постійно нарощують витрати на освіту, оскільки освіта, особливо вища школа, стала важливим чинником реалізації їхньої стратегії економічного зростання. Система освіти взагалі, вищої школи зокрема, в успішних країнах перестала сприйматися як сфера невиробничого споживання й усе більше утверджується як найбільш ефективна інвестиція в людський капітал, що забезпечує країні економічні і соціальні вигоди та стимулює всебічний прогрес.

Вища освіта стала основним чинником розвитку багатства суспільства завдяки своїй унікальній місії щодо нарощування інтелектуального капіталу знань та компетентностей людини.

На рубежі XX – XXI століть найбільш успішні країни витрачали на вищу освіту 1,3 – 1,5% від валового внутрішнього продукту. Необхідність підвищення конкурентоспроможності європейської економіки спонукало Європейський Союз до вироблення концепції знань. Адже в сучасному глобалізованому світі лідерами стають країни, що мають прямий доступ до наукових досліджень та використання їх результатів, країни, що спроможні здійснювати підготовку та залучати до вирішення перспективних проектів найкращих науковців.

Метою освіти для сталого розвитку. Формування мислення, орієнтованого на стале майбутнє та відповідні смисложиттєві цінності і пріоритети.

Традиційна освіта неспроможна вчасно реагувати на гострі проблеми та повною мірою задовольняти потреби сьогодення, оскільки: лише перелічує проблеми і не націлена на їх розв'язання; не дає змоги досягнути системну картину світу, оскільки більшість дисциплін викладається відокремлено; не спрямована на вивчення та практичне розв'язання місцевих проблем суспільство розвивається швидшими темпами, тому знання часто застарівають ще до закінчення терміну навчання.

Складовими змісту освіти для сталого розвитку є:

- якість життя, соціальна справедливість та рівноправність;
- збереження різноманіття: культурного, соціального та біологічного;
- взаємозв'язок: у суспільстві, економіці та довкіллі;
- усвідомлення відповідальності перед майбутніми поколіннями;
- громадянська позиція, права та обов'язки громадян;
- потреби та права майбутніх поколінь на якісне життя.

Освіта для сталого розвитку передбачає наступні зміни в навчальному процесі:

- для викладачів – це перехід від передачі знань до створення умов для їх активного засвоєння та отримання практичного досвіду;
- для тих, хто навчається – це перехід від пасивного засвоєння знань до активного їх пошуку, практичного осмислення;
- для керівництва навчальним закладом – це зміни у використанні ресурсів закладом, впровадження принципів сталості та демократизації

в управління, налагодження діалогу із зацікавленими групами населення.

Пріоритетні напрямки освіти для сталого розвитку:

- виховання культури розумного споживання енергії та води, зменшення марних витрат сировини, кількості відходів;
- впровадження принципів, норм та цінностей екологічної етики та етики відповідальності;
- розвиток духовного потенціалу особистості на засадах особистісно-орієнтованої педагогіки;
- розвиток інформаційної культури особистості, основ критичного мислення та медіа-грамотності;
- впровадження норм міжособистісної та міжкультурної взаємодії на засадах принципів полікультурності та толерантності;
- розвиток правової культури особистості, основ громадянськості;
- формування культури здоров'я молоді на засадах розуміння єдності природи та людини, залежності здоров'я людини від стану довкілля.

Очікуваним результатом впровадження освіти для сталого розвитку має бути - значне покращення загальної культури молоді і педагогів у питаннях природозбереження, забезпечення культурологічного підходу до формування змісту освіти як цілісного процесу з постійним підвищенням соціальної домінанти сталості у системі Природа - Суспільство – Людина.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗРЦІЇ ОСВІТИ

Шанідзе Н. О.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Одним з перших категорію дискурсу в історичному, соціальному, політичному та освітньому контекстах застосував в своїх працях М. Фуко. Він характеризував дискурс як групу тверджень, що стосуються однієї і тієї ж дискурсивній формації. Дискурс формується на основі обмеженої кількості тверджень, по відношенню до якої може бути визначена група умов їх існування. В цьому сенсі дискурс – не ідеальна, безчасова форма, а фрагмент історії, що ставить власні обмеження, пропонує трансформації, специфічні засоби вираження власної приналежності до певного часу. Суб'єктом дискурсу М. Фуко називає людину, але децентрує її, вважаючи, що не людина створює дискурс, а навпаки, дискурс створює людину. М. Фуко доводить, що дискурс – це «не грандіозна маніфестація суб'єкта, який мислить, познає та говорить, а сукупність, в якій можуть бути визначені розсіювання суб'єкта, та поруч з тим його перервності». [1, с. 55] Головна ідея тут полягає в тому, що людина нібито розчиняється у заданому дискурсі, сприймаючи всі його складові як даність. Можна сказати, що саме цей процес розчинення в дискурсі і є соціалізацією індивіда.

Дуалізм підходу до дискурсу полягає в тому, що суспільна позиція індивіда формується як на основі інформаційної, так і на основі комунікативної (дискусійної) складової. Дискурс є результатом соціалізації – осягнення навколишнього світу індивідом, його втілення до реальної дійсності. [2, с. 207] Первинна соціалізація (родина, заклади виховання та освітнє середовище) та вторинна (спирається на інформаційний простір, засоби масової комунікації тощо) за умов інформаційного суспільства постає як єдиний механізм формування особистості. Соціальна діяльність індивіда може бути різноманітною, осягнення соціальних ролей та ступінь в включення до соціальних спільнот також можна класифікувати за різними ознаками, але головним інструментом соціалізації особистості в інформаційному суспільстві є дискурс.

Оскільки освіта є головним фактором та складовою соціалізаційного процесу, окремого аналізу потребує педагогічний дискурс, як основа соціалізації індивіда. Як визначає Г. Ф. Москалик, педагогічний дискурс – це процес мовленнєвого й невербального спілкування між тим, хто навчає, і тим, хто навчається; складниками цього процесу є суб'єкти спілкування – адресант і адресат (з певним набором особистісних характеристик), які мають відповідну інтенцію, встановлюють між собою контакт; повідомлення, що містить навчальну інформацію; канал комунікації; контекст, що сприяє реалізації навчальної мети. [3, с. 30] Педагогічний дискурс, попри всі трансформаційні процеси залишається вкрай сталою системою, оскільки елементи фундаменту педагогічного дискурсу, такі як формалізованість, нерівність, переважання епістемологічних стратегій, усталеність комунікативних подій та змісту комунікації, ідеологічна забарвленість, ритуалізованість тощо, не піддаються швидкоплинним змінам, залишаючись здебільшого у своєму традиційному вигляді. Це створює розбіжність з вимогами інформаційного суспільства, де кількість інформаційних потоків вимагає швидкого реагування та зміни педагогічного дискурсу як за формою, так і за змістом.

Інформатизація освіти полягає у включенні так-би мовити соціалізованого індивіда (тобто на певному рівні соціалізації) до інформаційного світу, як соціокультурного надбання людства. Освіта як чинник соціалізації особистості виконує, таким чином, функцію становлення не просто соціальної, а соціо-інформаційної людини, яка в якості дієздатного суб'єкта ефективно функціонує у двох світах – соціальному та інформаційному. У той же час, було б спрощенням обмежувати вплив процесу інформатизації суспільства на освітній простір дією технологічного фактора. Вплив цього процесу багатофакторний і обумовлений змінами у всіх полях соціального простору. Відкритість освіти впливу стрімко змінюється в процесі інформатизації суспільства соціального середовища актуалізує проблему інтерпретації кордонів освітнього простору.[4, с. 12] Річ у тім, що педагогічний дискурс перетинається із дискурсами у інших соціальних діях, а розширення комунікації завдяки віртуальному інформаційному простору

збільшує кількість таких дискурсів, вимагає певного вміння орієнтації в них. Особистість, яка діє в освітньому просторі не просто опановує певну суму знань та навичок, вона вчиться орієнтуватися в інформаційному просторі, і це повинно бути головним складником освіти

Література: 1. Фуко М. Археологія знання: пер. с фр./ под. общ. ред.. Б. Левченко. – К.: Ника-центр, 1996. – 207 с.; 2. Ключев Ю. В. Дискурс в массовой коммуникации (междисциплинарные характеристики, концепции, подходы) / Ю. В. Ключев // Вестник СПбГУ. – Сер. 9. – 2013. – Вып. 1. – С. 207 – 217.; 3. Москалик Г. Ф. Комунікація в умовах модернізації освіти: педагогічний дискурс / Г. Ф. Москалик // Психолого-педагогічні проблеми у трансформаційних процесах українського суспільства: Матер. другої всеукр. конф. // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2014. - № 1 . – С. 28 – 33.; 4. Путилло Л.В. Трансформация образовательного пространства России в условиях информатизации общества :Социологический анализ Дисс...канд. социол. наук 22.00.04 / Л. В. Путилло; Моск. Гос. социальный ун-т. – М., 2003. – 170 с.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ

Зарудний Є.О.

ДП завод «Електроважмаши», Харків

Інформатизація – це не один з багатьох факторів, що сьогодні впливають на освіту, це фактор ключовий, котрий змістовно змінює об’єкт, незмінний з середніх віків. Так би мовити, від часів Гуттенберга до часу Цукерберга. Писаний текст та його відтворення (лекція) якщо не поступається місцем, то принаймні суттєво змінюються під тиском альтернативних форм навчання.

“Цей парадигмальний зсув спричинив освітню революцію у методах викладання” [1, с. 1-10], а “швидке збільшення використання комп’ютерних технологій в альтернативних формах навчання являє собою головну зміну, що відбувається в освіті” [2]. У 2006 році 20% студентів в США опанували хоча б один онлайн курс, що на 10% перевищує показник попереднього року [1]. Вища освіта США приростає альтернативною – онлайн та за допомогою комп’ютера освітою.

Нічого подібного не споглядається в нашій освіті (так само і в освіті решти пострадянських країн). Звідси зрозумілим є цілковита відсутність таких об’єктів і предметів дослідження як “лекція” та “підручник”.

З 61 дисертації, що відгукнулися на пошуковий запит “лекці” у сховищі бібліотеки Вернадського, немає жодної, де лекція була б присутня у назві дисертаційного дослідження. Натомість запит “lecture” забезпечує сотні (!) англомовних дисертаційних досліджень.

З підручником ситуація складається наступним чином: з 131 дисертації жодна не досліджує підручники для вищого навчального закладу (є лише дюжина робіт, присвячених шкільним підручникам).

Втім, це можна зрозуміти. Писаний, друкований текст, який супроводжував би лекцію професора, у нас є винятком. Наприклад, жоден з десятків курсів, прочитаних магістрам 2013–2014 року по спеціальності “педагогіка вищої школи” у ХПІ, не відтворений у друкованому вигляді, навіть електронному. Проблеми підручника немає у нас тому, що теоретична проблема може виникнути лише при наявності емпіричної множини досліджуваного об’єкта.

Цікаво, що не переймається проблемою підручника й англомова наукова спільнота. Хоча і з цілковито протилежної причини. Кожний лекційний курс в західних університетах стовідсотково забезпечується *handouts* (сканований текст у PDF форматі). Тому дослідницьку увагу сконцентровано виключно на новітніх, онлайн- комп’ютерних можливостях підручника.

Як зазначає Пола Портер [3], сучасні версії електронні підручників копіюють формат та структуру друкованих підручників, хоча потенціал текстів в електронному форматі є значно потужнішим.

Лише поодинокі вітчизняні та російськомовні автори підтверджують: “Аналіз еволюції місця та ролі підручника в системі дидактичних засобів дозволяє зробити висновок про те, що впровадження комп’ютерних технологій в освіту суттєво вплинуло на систему засобів навчання і мало наслідком не тільки появу нових дидактичних засобів, але й трансформацію традиційних, які за рахунок їх реалізації на електронній основі набувають нових дидактичних можливостей” [4]; “существенные изменения, произошедшие за последние десятилетия в образовательной сфере, характеризуются повсеместным внедрением информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в учебный процесс. В условиях всеобщей мобильности и информатизации традиционное классическое обучение стало все менее отвечать современным потребностям общества” [5].

Я виходжу з того, що вища освіта суттєво відрізняється від освіти шкільної. Відтак, всі напрацювання по шкільному підручнику, так звана загальна теорія підручника (Зуєв, Безпалько), якщо перенести їх у міркування щодо вузівського підручника, перетворюються на беззмістовні голі абстракції на кшталт “підручник з одного боку є джерелом знань, носієм змісту освіти, з другого – засобом навчання, що має цілком визначену матеріальну форму” [6, с. 34]. Не можна не погодитись з російським автором: “В целом, к настоящему времени можно констатировать, что теория учебника находится в стадии развития” [5, с. 222], на стадії вступних слів.

Американські дослідники, дослідники найкращої у світі системи вищої освіти, вивчають суттєві зміни у сучасній вищій освіті й порівнюють ефективність новітніх та традиційних форм організації навчання. Експериментальну перевірку своїх гіпотез провадять у різноманітних предметних царинах – від вищої математики до готельного бізнесу.

Так, Маріан Шульц із співавторами, досліджуючи студентську успішність у маркетингу, фінансах, авіаційному праві та математиці,

досягнуто онлайн-комп'ютерно й традиційно, вказують на суттєво вищу успішність студентів, які навчалися традиційно [7].

Результати Шульца є певним чином унікальними, оскільки контрастують з загальним фоном таких компаративних досліджень. У більшості випадків така відмінність не встановлюється. Так, Хайленд із співавторами, досліджуючи групи студентів, що вивчали адміністративний менеджмент у медицині традиційно (traditional lecture instruction – TLI) та комп'ютерно (computer assisted instruction – CAI), встановили, що обидві експериментальні групи студентів (TLI й CAI) показали приблизно однаковий рівень знань. Цим автори підтвердили гіпотезу, що CAI-методика є настільки ж ефективною, як і форми організації навчання, засновані на TLI [1].

Подібних результатів, що засвідчують однакову ефективність традиційних та нетрадиційних методів та форм навчання, досягнуто у роботах Стейсі Хандлі, Марти Картер, Мері Баракзай, Тіни Кеннон, Саллі Кеннеді, Поли Портер, Джона Шулера.

Останній автор слушно зауважує, що ця однаковість може бути розглянута як з позитивно, так і негативно [8]. Позитив полягає в тому, що прогресивний метод, котрий дозволяє надати додатковий імпульс вищій освіті (у сенсі залучення великої кількості студентів) не погіршує якості освіти. Негатив же виявляється у несумірності між потужністю атаки новітніх технологій та фактично нульовим результатом: якщо студенти біля лектора з дошкою та крейдою так само успішні, як і ті, що озброєні комп'ютерами та Інтернетом, то навіщо город городити?

Незважаючи на доведену ефективність нетрадиційних форм організації навчання, автори зазначають силу традиції у вищій освіті. Так, Хейленд із співавторами посилається на Хіршхайма, котрий, підтверджуючи однакову ефективність навчання, дізнався, що 74% цілком успішних CAI-студентів відчують, нібито, не відвідавши лекційних занять в аудиторіях, вони щось пропустили та втратили. Подібне зафіксував і Хейленд [1, с. 10]. Тому слід уважно ставитись до спроб поєднати позитивні якості обох методів навчання.

Література: 1. *Matthew R. Hyland, Genevieve Pinto-Zipp, Valerie Olson, Steven W. Lichtman. A comparative analysis of computer-assisted instruction and traditional lecture instruction for administration and management topics in physical therapy education / Journal of College Teaching & Learning – July 2010 Volume 7, Number 7, p.1-10.*; 2. *Transforming a lecture-based course to an Internet-based course: A case study. By Gastfriend, H. Hilliard, Ph.D., Georgia State University, 2001, 247 pages.*; 3. *Effectiveness of electronic textbooks with embedded activities on student learning. By Porter, Paula L., Ph.D., Capella University, 2010, 171 pages.*; 4. *Гризун Л.Е. Дидактичні основи створення сучасного комп'ютерного підручника: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.09 / Л.Е. Гризун ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2002. – 20 с.*; 5. *Н. С. Минеев. Электронный учебник – современное средство обучения студентов. Ярославский педагогический вестник 2012 – № 2 – Том II (Психолого-педагогические науки) с.221– 224. С.222.*; 6. *Зуев Д.Д. Школьный учебник. –*

М.: Педагогика, 1983. – 240 с. С.34. ? 7. *Marian C. Schultz, James T. Schultz, Gene Round, Embry-Riddle / Management of academic quality: a comparison of online versus lecture course outcomes / Journal of College Teaching & Learning – October 2008 Volume 5, Number 10 . p.23-30.*; 8. A study comparing student satisfaction, achievement, and retention in a multimedia-based lecture and traditional lecture college general chemistry course. By Schuler, John L., Ed.D., University of La Verne, 2001.

РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОГО ИНЖЕНЕРНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Аврунин О.Г.

*Харьковский национальный университет радиоэлектроники, Харьков
Академия военно-исторических наук и казачества ГШ СКВ, Харьков*

В настоящее время при выполнении дипломного проектирования все чаще начинает проявляться недостаток подготовки выпускников инженерных (технических) специальностей – неумение самостоятельно решать задачи поиска новых конструкторско-технологических решений уровня изобретений, отсутствие навыков для грамотной постановки научно-технических задач а также сравнения полученных технических решений с достижениями мирового уровня. Этому способствует организация учебного процесса, построенного, в основном, на решении отработанных теоретических и практических заданий, для которых уже имеется четкая готовая постановка задачи, предлагается конкретная методика ее решения с примерами и, зачастую, известным ответом. Решение таких задач часто превращается в рутинную работу, которая не требует проведения аналитического обзора и творческого подхода при выборе метода решения.

Такая теоретизированная подготовка осталась от бывшего Советского Союза в условиях наличия большого количества государственных НИИ и КБ, где молодые специалисты постепенно приобщались к творческим техническим решениям и приобретали практические навыки инженерной работы. Современные условия рынка труда, где предприятиям требуются готовые специалисты, способные к нестандартным подходам решения практических задач, диктуют новые требования к выпускникам ВУЗов (это почти в равной степени касается как бакалавров, так специалистов и магистров). При этом, учитывая, что большинство современных разработок выполняются (или используют подходы) на стыке различных областей знаний, будущий технический специалист, освоив стандартные решения типичных

задач, должен приобрести знания и навыки решения творческих инженерных и научно-технических задач, в которых нет готовой постановки, неизвестен способ решения, нет близких примеров решения аналогичных задач в данной предметной области.

Восполнить указанный пробел при подготовке специалистов необходимо на основе комплекса мер, заключающихся в корректировке учебных планов и рабочих программ по общенаучным и техническим дисциплинам. При этом необходимо наряду с общей историей и философией обязательно ввести такую дисциплину, как история и философия науки и техники, в которой будет раскрываться история изобретений, создание и совершенствование различных изделий и технологий, анализироваться их вклад в историю человечества. Также необходимо обязательно предусмотреть наличие в учебных планах основ патентоведения, и, в частности, особенностей и проблем патентования изобретений и полезных моделей в разные исторические периоды.

В заданиях для курсового проектирования по техническим дисциплинам необходимо указывать задачи, при решении которых требуется аналитическое мышление и проведение аналогий из различных областей знаний, выполнение технико-экономической оценки полученного решения (вариантов решений) с учетом реальных возможностей его производства и эксплуатации. Особенно это важно для подготовки будущих научных работников, магистров и аспирантов.

Здесь следует уточнить несколько определений:

- под инженерным мышлением понимается вид познавательной деятельности, направленной на исследование, создание и эксплуатацию новых технических средств, методов или технологий. Основными этапами инженерного мышления являются: аналитический обзор аналогов, учет социальных потребностей в новых технических средствах и технологиях производства; получение инженерного опыта, естественнонаучных и технических знаний; формирование задания на проектирование на основе технических требований, выполнение необходимых проектных работ с учетом функциональности и дальнейшего совершенствования разработки. Главное в этой деятельности – это решение конкретных, выдвигаемых заказчиком задач, и достижение наиболее эффективного по основным критериям результата. Общими критериями уровня инженерного мышления является прогрессивность создаваемой техники или технологии ее производства, повышение показателей качества и экономической эффективности;

- научно-техническое творчество – это деятельность, порождающая на основе научных идей, открытий и гипотез качественно новые результаты в области науки и техники и отличающаяся оригинальностью и уникальностью. При этом вводятся такие понятия, как рационализация, изобретение, и открытие: рационализация – это усовершенствование, введение более целесообразной организации чего-либо в соответствие с необходимыми потребностями; изобретение – это продукт творческой деятельности, в

которой на основе научных знаний и технических достижений создаются новые принципы действия или конструирования технических систем или их отдельных компонентов; открытие – это установление ранее неизвестных науке объективных закономерностей, новых явлений, свойств и эффектов, вносящих коренные изменения в существующие научные и научно-технические знания.

Следует отметить, что экономические показатели развитых стран находятся в прямой зависимости от ее творческого потенциала – количества работающих инженеров, конструкторов, технологов, ученых. Поэтому в современных условиях необходимо обеспечить качественную подготовку специалистов технических специальностей, позволяющую ускорить приобретение опыта проектирования реальных устройств (или их блоков) а также выявить и раскрыть творческое инженерное мышление у будущих специалистов.

КАЗАЧЬИ ОБЫЧАИ КАК ОСНОВА ДЛЯ ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Кипенский А.В., Горбунов Н.П., Яценко О.Н.

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Академия военно-исторических наук и казачества ГШ СКВ, Харьков

Развертывающиеся мировые процессы глобализации и информатизации, открытость Ураины мировому сообществу обусловили пристальное внимание ученых к исследованию вопросов духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения. Молодежь, как кадровый потенциал, является главным фактором устойчивого развития Украины и, в большинстве своем, движущей силой коренных преобразований в обществе. Именно она – тот стратегический ресурс, который обладает новыми знаниями и идеями. Молодежь мобильна и полна сил для построения новой жизни, лучше нацелена на внедрение инновационных технологий и проектов в различных сферах. Однако в настоящее время в обществе ощущается мировоззренческая пустота, возникшая после отторжения старой идеологии. Культ денег, наживы, мысль о том, что все способы обогащения приемлемы, отрицательно сказывается на нравственности молодежи и соответственно на возможности решения ею наиболее важных социальных задач.

Степень эффективности участия в решении этих задач определяется тем, насколько молодежь знает, разделяет и принимает цели и задачи государственного и общественного развития, связывает с ними свои жизненные перспективы. Какой она имеет духовно-моральный потенциал, насколько она добра, честна, справедлива и трудолюбива, как понимает любовь к своей Родине, какими обладает физическими и профессиональными качествами.

Как определенная социально-возрастная группа, молодежь имеет ряд особенностей:

во-первых, в силу объективных причин ее отличает несформированность ценностных, духовно-моральных ориентиров, нехватка жизненного опыта, что увеличивает вероятность ошибочного выбора при принятии соответствующих решений;

во-вторых, как и любая социальная группа, молодежь имеет собственные цели, которые не всегда совпадают с целями и интересами всего общества;

в-третьих, она наследует достигнутый уровень развития общества и государства, обеспечивает последовательность, формирует в себе образ будущего и несет функцию социального возрождения.

Поскольку в период становления молодежи развитие ценностных установок является наиболее интенсивным, то, следовательно, моральное, духовное и нравственное воспитание приобретает особую значимость.

Сегодня существует множество мнений по поводу того, что современный социально-экономический и политический кризис, который угрожает существованию государства, не был бы таким страшным и затяжным, если бы не усиливался кризисом духа, кризисом воспитания, кризисом человека. Материальное неблагополучие в условиях нарастающего неравенства привело к деморализации общества. Поэтому налицо взяточничество, коррупция, лицемерие, хаос и в мыслях и в настроениях людей, агрессия, насилие, желание обогатиться любой ценой. В этой ситуации очень важно определить причину «такого» нашего бытия, иначе преодолеть угрозы духовного разложения общества не удастся.

Процесс духовного развития человека и его окружения взаимно обусловлены, взаимно связаны и взаимно зависимы. Современный человек живет не изолировано, а в определенной социальной среде (социуме), которая выступает значимым фактором формирования духовности личности, его вхождения в мир осмысления себя, деятельности, общения. В связи с этим можно сделать вывод, что современная глобальная трансформация общества все больше зависит от духовной сферы, ее дееспособности. В современном информационном обществе наука, знания, культурные ценности становятся главным показателем личностного совершенствования, а также разных сторон материального и духовного производства. Социальный статус личности при этом определяется уровнем ее информированности.

Благодаря духовности человек может войти в мир широкого диапазона ценностей. Эти ценности являются своеобразным ориентиром в формировании мировоззрения, духовного мира личности, а стремление владеть ими – главное условие приобретения, особенно молодым человеком, необходимого жизненного опыта в процессе социализации. Для украинского трансформационного общества жизнь, сознание, деятельность, патриотизм, страдания, эмоциональные переживания, чувство меры, интеллект,

воспитанность, а в связи со сложной экологической ситуацией, еще и здоровье являются главными человеческими ценностями.

Большое значение в формировании духовности личности принадлежит национальным традициям как общепризнанной объективной культурной ценности и как форме социальной памяти. Традиции в историческом процессе действуют как память, как историческое созидание. Отход от традиций влечет за собой прерывание исторического процесса через забвение.

Традиции и культура, являясь социальной памятью, обеспечивают свободу выбора, приобретая неповторимый, но выраженный характер. Как изменчивый и динамичный феномен, традиции объединяют прошлое и будущее, реализуют будущее на основе постоянного осовременивания прошлого. Традиция выступает и как историческая предпосылка (основание) и в качестве средства формирования системной целостности.

Актуализация проблемы усиливается еще и тем, что в условиях роста национального самосознания, современная педагогическая наука все чаще обращается к историческим памятникам, культурным традициям, в частности, традициям казачества как средствам воспитания подрастающего поколения.

Сохранение и изучение традиций казачества белее чем оправдано, поскольку эти традиции спустя столетия доказали свое право на существование. Характерной особенностью этих традиций всегда был и остается в настоящее время приоритет духовно-нравственных начал, патриотизм, глубокая религиозность. Уникальность казачества состоит в том, что оно в тяжелейших условиях, среди враждебного окружения смогло создать сильную демократическую, свободолюбивую и религиозно-идейную общину с особым говором, своими нравами и обычаями, с рыцарской идеей защиты Отечества и православной веры.

Казачество, являясь хранителем самых высоких духовных и нравственных ценностей, сформировало сакральный компонент, который отсутствует в других социальных системах. Высокая идея в форме истинно сыновьей любви и почтительности к Матери-Сырой Земле сохранилась как константа, трансформировалась через века в современность и вошла в духовно-психологический код нации на генетическом уровне (обожествление земли в казачьем общественном пространстве деформировалось в обожествление Запорожской Сечи, которую они называли «Січ-мати»). Казак с благоговением смотрел на землю, именуя ее святою, родною. Отсюда и отношение: «На родной земле хоть умри, но с нее не сходи!»; «На какой земле родился – там и богу молись!»

Свободолюбивые, вольные казаки очень любили свою землю и свою Родину. Любовь к Родине ассоциировалась у них с любовью к Отчизне, а поэтому с раннего детства казакам прививалось чувство патриотизма. Патриотизм, являясь некоей разновидностью любви как чувства, часто неадекватен действительности с одной стороны, и иррационален с другой, что предполагает безвозмездное служение объекту поклонения без расчета на вознаграждение. В сознании человека представление патриотизма может быть

выражено как рациональность, разумное осмысление, и, несомненно, как духовно-нравственная ценность. У казака, как человека, эти ценности проявлялись через: возвышенное чувство национального достоинства; верность воинскому долгу, присяге; мужество и воинскую доблесть; боевое искусство; искусство рукопашного боя; боевое братство и содружество; высокую дисциплинированность и исполнительность.

Семья – основа казачьего общества, семья – святыня брака. Никто не имеет права вмешиваться в жизнь семьи без её просьбы. Глава семьи – отец, с него спрос за все. Воспитай в детях своих почитание отца и матери, научи их быть честными, смелыми, добрыми, отзывчивыми, бескомпромиссными в борьбе со злом. Воспитай их казаками. Дай детям достойное образование. Казак обязан оберегать женщину, защищать её честь и достоинство, что обеспечивает будущее его народа. Непререкаемым авторитетом у казаков пользуется женщина-мать. Она является не только хранительницей домашнего очага (берегиня), но и несет ответственность за духовно-нравственное воспитание личности у своих детей. Мать развивает у них принципы руководства своим поведением, исходя из духовно-нравственных и социально-культурных норм как общества в целом, так и своей микросреды.

Самобытность народной казачьей культуры базируется на духовности, гармоничном сочетании нравственных, эстетических и интеллектуальных ценностей. Детерминированная мировоззрением и отраженная в структуре «Я» – концепции личности, система этих ценностей носит духовно-нравственный характер. Для казачества духовное единство является высшей ценностью, которую нельзя продать и за которую каждый казак готов идти на смерть».

Основу морально-нравственных устоев казачества составили десять Христовых заповедей. Приучая детей к соблюдению заповедей Господних, родители по-простому поучали их: не убивай, не кради, не блуди, трудись по совести, не завидуй другому и прощай обидчиков, уважай родителей, дорожи девичьим целомудрием и женской честью, заботься о детях своих, помогай бедным, не обижай сирот и вдовиц, защищай от врагов Отечество.

Даже неполный перечень групп традиций казачества свидетельствует о том, что они могут быть социокультурными и психолого-педагогическими предпосылками духовно-нравственного воспитания современного молодого поколения.

Социально-философский анализ традиций казачества позволит сформулировать некоторые общие теоретические выводы, которые могут послужить очередным этапом в деле осмысления всей важности и сложности духовно-нравственной сферы современного общества в переломный период его развития, проработки соответствующих направлений и программ по выправлению общей ситуации в стране. Практические шаги по возрождению традиций казачества будут приносить (не разрушая при этом культурной преемственности и традиционных устоев казачьего быта) в современную жизнь наиболее совершенные образцы духовности, веками

культивировавшиеся в казачестве, что обеспечит социальный и культурный прогресс современного украинского общества.

С момента провозглашения независимости государства Украина в направлении возрождения казачества проделаны определенные шаги. На государственном уровне приняты и принимаются законодательные документы, обеспечивая правовую норму этой деятельности. Так, 6.10.1999 г. указом президента Украины № 1283 «Про Координаційну раду з питань розвитку Українського козацтва» создан первый Координационный совет Украинского казачества. Позже вышли указы президента № 916/2005 «Про Раду Українського козацтва» от 4.06.2005 г. и № 378/2007 «Про заходи з підтримки розвитку Українського козацтва» от 4.05.2007 г. Указом Президента № 966 от 7.08.1999 г. 14 октября день праздника Покровы Пресвятой Богородицы, почитаемый казаками, установлен как «День украинского казачества». 1.08.2011 г. принято Постановление Кабинета Министров Украины № 885 «О создании Координационного совета по вопросам развития казачества в Украине».

На сегодняшний день в Украине зарегистрировано около двадцати Международных и Всеукраинских казачьих организаций и более восьмисот областных, районных, городских и сельских казачьих образований. Среди них: «Международная академия казачества», Международный союз казаков «Запорожская сечь», «Украинское казачество», «Украинское реестровое казачество», «Союз казачьих организаций Украины», «Казачество Украины», «Объединенное казачество Украины», «Слобжанское казачье войско» и др. Более 300 тысяч человек состоит в рядах этих организаций или ощущает себя казаками.

При многих ВУЗах функционируют научные учреждения по изучению украинского казачества. В ряде регионов Украины действуют казацкие школы и лицеи, молодежные и детские казачьи организации.

Казачью культуру возрождают и пропагандируют профессиональные и самодеятельные художественно-творческие коллективы. И конечно же, прикоснуться к славному прошлому Украины, ощутить уникальную атмосферу и исторический дух казачества позволяют такие музейные комплексы как «Запорізька Січ» на острове Хортица (г. Запорожье), Музей украинской архитектуры и быта «Мамаева Слобода» (г. Киев), комплекс «Соколиний хутір» (Ичнянский район Черниговской области), Казачий хутор «Галушковка» (Петриковский район Днепропетровской области), Историко-археологический музей-заповедник «Верхний Салтов» (Волчанский район Харьковской области).

Перечисленные факты свидетельствуют, что сегодня казачество возрождается как культурный пласт общеукраинской культуры с учетом специфики образа жизни и формирования казачества как субэтноса. Делаются настойчивые попытки заглянуть в его историю, чтобы определить – кто такие казаки и какое место занимают они в истории украинских земель.

Вместе с тем наука, в том числе и на уровне философского знания, до сих пор не располагает сколько-нибудь целостным осмыслением проблем казачества, определением его места и роли в духовно-нравственном обновлении современного общества. Поэтому, есть все основания полагать, что изучение и следование духовно-нравственным традициям казачества позволит более эффективно решать проблемы формирования национального самосознания, научного мировоззрения молодого поколения, более качественно решать сложные и противоречивые задачи на современном этапе общественного развития Украины. Важно при этом помнить: нельзя упустить время!

ДИСЦИПЛІНА «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ» У ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ

Фрадкіна Н.В.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Підготовка військовослужбовців, особливо офіцерських кадрів, передбачає глибоку особистісну формацію індивідів, а також високий рівень соціалізації особистості. Знання військової техніки, вміння нею користуватися ще не робить військового спеціаліста офіцером, адже бути їм – значить, крім усього іншого, володіти високими духовно-моральними якостями, такими як гуманізм, розсудливість, справедливість, мужність, самовладання, толерантність та ін.

Особистісна зрілість офіцера значною мірою визначає його лідерство у військовому колективі, забезпечує успішність учбово-виховних зусиль командира. Особлива значущість адекватної соціалізації військовослужбовців, курсантів в процесі підготовки у військовому вузі визначається рядом факторів, пов'язаних зі специфікою армійського середовища, військової діяльності і суспільних очікувань.

По-перше, відносини людей у військовому співтоваристві, на відміну від громадянського, відрізняються чітко вираженою ієрархічністю, суворої субординацією, високим рівнем координації зусиль, а також потенційною можливістю організації взаємодії в екстремальній ситуації.

По-друге, військова діяльність – це особливе служіння Батьківщині, яке ґрунтується на ідеї безмежної відданості своєму народові, країні, готовності людини віддати всі зусилля для здійснення волі народу, аж до самопожертви.

По-третє, в нашому суспільстві склався стійкий образ захисника Вітчизни, офіцера як людини висококультурної, мужньої, героїчної.

Під соціалізацією особистості в сучасній культурі розуміється «процес входження індивіда в соціальне середовище », оволодіння ним уміннями і навичками практичної і теоретичної діяльності в системі існуючих суспільних відносин [1, с. 543]. У широкому сенсі соціалізація передбачає оволодіння індивідом усім досвідом суспільного життя і суспільних відносин, у вузькому – засвоєння досвіду певного фрагмента життя (сімейного, професійного,

релігійного та ін.). Соціалізація «включає» особистість в суспільство, результатом її є засвоєння, в міру набуття соціального досвіду, необхідних соціокультурних ролей, норм, функцій, виконання яких суспільство чекає від індивіду, активна життєва позиція останнього, спільна ефективна взаємодія людей в суспільстві.

Все вищезазначене вимагає від підготовленого індивіда, поповнити ряди офіцерського корпусу, усвідомлюючи особливу соціальну місію, особливу соціальну відповідальність, особливе розуміння необхідного сполучення особистого інтересу з інтересами суспільства, країни, Батьківщини.

Патріотичне виховання є основоположним в адекватній особистісній та соціальній формації громадянина, фахівця, в тому числі майбутнього офіцера. Особлива соціокультурна значимість феномена патріотизму обумовлена його змістовною ємкістю, багатогранністю, а також багатофункціональністю. Патріотизм (від грец. *Patris* – батьківщина, вітчизна і *patriotes* – співвітчизник) можна визначити як моральний і громадський принцип, який передбачає любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, прагнення своїми діями служити інтересам Вітчизни, захищати його від ворогів. [2, с. 543; 3,]

Патріотизм є невід'ємним атрибутом існування нації, народу, держави, особистості, він являє собою найважливішу умову єдності, культурної цілісності, динамічного і успішного розвитку суспільства. Він характеризується як складне, багатокомпонентне в змістовному плані, структуроване явище, що має різні етапи і рівні розвитку, що проявляється в найважливіших сферах військово-педагогічного процесу.

Основою, базисом патріотичного виховання є такий стратегічний ресурс будь-якої країни, як національна культура, а саме сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених народом, вся позитивна діяльність народу. Чому національна культура настільки важлива в патріотичному вихованні?

1. Слід мати на увазі, що «великий» патріотизм виростає з певної етнічної спільноти (народності, нації тощо. д.), коли формуються спільні інтереси і потреби. Тому патріотизм завжди виступає як особлива форма національної самосвідомості.

2. Всі основні концепти патріотичного виховання, як: цивільно-патріотичний, який орієнтує індивіда на прояв активності в суспільстві; військово-патріотичний, який закликає відстоювати інтереси свого народу, суспільства, держави зі зброєю в руках; героїко-патріотичний, пов'язаний з залученням індивіда, всього суспільства до героїчного минулого і сучасного країни, героїчного ідеалу служіння батьківщині; народно-патріотичний, пов'язаний з залученням індивіда до менталітету, самосвідомості народу, – адекватно може бути засвоєний особистістю тільки в царині національної культури, в системі духовно-моральних, соціальних, політичних, історичних, релігійних координат життєдіяльності того чи іншого етносу.

3. Причетність до національної культурної традиції – це основа для спадкоємного розвитку суспільства та збільшення зусиль людей на різних

суспільних теренах. Якщо людина забуває свою сім'ю, своїх батьків і родичів, вона втрачає зв'язок із традицією предків, життя її стає безплідним. Духовні, культурні скарби накопичуються там, де жива традиція, де знають, люблять, бережуть своє минуле, де молоде життя є вірним своїм витокам

Офіцерський корпус – це основа армії, утворююча сила армії, головним інструментом життєдіяльності якої є саме патріотизм. кожен офіцер повинен бути переконаним патріотом, усім серцем любити свою Вітчизну, бути відданим своїй Батьківщині, знати і любити вітчизняну історію, рідну культуру. Тільки в цьому випадку офіцер зможе виховати нові покоління військовослужбовців, люблячих Україну, які шанують її спадщину, які пишаються своєю країною і народом, готових битися за свою країну. Очевидно, що тільки патріоти можуть увібрати, зберегти і передати наступним поколінням вітчизняну культуру, духовні уявлення про гідність і честь, любов до своєї Батьківщині, яка надихає людину на захист.

Література: 1. *Рапацевич Е. С.* Золотая книга педагога / Е. С. Рапацевич; под общ. ред. А. П. Астахова. – Минск: Современная школа, 2010. – 720 с. 2. Военный энциклопедический словарь / Пред. гл. ред. комиссии Н. В. Огарков. – М.: Воениздат, 1984. – 863 с.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Анучина Л.В., Стасевська О.А., Уманець О.В.

Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, Харків

В науковій літературі виокремлюють такі складові культурного простору: географічний, фізичний, простір соціуму, інформаційний, інтелектуальний тощо. Культурологічний підхід осмислює простір як вмістилище культурних процесів, духовних цінностей, здобутків національної культури. Культурний простір – це середовище вироблення, існування і функціонування національної ідеї, цінностей, ідеалів, стереотипів і навіть міфів, які визначають і спрямовують сучасний поступ держави.

Національний культурний простір держави – це утворення, що: поєднує загальнонаціональне, етнонаціональне і регіональне; визначає всі культурні процеси, які відбуваються в його межах, а також постає як спосіб буття нації, її історичного існування, власного відтворення і розвитку.

Доробок вітчизняної філософської думки сьогодні не має спеціального системного дослідження проблеми значення і формування культурного «поля» існування держави. Висновки щодо аналізу окремих аспектів соціокультурної ситуації в сучасній Україні викладені в працях таких науковців як Є.Бистрицький, А. Гриценко, Р. Кись, Т. Кузьо, В. Полохало, А. Гарань, А.Фисун, А. Кравченко, З. Широченко, С. Дрожжина, В. Карлова, Ю.Римаренко, М. Степико, І. Огородник, О. Гриценко, М. Стріх, А. Леонова, С.Чукот, Т. Денисова, І. Соломадіна, С. Бондарук та ін. До осмислення глобалізаційних процесів у культурній сфері звертаються у своїх працях В.Табачковський, Ф. Кессіді, О. Льовкіна. Окремо необхідно зазначити, що на сьогоднішній день в межах вітчизняного правознавства ми не маємо більш-менш повного аналізу стану правового забезпечення культурної політики держави, який міг би безумовно сприяти вдосконаленню державного регламентування культурного простору життя українського суспільства.

В сучасному світі всі розвинені держави опікуються питанням не тільки створення, а й захисту національної культури, національного культурного простору як вагомих гарантів суверенітету і територіальної цілісності від сторонніх впливів. Системоутворюючим чинником культурного простору держави є чітко сформульована, осмислена і загальноновизнана національна ідея. Кожна національна культура містить в собі різні субкультури, а отже й культурний простір будь-якої держави є багатоманітним, складається із множини культурних просторів різних груп суспільства. Таким чином важливою умовою ефективного функціонування культурного простору держави є вироблення єдиної стратегії культури, спільної програми можливостей взаємодії всіх її складових і визначення альтернатив.

Розв'язання нагальних проблем розбудови національного культурного простору прямо-пропорційно залежить від створення адекватної культурної політики держави, яка є найважливішим суб'єктом культурної політики. Перш за все це парламент, його комітети та комісії, а також спеціалізовані органи виконавчої влади: міністерства культури, освіти, науки та ін. На місцях культурну політику реалізують управління, департаменти, відділи місцевих адміністрацій. Держава організує правовий захист та підтримку культури, фінансує сферу культури, формує інфраструктуру культури, координує дію творчих організацій, ініціює та впроваджує спеціальні програми підтримки, встановлює державні свята, в яких поєднуються політичні та культурні аспекти. Крім держави суб'єктами культурної політики також є все населення держави, народ-нація як носій та творець духовних цінностей, а також різні суспільні інститути (партії, спілки, громадські організації тощо), які зберігають та поширюють культурні цінності.

Отже ефективність культурної політики залежить від узгодженості інтересів і дій всіх її суб'єктів. Мета культурної політики в сучасних умовах у самому загальному вигляді полягає у створенні найбільш гуманних та справедливих умов людського існування, забезпеченні мирного та духовно насиченого життя через різноманіття форм і способів сприйняття світу та ставлення до нього. Конкретизація такої загальної мети культурної політики на рівні конкретної держави передбачає визначення низки цілей: - утвердження єдності культури нації; - узгодження культурного та соціально-економічного розвитку; - утвердження самобутності культури народу як важливого фактору національної єдності; - утвердження принципу спадкоємності; - збереження та охорона культурної спадщини, її дослідження; - демократизація культури, що уможливить прилучення всіх верств населення до культурного надбання нації; - сприяння репрезентації досягнень національної культури на світовому рівні.

Втім, важливою ознакою культурної політики української держави останнього десятиліття є її формальний, декларативний характер, що свідчить або про нездатність суб'єкта реалізовувати свої функції керування, або про свідоме ігнорування проголошених намірів під впливом тих чи інших корпоративних інтересів. Це суттєво гальмує процес формування повноцінного культурного «поля» держави.

Очевидно, що сучасний стан культурного простору в Україні не сприяє гармонійному розвитку людської особистості та утвердженню її гідності. Проблема розбудови національного культурного простору актуалізується викликами культурної глобалізації, завданням створення спроможностей протистояти нівелюванню специфічності, зберегти власну самобутність, та поряд з цим не цуратися новацій і запозичувати позитивний досвід інших.

Відсутність єдиних концептуальних засад культурного простору сучасної української держави зумовило загострення таких проблем як формування національної ідентичності, зміцнення національної самосвідомості, збереження, захисту, розвитку і поширення власних ідеалів та цінностей тощо. Внаслідок чого сучасне українське суспільство переживає складну духовну кризу, яка

характеризується високим рівнем конфліктності, нагальною необхідністю подолати різновекторність цінностей та ціннісних орієнтирів окремих спільнот, населення певних регіонів, окремих громадян.

МАРКСИЗМ В ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ ПРАВА

Вергун В.Г.

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Философия права относится к разделу философии и юриспруденции, который занимается исследованием смысла права, его сущности и понятия, его оснований и места в мире, его ценности и значимости, его роли в жизни человека, общества и государства, в судьбах народов и человечества. Сложилась и длительное время выступала как составная часть философской системы.

Уже в античной философии (*Сократ, Платон, Аристотель*) активно обсуждались такие проблемы философии права, как соотношение права и справедливости, права и закона, права и силы, о месте права в иерархии социальных ценностей и др. Особо значительное место философия права занимала в философии Просвещения (*доктрина естественного права*) и в немецкой классической философии (*напр., «Философия права» Гегеля*), выступая как форма социальной философии, обосновывавшей определение общества и государственного строя. Позднее она стала превращаться в составную часть широко развившейся в буржуазном обществе юридической науки. Нередко термин «философия права» употребляется в науке как синоним общего учения о праве. Однако с конца 19 в. она чаще понимается в более узком значении как автономная дисциплина, отличная от общей теории и социологии права и призванная изучать не само действующее право и реальный порядок, а идеальные, духовные начала, лежащие в основе права. Основным понятием толкуемой таким образом буржуазной философии права становится «идея права» в её неокантианском (*Штаммлер, Радбрух, Б. А. Кистяковский и др.*) или неогегельянском (*Ю. Биндер, К. Лоренц и др.*) понимании.

После Второй мировой войны в истории философии права преобладает влияние Гуссерля, Шелера, Н. Гартмана, а также экзистенциализма. Как реакция на длительное господство неокантианства феноменологическая линия акцентирует внимание на «онтологии права», однако имеет при этом в виду некое идеальное бытие права, точнее предшествующих реальным юридическим категориям и нормам «правовых эйдосов», «сущностей», «ценностей». То есть, законодатель и правовед, подобно математику, лишь открывают правовые понятия, нормы, ценности методом феноменологии и редукции. Экзистенциалистская линия (*В. Майхофер, Е. Фехнер*) видит подлинное бытие права не в комплексе норм, а в правовом переживании конкретных ситуаций; в частности, и правосудие призвано к тому, чтобы извлекать право из конкретных ситуаций, а не из установленных правил.

С возникновением марксизма философия права была впервые поставлена на материалистическую основу. Применение к праву принципов диалектического и исторического материализма позволило всесторонне раскрыть сущность права, его взаимоотношения с другими социальными институтами и нормами, его экономическую, политическую и идеологическую роль, место в системе социальных ценностей, исторические перспективы. Марксизм сочетает философию социологических и собственно юридических подходов к изучению права, а не противопоставляет их, как это имеет место в буржуазной юриспруденции. В этом плане философия права выступает как один из аспектов теории государства и права — обобщающей общетеоретической дисциплины в системе юридических наук.

СУЧАСНІ ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

Гасвая О. В.

Національний технічний університет «ХПИ», Харків

Суспільно-політичний розвиток України є фундаментальною підставою утвердження нашої держави як повноважного і авторитетного суб'єкта світової спільноти, дієвого учасника цивілізаційного поступу людства, розвиненого демократичного суспільства. За роки незалежності відбулися незворотні зрушення у суспільній свідомості, політичній, законодавчій і соціальній організації суспільства, гарантуванні прав і свобод громадян. Таким чином, створено міцні підвалини для подальшої системної трансформації суспільства, перетворенню України в одну з перспективніших держав світу.

Певну людність, спільноту можна вважати політичною нацією за умови, коли є чинними дві такі ознаки:

1) об'єднання певної людності в такий соціальний інститут як держава, тобто політична організація суспільства, створювана для реалізації його владних і регуляторних функцій;

2) наявність у державі повноти народовладдя, або принаймні його істотних елементів як механізму виявлення та реалізації волі й інтересів громадян суспільства.

Державність, як відомо, є найвищою формою консолідації певної спільноти, і її наявність передбачає існування особливої публічної влади, санкціонованої суспільством сукупності правил (законів), які регламентують поведінку людей певної території, на якій чинними є суверенітет держави і її владні повноваження. Саме держава робить певну людську спільноту політичним феноменом, відмінним від інших спільнот.

Ефективність реалізації кожної з функцій суспільства залежить від його стану, зрілості, демократичності. Стара істина, яку любив повторювати німецький канцлер Отто Бісмарк: «Кожен народ заслуговує на такий уряд, на який заслуговує», зовсім не є тавтологією, але виступає мірилом такої залежності. Слабке, не згуртоване, збурене внутрішніми суперечностями суспільство може стати легкою здобиччю політичних догматиків та

авантюристів і, таким чином, подібні лідери країни, отримавши владу, про саме суспільство думають лише як про власний ресурс, а про його потреби - лише у контексті задоволення власних амбіцій та потреб.

Суперечливість сучасного соціально-політичного розвитку України породжує відповідні оцінки процесів, що відбуваються в країні, її історичного минулого і перспектив. Оцінки найрізноманітніші: вкрай негативні і відносно позитивні, наукові, більш-менш об'єктивні, які, до речі, не влаштовують протилежні політичні фланги суспільства, і такі, де емоція поглинула здоровий глузд, ймовірнісні і прикінцеві.

Філософське вчення про цінності (аксіологія) розглядає право як соціальну цінність та благо. Найвизначнішою цінністю, реалізувати яку покликане право, є існування суспільства і життя кожної окремої людини. У соціальному та особистому житті фундаментальну роль відіграють такі цінності, як свобода, відповідальність, рівність, справедливість. Такі права, як право на життя, свободу, гідність, недоторканість особи, участь у політичному житті – є необхідними умовами влаштування життя людини у цивілізованому суспільстві і тому повинні бути визнані та захищені державою.

Філософія права починається з виникнення ідей про об'єктивну, незалежну від офіційно-владної ідеології, природу і сутність права. Ці ідеї стали основою всіх наступних, включаючи і сучасні, уявлень і концепцій про внутрішній взаємозв'язок і єдність права, свободи та справедливості, про права і свободи людини, про панування права, про правовий закон і правову державу. І в тому, що сьогодні ці правові ідеї стали загальновизнаними сучасним світовим співтовариством цінностями та імперативами – велика і безперечна заслуга філософії права.

Існують серйозні перешкоди на шляху побудови правової держави, на якій акцентували увагу політико-правові мислителі ще на початку ХХ століття, ідеї котрих, як бачимо, актуальні й нині. Так, видатний історик і юрист С. Котляревський, який доводив, що держава не може стати цілковито правовою, брав до уваги не лише низький рівень правосвідомості і правової культури населення. Вирішальне значення він надавав інстинкту політичного самозбереження, що властивий будь-якій життєздатній державі незалежно від форми правління. За його словами, кожна держава приречена йти на більш або менш тяжкі жертви для забезпечення своєї безпеки. Ці жертви полягають нерідко в обмеженні певних прав громадян. Адже держава, хоч би якою була її форма або соціальний склад, не віддасть себе на загибель лише для того, щоб проявити свою відданість правовим началам. Єдине, про що можна говорити, це взаємне зближення права й сили, їх відносна гармонія, яка установлюється шляхом проймавання правовими началами держави, яка спочатку виникла переважно як організація сили, як відносини влади й покори. С. Котляревський вважав, що держава глибоким корінням пов'язана зі стихією насилля й егоїзму; лише в певних межах може в ній втілитися верховенство права, в менших – панування справедливості. Для зближення права й сили необхідним є високий рівень правової культури народу, усвідомлення кожним цінності права.

Водночас існування держави неможливе там, де не існує готовності кожного певної миті жертвувати досягнутим правовим укладом в ім'я обов'язків перед Батьківщиною, в ім'я відповідальності за її незалежність, безпеку, в ім'я служіння її гідному розвитку.

Слід погодитися з думкою С. Котляревського, що держава в найвищих своїх формах усе-таки розрахована на глибоку недосконалість людської природи. Цією недосконалістю правлячих і підданих та об'єктивною необхідністю, що виникає в кожній державі, пояснюється й неможливість для держави стати правовою до кінця. Правова держава для С. Котляревського залишається ідеалом, досягнути якого неможливо, але до якого слід прямувати.

З огляду на реалії сучасності можна дійти висновку, що здійснення правової державності може бути тільки відносним, цілковите досягнення всіх ідеалів правової держави неможливе. Завжди є обставини, які порушують рівновагу між владою держави і владою права. На першому місці серед таких обставин низький рівень правосвідомості населення й відсутність фактичних гарантій для підтримки панування права. У зв'язку з цим сучасна юридична наука повинна зосередити свої зусилля на дослідженні механізмів впливу на індивідуальну, групову і суспільну правосвідомість, на визначенні мотивів поведінки людини.

Таким чином можна зробити наступні висновки:

1. Найважливішим політико-правовим інститутом сучасного суспільства є держава. Вона являє собою основне джерело права і закону і призначена для організації життя суспільства, самої держави і її структур у системі політичних і правових відносин;

2. Відносини між державою й особистістю повинні здійснюватися на основі взаємної відповідальності. Характер взаємин держави й особистості є найважливішим показником стану суспільства в цілому, перспектив його розвитку.

Найважливішою метою перехідного періоду розвитку суспільства є державотворення. Його основними рисами є: формування цивільного суспільства, поділ влади, верховенство закону, реальність прав і свобод громадян, політичний і ідеологічний плюралізм.

УКРАЇНСЬКЕ ВОЛОНТЕРСТВО ЯК МОБІЛІЗАЦІЙНИЙ РЕСУРС СУСПІЛЬСТВА

Дубровський І.М.

Харківський національний університет внутрішніх справ (Харків)

Події, що відбуваються в Україні від початку Майдану, актуалізують питання стосовно політиці національної безпеки. Узагальнено її можна визначити як такий стан суспільства і держави, в якому забезпечуються сприятливі умови для досягнення національних інтересів за наявності або у передбаченні дестабілізуючих чинників тобто загроз. Відповідно, безпосередне

відношення до цього має проблематика колективної дії або участі громадськості у формуванні та реалізації цієї політики.

Це обумовлює потребу осмислення процесів громадської самоорганізації. І йдеться не тільки про її реальні та потенційні можливості, але й про загрози, які вона може являти собою.

Так, Ш. Берман зауважує на тому, що громадянська активність, яку прийнято вважати чинником зміцнення демократії, може стати також причиною небезпечних тенденцій суспільного розвитку, призводити до деструкцій соціальної системи [1, с. 167]. Адже поза громадянським суспільством (у його первинному, змістовному сенсі, як *civil society*) залишаються релігійно-фундаменталістські секти, кланово-етнічні, клієнтельні та кримінальні структури мафіозного типу. Ці форми активності можуть використовуватись як інструмент провокацій, або як політичний інструмент уряду чи сторонньої сили («фальшиві» недержавні організації). Вони, кожна зі свого боку, відігравали не останню роль у девальвації самих ідей громадянського суспільства та колективної дії. Нажаль, їх вплив відчутний й сьогодні.

Противагою цьому руйнівному впливу є зростання громадянської активності з конструктивним вектором, спрямованої на співучасть у формуванні та реалізації політики національної безпеки. Сьогодні цей процес зазнає значних впливів з боку різних інституцій громадянського суспільства. І це стосується не лише інституціалізованих неурядових організацій, а й нових соціальних рухів, неформалізованих громадських ініціатив.

Терміном «нові соціальні рухи» (*new social movements – NSM*) зазвичай називають різноманітні масові рухи, для яких характерні відступ від традиційних методів організації, а також упровадження нових форм соціальних відносин, культурних цінностей та ідентичностей. На думку М. Хорварда, вони являють собою певну комбінацію спонтанної мобілізації та незакріпленої організації [2, с. 55].

Принципами організації нових соціальних рухів є самоорганізація, автономія (як протидія бюрократизації), ротація (спрямована проти концентрації влади, «накопичення посад в одних руках»), надпартійність (велике значення NSM надають цьому принципу в умовах зростаючої недовіри громадян до правлячих партій, їх бюрократизації), консенсус, ненасильство. Ці принципи можна вважати мобілізаційними за своїм змістом і спрямуванням, що підтверджує сам досвід організації позитивних масових рухів.

Найпоширеним з NSM є добровольча допомога, яка може приймати різні форми: від традиційних видів взаємодопомоги до спільних зусиль тисяч людей, спрямованих на подолання наслідків стихійного лиха, врегулювання конфліктних ситуацій, викорінювання бідності і так далі.

Волонтерство – поняття таке ж давнє, як і поняття «соціум». У суспільстві завжди знаходилися люди, для яких способом самореалізації, самоудосконалення, зв'язку і спілкування з іншими людьми була праця на благо інших, на благо тієї спільноти, в якій цій людині довелося народитися і жити. В різних країнах добровольчий рух має глибоке самотутнє коріння і традиції.

Дуже цікава і новітня історія цього явища. Після Великої французької революції 1792 року армія найманців перестала існувати. Але досить скоро Франції знадобилися військові, оскільки до меж держави підійшли австрійські війська. Чоловіки почали добровільно записуватися в ряди захисників Вітчизни. Саме тоді слово «volontaire» увійшло до ужитку. Селян, робочих і ремісників, що за власним бажанням вступили в армію, почали називати волонтерами. Доречі, подібна практика збору армії була впродовж багатьох років характерна для багатьох європейських країн, зокрема Іспанії, Італії, Великобританії і Австро-Угорщини. І лише у другій половині XIX століття подібний спосіб збору армії втратив свою актуальність.

Офіційною ж датою заснування міжнародного волонтерського руху прийнято вважати 20 грудня 1920 року. Відразу після Першої світової війни у Франції був здійснений перший добровольчий проект за участю англійців, шведів, французів, австрійців та німців. Солдати нещодавно ворогуючих армій зібралися, щоб спільними зусиллями відновити зруйноване селище поблизу Вердена. Тоді вони виступили під гаслом: «Краще працювати разом, ніж воювати один проти одного». Багато хто з цих людей згодом прийняли участь у рухах Опору нацизму. Наслідком цієї безпрецедентної події стало заснування однієї з найстаріших сьогодні міжнародної волонтерської організації – Service Civil International, яка послужила прикладом для створення великої кількості інших по всьому світу. Сьогодні по всьому світу налічуються сотні тисяч рухів волонтерів, як невеликих регіональних, так і великих, таких, що мають професійний міжнародний статус, працюють під егідою ООН і ЮНЕСКО.

Розвиток руху, поширення його задач (так, у 60-ті роки минулого століття виникають десятки волонтерських програм з миротворчою місією подружити Східну і Західну Європи, з 80-х років XX століття поширюються екологічні та гендерні проекти, з початку XXI століття розвиваються напрями допомоги жертвам локальних конфліктів) призвели до усвідомлення його загальної конструктивної місії. Найбільш крупними міжнародними організаціями є Армія порятунку, Червоний Хрест, Волонтери ООН, International Association for Volunteer Effort (Міжнародна асоціація добровольчих зусиль), в яку входить більше 90 країн світу.

Відтак, у 1990 році на XI Всесвітній конференції волонтерського руху була прийнята загальна декларація добровольчості, що проголосила волонтерство *фундаментом громадянського суспільства*. Ця його роль особливо відчувається у гостро кризових станах суспільства та держави як способу його організації.

Безліч визначень поняття «криза» можуть бути зведені до одного – це граничний стан, за яким слідує або загибель системи, або її посилення та «оздоровлення». Це, свого роду, суспільний вибір – руйнація чи конструювання. Криза, в якій ми опинились, має край складний характер. Можна оперувати поняттями «політична криза», «економічна криза», «системна криза», «криза ідентичності» і так далі, але все це – прояви якості суспільного розвитку. Можна шукати причини у недбалому чи відверто

кримінальному управлінні, покласти відповідальність на уряд. І це вірно, але тільки з одного боку. Відповідальність за це несе перш за все суспільство, громадяни.

Що обирає українське суспільство? Загострення кризових явищ та війна, яка проявляє якість суспільної системи, підштовхнули нас до особливого типу суспільного розвитку – мобілізаційного. Його основу складає доцільна діяльність людей, спрямована на якісне перетворення усіх сторін життя соціуму. Він є одним зі способів адаптації до кризи і використовується перш за все в тих ситуаціях, коли необхідна швидка реакція системи на умови, що загрожують її існуванню.

Найяскравішим проявом мобілізації став швидкий, переважно спонтанний розвиток волонтерської діяльності, яка охоплює усе ширші «зони кризи» – від військової, до політичної. Добровольці стають не тільки невід’ємним елементом управлінської системи, реальним партнером влади, але й демонструють до того непритаманні вітчизняному волонтерству якості. Передусім – це потужний ресурс, здатний мобілізувати нещодавно аморфну «громадськість» на свідомі, конструктивні колективні дії в різних сферах національної безпеки.

Література: 1. Политические институты на рубеже тысячелетий. – Дубна: ООО «Феникс», 2001. – 480 с.; 2. *Ховард Марк М.* Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе / Марк М. Ховард. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 191 с.

СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИ В УКРАЇНІ

Кашаба О. Ю.

Українська інженерно-педагогічна академія, Харків

Суспільство є продуктом людської дії, а людина як особистість і репрезентативна одиниця людської спільності є продуктом соціальним, оскільки членом суспільства людина стає в результаті тривалої взаємодії з іншими людьми, а не народжується ним. З іншого боку, суспільства відтворюють себе лише через адаптацію нових генерацій до усталених суспільних норм співжиття, вироблених попередніми поколіннями і закріпленими в культурі. Цей процес переймання індивідом досвіду попередніх генерацій через засвоєння законів і норм, оволодіння комплексом соціальних ролей та навичок має назву соціалізації. Специфіка політичної соціалізації полягає в тому, що головна увага фокусується на процесі входження індивіда в окрему частину об’єктивного світу суспільства, зокрема в політичну систему. Індивід засвоює політичні цінності та ролі, притаманні тій чи тій політичній системі, що сприяє виробленню в нього певної політичної позиції..

Отже, усвідомлення місця людини в системі соціально-політичних відносин потребує розгляду поняття політичної соціалізації, тобто комплексу тих соціально-політичних процесів, які готують людину до активного політичного життя, визначають політичну поведінку людини, впливають на

формування політичної свідомості особи, що, в свою чергу, сприяє становленню особистості громадянина.

Варто наголосити, що поняття політичної соціалізації є ширшим, ніж поняття політичного виховання або освіти. Це можна пояснити тим, що процес політичної соціалізації включає не тільки цілеспрямований вплив на особу панівної ідеології і політичних інститутів суспільства, але також і стихійні впливи та власну активність індивіда. Політична соціалізація особи триває протягом усього життя. Етапами цього процесу є не тільки певні вікові зміни, а й належність особи до тієї чи іншої соціальної групи, засвоєння відповідних соціальних і політичних ролей, досвід особистої участі у політичній діяльності.

Проблема політичної соціалізації людини загострюється під час переходу суспільства від одного стану до іншого. Українське суспільство переживає саме такий перехідний період. Нестабільність, невизначеність суспільних процесів, зовнішня загроза, швидка зміна політичної, соціальної ситуації – усе це ставить надто суворі вимоги до пересічної людини. Питання входження людини до ринкової економіки, її ставлення до влади, можливість адаптації до кризи – економічної, соціально-політичної, духовно-ідеологічної – усе це стосується кожного.

Нині в Україні відбувається створення демократичної інфраструктури політичної соціалізації, яка здатна відіграти суттєву роль у подоланні стереотипів тоталітарної масової та індивідуальної політичної свідомості. Цей процес разом з організаційними зусиллями потребує розробки концепції і засад політичної соціалізації особи стосовно сьогоденних умов формування демократичної культури населення. Щодо організаційної сторони проблеми, то варто зазначити, що Україна має достатній досвід функціонування системи політичної освіти. Цей досвід, а також матеріальна база цілком можуть бути використані з метою демократичної політосвіти населення держави.

Як свідчить суспільна практика політична соціалізація є невіддільною від загальної (загальнокультурної) соціалізації. Ці два потоки зумовлюють один одного, хоч межі їхніх внутрішніх стадій можуть не збігатися і між ними можуть виникати суперечності, особливо в тих випадках, коли новий політичний режим намагається утвердити свою владу на базі старої культури, або стара культура намагається відтворити себе на базі нового політичного режиму. За сучасних умов відбувається не лише соціалізація покоління, яке вступає в життя, а й ресоціалізація всього раніше соціалізованого населення. Для здійснення цього процесу система цінностей, норм та стереотипів, що їх одержала Україна в спадщину від колишнього СРСР (і не змогла позбутися за 23 роки незалежності), має бути замінена на систему демократичних норм і цінностей. Головною передумовою для здійснення такої роботи має стати створення в Україні системи демократичної політичної освіти населення із залученням найбільш компетентної та демократично заангажованої частини наукової, педагогічної та управлінської інтелігенції; системи, що вже існує в усіх демократичних державах. Без цього неможливо забезпечити нормальний процес політичної соціалізації та формування громадянської свідомості.

Отже створюючи таку систему, слід враховувати як досвід країн з розвинутою демократією, так і специфіку громадсько-політичного буття в Україні, що потребує реалізації політичній освіті таких засад: «пропаганди національної та соціально-класової толерантності, як єдиної можливості уникнути соціального вибуху і громадянської війни за умов тяжкої соціальної і політичної кризи; утвердження свободи як абсолютної і неминущої цінності, в ім'я якої суспільство здатне пережити труднощі посттоталітарного розвитку; руйнування психологічного стереотипу «засвоєної безпорадності», пов'язаного з переконанням, що нормальне життя можливе тільки «десь там», а ми приречені на жалюгідне периферійне животіння, залежне від благодійності багатого Западу; створення іміджу української держави як спільного дому для всіх хто в ньому живе, відкритого для всебічних контактів усім цивілізованим країнам».

ПРАВОВАЯ И МОРАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ

Муренко Е.Л., Гаряева А.М.

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Мораль и право являются единым целым. Юридические решения, основанные только на формальном применении «буквы закона» и принятые в отрыве от морально-психологического климата в обществе, не могут быть верными и справедливыми. В подавляющем большинстве случаев правовые нормы соблюдаются добровольно, поскольку они соответствуют нравственным представлениям граждан о справедливом и несправедливом. Деятельность правоохранительных органов по предотвращению правонарушений основана прежде всего на нравственном воспитании и убеждении, пропаганде нравственных принципов, требований, идеалов. Нарушение всякой правовой нормы рассматривается как безнравственный поступок и влечет за собой помимо юридической ответственности и моральное осуждение. Причем нравственность правосудия - это не только моральная обоснованность уголовно-процессуальных норм, но и этическая безупречность самой деятельности лица, производящего дознание, следователя, прокурора, судей по рассмотрению и доказыванию преступлений, поскольку им дано в руки такое орудие борьбы с преступностью, как закон.

Мораль и право не могут противопоставляться, т.к. играют одну и ту же служебную роль в организации человеческого общежития, призваны защищать его (общежития) устои и организационные начала, без которых общество не сможет существовать. Следовательно, аморально все то, что опасно для общества в самом широком смысле слова. Правонарушения – это разновидности аморального поведения, которые необходимо искоренять мерами государственного принуждения. Таким образом, если правонарушение влечет за собой применение мер государственного принуждения, то нарушение моральных норм предполагает моральное осуждение со стороны других лиц – например, друзей, родственников, товарищей по учебе и т.д. Степень

общественной опасности аморальных поступков значительно ниже опасности правонарушений. Например, ложь является аморальным поступком, однако если она заключается в том, что лицо пытается с помощью лжи обмануть, ввести в заблуждение другого человека и при этом обогатиться за его счет, то такое деяние уже признается преступлением – мошенничеством.

Безусловно, восприятие каждым конкретным лицом правовых норм происходит через призму его собственных ценностей, целей, установок. Мотивы правомерного поведения могут сильно различаться, но в целом их сводят к 3 группам:

- 1) осознанное понимание права, его общественной полезности;
- 2) расчет, страх, боязнь наказания за неисполнение правовых норм;
- 3) конформистские (приспособленческие) мотивы: «поступаю как большинство».

Установленные правовыми нормами санкции за их нарушение реализуются через юридическую ответственность.

Юридическая ответственность в отличие от моральной всегда конкретно определена, и нарушение правовой обязанности влечет за собой применение санкций, четко зафиксированных в законодательстве. Оценка характера противоправных действий осуществляется в соответствии с правовыми санкциями. Моральные санкции, как правило, не зафиксированы формально, они выражены в моральном языке, моральных принципах и поэтому менее определены, чем правовые.

Самое важное **различие между моралью и правом** касается способа, каким они обеспечивают выполнение своих норм, как они регулируют поведение людей.

Мораль носит в принципе ненасильственный характер и в отличие от права исключает прямое принуждение, исходит из добровольности, внутреннего побуждения поведения людей, предоставляет им широкую возможность выбора. Поэтому моральные нормы неинституцированы. Когда же общественное мнение лишено свойства быть действенным регулятором социальной жизни, оно быстро теряет свою конструктивную силу и перестает быть гарантом нравственности.

Моральные санкции гарантируются в основном мерами духовного, общественного воздействия, например, через формирование чувства долга, обращение к совести человека, чувству стыда за свои действия и т.д.

Правовые нормы строго определены законом. Моральная регламентация опирается не на закон, указ, постановление и т.д. а на силу общественного мнения, власть общественных обычаев или на личную убежденность индивида. Моральные санкции осуществляются мерами духовного воздействия, причем не отдельными людьми, наделенными какими-либо особыми полномочиями, а всем коллективом, социальной группой, обществом в целом.

Но есть и общее, право, и мораль обладают способностью вникать в самые различные области общественной жизни. Ни право, ни мораль не ограничиваются предметно обособленной сферой социальных отношений. Они

связаны с поведением людей в широких областях их социального взаимодействия. Учитывая это, а также, принимая во внимание «универсальность» морали, ее «вездесущий», «всепроникающий» характер, можно сделать вывод о том, что нельзя разграничивать право и мораль по предметным сферам их действия. Отсюда общность, тесное взаимодействие права и морали. Тесная связь права и морали, определяющаяся единими связями общественных отношений, не означает, что во всех исторических условиях они «работают» одновременно, взаимно дополняя и подкрепляя друг друга. Нормы морали устанавливаются, как правило, общие принципы поведения, они обладают, кроме того, меньшей конкретностью, а вот правовые предписания носят более конкретный, формализованный, однозначный характер. Так, с точки зрения нравственности хищение осуждается в целом, право же различает виды хищения и устанавливает ответственность в зависимости от способа совершения (разбой, грабеж, кража) и его размера.

Подводя итог сказанному выше, еще раз отметим, что ответственность может быть разделена на моральную и юридическую, которая в свою очередь, включает другие виды ответственности административного характера (уголовную, административную и др.). Указанные виды ответственности имеют множество различий, но также и тесно пересекаются, так как обосновываются на схожих нормах и правилах.

РОЗВИТОК ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В ЄВРОПІ В XVII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.СТ.

Окладна М. Г., Якименко Х. С.

*Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, Харків
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого
самоврядування Академії правових наук України, Харків*

Європейська інтеграція вважається однією з найцікавіших і складних проблем наукових досліджень. Науковцями висунуто декілька головних підходів до дослідження проблеми, однак жоден з них не дозволяє однозначно визначити правову природу Європейського Союзу. Тому, хоча аналізу ЄС присвячені численні наукові праці, питання визначення його правової природи залишається найбільш дискусійним в юридичній науці. Вирішенню питання стосовно конкретизації правової природи ЄС сприяє використання історичного методу, який допомагає відтворити розвиток теоретичних і концептуальних дискусій на різних стадіях інтеграції, а відтак зрозуміти під впливом яких теорій і концепцій відбувалося його формування.

Серед науковців немає єдності в поглядах стосовно визначення моменту, з якого починається відлік інтеграційного процесу, оскільки теоретична і практична конструкція об'єднаної Європи складалася поступово, відповідно до усвідомлення об'єктивної потреби в зміні бачення змісту і призначення держави і створюваних інтеграційних інститутів. Інтеграційний процес в різних

сферах суспільного життя започатковувався в різний час і розвивався з різною швидкістю. З очевидністю можна стверджувати лише те, що момент офіційного започаткування інтеграції пов'язаний зі створенням Європейського співтовариства з вугілля та сталі (1951 р.). Разом з тим, якщо необхідно дослідити витоки підходів, які покладені в основу інституційної моделі ЄС, то слід вдатися до аналізу еволюції поглядів європейців на об'єднавчий процес.

В епоху Нового часу були запропоновані нові концептуальні підходи до об'єднання Європи, які були використані на практиці під час офіційного започаткування європейської інтеграції у другій половині ХХ ст. Під впливом цивілізаційних зрушень, які відбулися в цей період і які прийнято називати модернізацією, ідея об'єднання європейських народів остаточно втрачає ідентифікацію з християнством і починає розвиватися як світська концепція.

Питання війни і миру в усі часи були однією з глобальних проблем людства. При цьому ідея миру, яка зародилася в давнину, у процесі державно-правового розвитку зазнала певної еволюції, набуваючи нових рис і змісту. Гуманісти епохи Відродження наповнили її етичним змістом, проголосивши цінність миру для всіх людей незалежно від їх національної чи релігійної приналежності. У XVII – XVIII століттях ідея миру збагатилася розробками раціоналістичної філософії і на тлі сформованої на той час міжнародної політичної системи отримала механізми своєї реалізації у вигляді раціонального міждержавного договору й утворення міжнародного арбітражного суду, що стало новим кроком на шляху європейської інтеграції.

Принципово новим підходом в концептуальних пошуках вирішення проблеми війни і миру, а також у розробці шляхів європейського об'єднання стала ідея запровадження міжнародного суду або «трибуналу світу», яку вперше запропонував Я. А. Коменський у трактаті «Загальна рада людському роду» (1670 г.). Ідея була сприйнята й отримала концептуальний розвиток у роботах В. Пенна, І. Бентама, Ш. де Сен-П'єра. Однак, вони не обмежилися розробкою питання про міжнародний суд, а внесли свій внесок у вирішення питання про організацію і функціонування об'єднаної Європи.

У. Пенн виклав своє бачення організації та функціонування інтеграційного об'єднання у «Есе про сучасний і майбутній мир в Європі», в якому передбачив можливість організації Європейської ліги або конфедерації за участю Московії та Туреччини з метою забезпечення миру на континенті. Його проект цікавий не лише тим, що передбачав створення представницького органу європейського об'єднання, але й тим, що вперше передбачив можливість запровадження принципово нового механізму прийняття рішень – кваліфікованою більшістю голосів (3/4), а також застосування сили у певних випадках. Достатньо детальну розробку інтеграційного проекту можна зустріти і в «Проекті вічного миру в Європі» Ш. де Сен-П'єра. У своїй роботі він вивів витоки європейської єдності з політичної та правової спадщини минулого, зокрема законів Юстиніана і Священної Римської імперії, спільності нравів, звичаїв, релігії, науки і знань. У його проекті передбачалося створення конфедерації європейських християнських держав незалежно від їх конфесії.

Проект містив відповідь на питання про можливий склад конфедерації, її завдання, компетенцію, механізм прийняття рішень і вирішення спорів, принципи фінансування загальних витрат, порядок застосування примусу до держав-порушниць. Незважаючи на те, що проект носив досить деталізований характер, у цілому він викликав скептичні оцінки сучасників.

У 1751 р. Вольтер виклав власне бачення об'єднаної Європи. На його думку, це має бути єдина республіка, розділена на провінції, одні з яких – монархії, а інші – змішані політичні системи. При цьому всі провінції управляються на основі загальних принципів загального права і політики.

І. Бентам, викладаючи своє бачення об'єднаної Європи, вказував на необхідність створення єдиних органів влади і насамперед Європейської асамблеї, єдиної армії і розробки загальносоюзного законодавства.

Особливу роль в історії розвитку європейської інтеграції відіграли численні демократичні проекти європейського об'єднання, які вперше з'являються у ХІХ ст., але матеріалізуються переважно у ХХ ст. Хоча Дж. Мадзіні, Дж. Гарібальді, В. Гюго та інші діячі європейського революційно-демократичного руху і не виробили практичних пропозицій щодо втілення виголошеної мети, однак не варто применшувати значення їх розробок – вони дали потужний інтелектуальний поштовх і натхнення тим політичним діячам ХХ ст., які виявилися готовими втілити ці ідеї на практиці. Саме демократичні ініціативи європейських громадських рухів у період з 1924 по 1950 роки сприяли впровадженню у свідомість європейців думки про необхідність створення на добровільних засадах об'єднаної Європи. Політичний вибір, який було зроблено протягом цього періоду, визначив загальну тенденцію розвитку інтеграції – поступове створення наднаціонального об'єднання федеративного характеру.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відбувається зміна уявлень про форму і цілі європейського об'єднання. Так, А. Леруа-Больє в 1900 р. запропонував створити унію або асоціацію європейських держав (крім Великобританії та Росії) для надання сприяння в питанні вирішення протиріч у політиці колонізації. При цьому в якості моделі для такої унії пропонувався Німецький союз до 1866 р. або Швейцарський союз до 1848 р., тобто не федеративна, а конфедеративна модель, яка б дозволила максимально враховувати «національну індивідуальність» європейських держав. Таким чином, А. Леруа-Больє одним з перших відмовився від формули «Сполучені Штати Європи», висунутої В. Гюго і Дж. Мадзіні, на користь конструкції «Європейський союз». На користь конфедеративного об'єднання Європи висловився також Г. Ізамберг. Він вважав, що конфедерація повинна бути республікою, а не монархією; являти собою союз держав, що належать до однієї цивілізації і мають спільні інтереси; влада в ній повинна здійснюватися з урахуванням принципу поділу влади; представницькі органи Союзу повинні організовуватися і функціонувати за принципами суверенної рівності держав і пропорційності представництва їх населення.

Підводячи підсумок аналізу інтеграційних проектів XVII – початку XX ст., слід вказати, що їх провал, як і в епоху Середньовіччя, був обумовлений перш за все тим, що тривалий час розробники інтеграційних проектів не повною мірою усвідомлювали, що розвиток об'єднаної Європи – це результат не тільки і не стільки правових ідей, концепцій і навіть права в цілому, скільки політики, економіки, культури та соціально обґрунтованих рішень політичного керівництва і суспільства в цілому. Доки в основу об'єднувачого проекту не будуть покладені зрозумілі всім політично, економічно та соціально мотивовані положення, що відображають нагальні потреби та інтереси держав, важко було розраховувати на успіх його реалізації. Саме національні інтереси держав визначали і визначатимуть їх готовність до обмеження свого суверенітету заради участі в інтеграційному об'єднанні. Аналіз історії показує, що в процесі становлення та розвитку об'єднаної Європи визначальну роль відігравали ідеї, які носили не виключно юридичний характер, а виявлялися зумовленими і тісно перепліталися на рівні доктрин і концепцій з ідеями, що відображають інтереси соціально-політичного та економічного плану.

Хоча згадані проекти на момент їх викладення виглядали утопічними їх зміст засвідчує, що ідея добровільного договірного об'єднання європейських держав в союзну організацію своїм корінням походить з часів середньовіччя і концептуально оформлюється в епоху Нового часу. Такі революційні навіть для сучасного етапу інтеграційного процесу ідеї, як перетворення Європейського Союзу на наднаціональне утворення федеративного характеру; обов'язковість рішень союзних органів для усіх держав членів; обрання наднаціонального законодавчого органу і глави союзу, наділеного реальними повноваженнями – це винахід не сучасних політиків, а добре усвідомлена попередниками сучасних європейських інтеграторів умова забезпечення життєздатності та функціональності створюваного об'єднання.

ПРАВО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

Первалова Л.В.

*Національний технічний університет «ХПІ», Харків
Академія військово-історичних наук и козацтва ГШ СКВ, Харків*

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні відповідно до Конституції України є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народу і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Україна як суверенна, незалежна, демократична, соціальна і правова держава, зобов'язана не лише визнати, але й гарантувати право Українського народу вирішувати найважливіші питання суспільного і державного життя.

Перш за все, це стосується реалізації права народу на прийняття найважливіших рішень державного та місцевого значення на референдумах.

Термін **референдум** з'явився вперше в обігу в XIV ст. у зв'язку з діяльністю новоутвореного сейму Швейцарського Союзу. Швейцарський вчений А. Дюнан так пояснював появу цього терміну: «В старій Швейцарії засідання Сейму були нерегулярними... представники союзних земель були не депутатами в нинішньому розумінні цього слова, а послами, які вели справи від імені своїх урядів. Коли з'являлися такі справи, відносно яких у послів не було повноважень, то рішення по них приймалося «ad referendum», тобто «для доповіді». Отже, спочатку термін референдум означав «те, що повинно бути повідомленим». Сучасного значення він набув значно пізніше. Зокрема, Л. Дюгі визначав референдум як пряме правління народу, а К. Каутський – як право народу за певних умов виносити на всенародне голосування проекти народного представництва. Як бачимо, під референдумом вчені розуміли народне голосування по законопроекту, прийнятому парламентом, після якого законопроект набував силу закону. У наш час цей термін означає голосування виборців, за допомогою якого приймаються державні або самоврядні рішення. Прийняте шляхом референдуму рішення вважається рішенням народу, а його юридична сила нерідко вище юридичної сили законів, прийнятих парламентом.

Таким чином **референдум** можна визначити як *форму безпосередньої демократії, зміст якої полягає в прийнятті виборчим корпусом конституції, законів та інших найважливіших рішень загальнодержавного та місцевого значення шляхом голосування.*

У конституціях переважної більшості сучасних держав референдум найчастіше визначається як спосіб здійснення народного суверенітету. Так, ст. 3 Конституції Франції 1958 р. містить такий припис: «Національний суверенітет належить народові, який здійснює його *через своїх представників і шляхом референдуму*». Конституція Бразилії 1988 р. у ст. 14 серед способів здійснення народного суверенітету також називає референдум. Конституція Литви 1992 р. у ст. 4 фіксує положення, згідно з яким «найважливіші питання життя держави й народу вирішуються шляхом референдуму». Аналогічні положення є в конституціях Польщі, Болгарії, Македонії, Молдови та ін.

Конституція України (III розділ «Вибори. Референдум») передбачає право народу на вирішення найважливіших питань державного значення шляхом референдуму.

Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених Конституцією. Всеукраїнський референдум за народною ініціативою може бути проголошений на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

Крім того, рішенням Конституційного Суду України № 6-рп від 16 квітня 2008 р. закріплено, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в

Україні, здійснюючи своє волевиявлення через всеукраїнський референдум за народною ініціативою, може в порядку який має бути визначений Конституцією і Законами України, приймати Закони України (вносити до них зміни). Проте на всеукраїнському референдумі забороняється прийняття законів з питань податків, амністії та бюджету тощо. Але протягом усіх років незалежності в Україні не було проведено жодного всеукраїнського референдуму (виключення складає всеукраїнський референдум, який відбувся 1 грудня 1991 року). Досі в Україні не прийнятий закон, що регулював би проведення місцевих референдумів.

Одним із визначальних і, можливо, найскладніших способів реалізації права Українського народу на здійснення влади у державі є прийняття ним законів.

Народна законодавча ініціатива – це *право певної групи виборців запропонувати проект закону, який підлягає обов'язковому розгляду парламентом*. Звичайно, парламент має право прийняти будь-яку ухвалу: погодитися з ним, внести до нього поправки або відхилити його. Законодавство встановлює, що для внесення проекту закону потрібно зібрати певну кількість підписів (у Швейцарії – 50 тис. підписів, в Іспанії – 500 тис., у Бразилії – 1 % від загальної кількості виборців, у Колумбії – 5 %).

Ідея народної законодавчої ініціативи є далеко не новою і для України, так, згідно ст. 39 Конституції УНР від 29 квітня 1918 р., право вносити законодавчі проекти на розгляд парламенту – Всенародні Збори – належало не лише відповідним органам державної влади, наприклад, уряду, але й «безпосередньо виборцям-громадянам Республіки, в числі не менш 100 тис., писаними заявами, підтвердженими через громади». Однак ідея законодавчої ініціативи «виборців-громадян» так і не знайшла практичного застосування, оскільки чинною Конституція УНР 1918 р. була всього декілька годин. Ідея народної законодавчої ініціативи, започаткована Конституцією УНР, не знайшла логічної об'єктивізації в радянських конституціях. В Україні за період радянської влади було прийнято чотири Конституції – 1919, 1929, 1937, 1978 рр., проте жодна з них не визнала право законодавчої ініціативи за народом.

Конституція незалежної України незважаючи на те, що народ визнається єдиним джерелом влади в Україні, не визнає Український народ суб'єктом законодавчої ініціативи. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України, згідно ст. 93 Конституції України, належить Президенту України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України. Отже, Український народ не внесений до переліку суб'єктів законодавчої ініціативи в Україні. Таким чином невирішеними залишаються проблеми практичної реалізації права Українського народу на законотворчу діяльність у державі.

Це стало приводом для звернення 60 народних депутатів України до Конституційного Суду України з відповідним конституційним поданням. Рішенням Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 р. у Справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень ч. 1 ст. 103 Конституції України в контексті

положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян України про офіційне тлумачення положень частин 2, 3, 4 ст. 5 Конституції України (Справа про здійснення влади народом) закріплено, що положення ч. 2 ст. 5 Конституції України - носієм суверенітету і єдиним джерелом державної влади в Україні є народ – треба розуміти так, що в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії.

Отже, номінально Український народ не позбавлений права приймати закони, проте у вітчизняному законодавстві відсутній чітко визначений механізм практичної реалізації законотворчих повноважень народу.

Зарубіжний досвід показує, що визнання за народом права законодавчої ініціативи є цілком логічним явищем. Нормативне закріплення права законодавчої ініціативи народу має місце в документах Австрії, Білорусі, Іспанії, Італії, Латвії, Литви, Македонії, Румунії, Словенії.

Для дійсної реалізації права Українського народу на прийняття законів перш за все необхідно уточнити положення розділів III та IV Конституції України, передбачивши право громадян на народну законодавчу ініціативу як через всеукраїнський референдум за народною ініціативою, так і через Верховну Раду України. Водночас предметом всеукраїнського референдуму за народною ініціативою має бути власне прийняття закону (внесення до нього змін).

Крім того важливим залишається питання, хто має право законодавчої ініціативи? На наш погляд, Конституція повинна закріпити положення, відповідно до якого право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Українському народу, Президенту України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України. Організація прийняття законів у парламенті дозволить Українському народу впливати на формування державної волі у процесі регулювання суспільних відносин.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА В СИСТЕМІ ФІЛОСОФІЇ ТА ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Семко М.О., Шаблевська І.Ю.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Філософія права за своїм статусом є комплексною, суміжною дисципліною, яка знаходиться на перехресті філософії та юриспруденції. Така обставина вимагає досить чіткого визначення її місця і ролі в системі філософії та правознавства. Вирішення проблематики філософії права може бути здійснено з двох протилежних боків: від філософії до права і від права до філософії.

Розглянемо особливості вищевказаних напрямків щодо філософії права.

Один з напрямків виходу на філософсько-правову проблематику (філософський підхід до права), пов'язаний з поширенням тієї чи іншої філософської концепції на сферу права. Подібне звернення філософії до осмислення правової реальності, особливо характерне для епохи просвітництва,

виявилось досить плідним для самої філософії. Велика кількість серйозних досягнень класичної філософії є результатом такого напрямку. У сфері філософії права відбувається своєрідна перевірка пізнавальної сили тієї чи іншої філософської концепції, її практичної спроможності в одній з найважливіших сфер людського духу. Вищенаведене дає підстави зробити висновок, що без рефлексії підстав права, філософського осмислення правової реальності в цілому, філософська система не може вважатися повноцінною.

Другий напрямок формування філософії права (юридичний підхід до права), спрямований від вирішення практичних завдань юриспруденції до їх філософської рефлексії. Тобто, від осмислення таких приватних правових проблем, як підстави кримінального права, провина і відповідальність, виконання зобов'язань тощо - до встановлення питання стосовно сутності права. В цьому випадку філософія права постає вже як самостійний напрям у правознавстві, специфічний рівень вивчення власне права. Приведене філософське осмислення права здійснюється правознавцями здебільшого у практичній орієнтованості, при якій ідеальні першооснови права розглядаються в тісному співвідношенні з позитивним правом. Але, і в першому, і в другому випадку філософія права орієнтується на досягнення суті і сенсу права, укладених в ньому ідей і принципів.

Проблема дисциплінарного статусу філософії права у силу існування двох різних джерел її формування складається з двох основних підходів до розуміння її статусу.

Перший напрямок розглядає філософію права, як частину загальної філософії, та визначає її місце серед таких дисциплін, як філософія моралі, філософія релігії, філософія політики та інших. Відповідно до цього підходу філософія права має відношення до тієї частини загальної філософії, яка рекомендує людині необхідну лінію поведінки, як соціальної істоти, тобто, практичної філософії, вчення про належне.

Другий напрямок відносить філософію права до галузей юридичної науки. З цієї точки зору вона є теоретичним фундаментом для створення позитивного права і науки про позитивне право.

Наведені напрямки акцентуються на одному з двох можливих способів рефлексії над правом. Перший спосіб передбачає загально-філософську або загально методологічну рефлексію, спрямовану на пошуки підстав, умов існування права, коли право співвідноситься з усією сферою людського буття - культурою, суспільством, наукою і т.п. Другий спосіб передбачає загально-філософську або приватно-методологічну рефлексію, яка теж є філософською, але здійснюється в рамках самої правової науки.

Наведена подвійність філософії права знайшла свій відбиток в тому, що в ряді країн, наприклад в Україні, вчений ступінь з філософії права може надаватись, як у сфері філософських, так і у сфері юридичних наук. Отже, цей напрямок науки може розвиватися як філософом, так і юристом. Тобто, не просто філософом, а філософом-юристом, практично орієнтованим філософом, якого цікавить реалізація певних практичних цілей у галузі права (наприклад,

досягнення правового стану конкретного суспільства), або юристом-філософом, який повинен вміти усуватися від практичних проблем своєї науки і ставати на її позицію поза юридичного бачення, а саме на позицію філософа. На підтвердження цієї думки можна навести слова одного з відомих західних теоретиків права ХХ ст. Г. Коінга, який стверджує, що філософія права, не відмовляючись від пізнання питань суто юридичних, повинна виходити за межі даної сфери, пов'язувати правові феномени, що розуміються як явище культури, з вирішенням загальних і принципових питань філософії.

Враховуючи зазначені обставини, складається враження, що існують дві філософії права: одна розробляється філософами, друга - юристами. Згідно з цим припущенням деякі дослідники навіть пропонують розрізняти філософію права в широкому сенсі слова і філософію права у вузькому сенсі слова. Насправді ж, існує тільки одна філософія права, хоча вона й живиться з двох різних джерел. Перше джерело філософії права - це загально-філософське розробки правових проблем. Друге її джерело пов'язане із досвідом вирішення практичних проблем права. Таким чином, філософія права - це єдина дослідна та навчальна дисципліна, яка вимагає особливих якостей від дослідника цієї області: поєднання фундаментальної філософської підготовки і знання основних проблем політико-правової теорії та практики.

Для поглиблення конкретики визначення дисциплінарного статусу філософії права доцільно розглянути напрямки підходів до цього питання представників різних філософських напрямів.

У системі Гегеля філософія права не просто частина одного з фундаментальних розділів філософії, а охоплює всю соціально-філософську проблематику. В інших філософських системах, наприклад, у С. Франка вона - розділ соціальної філософії, що носить назву соціальної етики. Що ж стосується соціальної філософії марксизму (історичного матеріалізму), в рамках якої розглядалася проблематика права, вона досліджувалася лише в аспекті виявлення соціальних функцій права.

Аналітична філософська традиція (позитивізм) розглядає філософію права, як складову частину політичної філософії, відмовляючи їй у статусі самостійної дисципліни. У сучасній західній філософії проблематика філософії права найчастіше розглядається у рамках філософської антропології. Навіть соціальна філософія і моральна, у тісному зв'язку з якими розглядаються проблеми філософії права, зазнали значну антропологічну трансформацію під впливом таких філософських напрямків, як екзистенціалізм, феноменологія, герменевтика, філософська антропологія, психоаналіз та інші.

Таким чином, виникає складність визначення будь-якого філософського розділу, частиною якого була б філософія права. Та цілком зрозуміло, що філософія права найбільш тісно пов'язана з соціальною, політичною, моральною і антропологічною філософіями, кожна з яких робить наголос на одному з чинників формування і дослідження права: соціальному, морально-ціннісному, політичному, антропологічному. Наприклад, політична філософія розглядає такі питання: поняття влади, співвідношення влади і права. Соціальна

філософія визначає поняття суспільства, його співвідношення з правом. Моральна філософія - зміст моралі, відповідає на питання, як співвідносяться мораль і право. Антропологічна філософія робить наголос на понятті людини, співвідношенні людини і права. Філософія ж права ставить загальне питання: що є право і в чому його сенс, тому вона і розглядає питання про те, як право пов'язане з такими явищами, як влада, суспільство, мораль і людина.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ І УКРАЇНА: СУЧАСНИЙ СТАН ВЗАЄМОВІДНОСИН

Яковюк І.В.

Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України, Харків

Європейський вибір — це невід’ємна складова національної ідеї і одночасно стратегічний напрям державно-правового розвитку України, про що вона заявила, проголошуючи незалежність. Вже у Постанові Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 р. Раді Міністрів було доручено спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі України у європейському процесі та європейських структурах. Підписання і ратифікація Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Співтовариствами (Європейським Союзом) та їх державами-членами (далі — УПС) засвідчило офіційне визнання Україною європейського вибору як стратегічного курсу зовнішньої політики держави.

Слід зазначити, що курс на європейську інтеграцію завжди залишався найважливішим зовнішньополітичним пріоритетом України, незалежно від того, хто очолював державу. Але справжнього прориву у відносинах з ЄС Україна досягнула протягом 2012–2014 р., коли політичне керівництво України почало в питанні інтеграції працювати на випередження, не чекаючи від ЄС перших кроків до поглиблення інтеграції, самостійно, хоча інколи і в результаті конструктивної критики з боку ЄС, здійснюючи процес адаптації вітчизняного законодавства до законодавства Союзу, а також реформуючи свою судову, виборчу і правоохоронну системи відповідно до стандартів Союзу.

Європейська інтеграція як стратегічний орієнтир України має два важливі взаємообумовлені виміри: укладення Угоди про асоціацію зі створенням зони вільної торгівлі та реалізація комплексної програми внутрішніх перетворень в усіх сферах політичного, економічного та соціального життя України, модернізації її правової системи.

Переговори стосовно нового базового договору між Україною та ЄС, який мав замінити Угоду про партнерство та співробітництво, були розпочаті у березні 2007 р., але пройшло більше чотирьох років доки 19 грудня 2011 р. керівництво ЄС і України заявили про узгодження всіх положень тексту Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами (далі – УА). Надзвичайно важливого значення набуло парафування 30

березня 2012 р. Угоди про асоціацію разом з положеннями про створення глибокої всеосяжної зони вільної торгівлі (ГВЗВТ) як її невід’ємної частини. Після цього Україна почала не тільки реалізовувати конкретні вимоги ЄС, використовувати запропоновані ним інструменти співпраці, але й розробляти власні стратегії щодо досягнення цілей, які вона переслідує, а також графік їх реалізації. Крім того, Україна в 2013 р. змінила свій зовнішньополітичний вектор, віддавши перевагу відносинам з Євросоюзом перед відносинами з Митним союзом. В цих умовах зазнало змін і ставлення провідних держав ЄС щодо інтеграції України в ЄС. Євросоюз висловив з певними застереженнями готовність підписати Угоду про асоціацію під час роботи саміту «Східного партнерства», який мав пройти у Вільнюсі в листопаді 2013 р.

На Вільнюському саміті підписання Угод було зірване українською стороною. Сторони повернулися до питання про Угоду після революційних подій у Києві: 21 березня 2014 р. Було підписано політичну частину Угоди, а 27 червня 2014 р. – економічну частину. Ратифікацію Угоди 16 вересня 2014 р. синхронно здійснили Верховна Рада України та європейський Парламент

Угода набуде чинності після її ратифікації усіма 28-ма країнами ЄС. Після проходження трьох місяців з дня останньої ратифікації, вона набуде чинності. Однак, окремі положення Угоди можуть почати застосовуватися раніше. Так, зона вільної торгівлі з ЄС може запрацювати через два місяці після ратифікації Угоди Верховною Радою України.

Угода є безпрецедентною з точки зору свого обсягу (низки сфер, які вона охоплює) і глибини (детальності зобов’язань і часових рамок їх виконання). Угода про асоціацію – це комплексний договір, який охоплює усі сфери, що становлять інтерес для сторін, містить домовленості про співробітництво, які виходять за межі традиційних угод. Невід’ємною частиною УА є положення про створення глибокої та всеосяжної Зони вільної торгівлі, яка покликана забезпечити тісну економічну інтеграцію України до ЄС і в перспективі створити практично такі ж умови для торгівлі між Україною та ЄС, що мають місце у торгівлі всередині Союзу.

Угода про асоціацію передбачає створення нових інституцій, покликаних забезпечити її виконання. На найвищому рівні політичний діалог та діалог в інших сферах між Сторонами відбуватиметься на рівні Самітів, на яких Україну представлятиме Президент, а ЄС – Президент Європейської Ради та голова Комісії (ч.1 ст. 460 УА). Для контролю, моніторингу та оцінки застосування і виконання УА та її перегляду у разі потреби, буде утворено Раду асоціації (ст. ст. 460–461 УА), яка збиратиметься періодично на рівні відповідних міністрів, залежно від питань, що розглядатимуться. Українську Сторону в Раді асоціації представлятимуть члени Уряду, Сторону ЄС – члени Ради ЄС. Також для підтримки роботи Ради асоціації передбачається створення Комітету асоціації, який складатиметься з представників Уряду України з однієї сторони та представників Ради ЄС і Європейської Комісії з іншої (ст. 464 УА). Рада асоціації та Комітет асоціації наділяються повноваженнями приймати обов’язкові рішення (ст. 463 УА), а також рекомендації. Так, Рада асоціації

матиме право переглядати та оновлювати УА, у тому числі додатки до неї, в яких містяться переліки актів законодавства ЄС, які Україна зобов'язалася імплементувати. Рада асоціації також має право розглядати прогрес України в наближенні законодавства та утворювати інші комітети або органи з окремих питань для забезпечення імплементції УА. Для детального розгляду імплементції УА в частині економічної та секторальної співпраці Рада асоціації має право утворювати підкомітети, які, як правило, складаються із експертів. Крім того, передбачено створення Парламентського комітету асоціації (ст. 467 УА), який складатиметься з членів Європарламенту та депутатів Верховної Ради України. Парламентський Комітет Асоціації зможе надсилати запити до Ради Асоціації щодо відповідної інформації стосовно виконання УА, яка буде зобов'язана надати Комітету таку інформацію.

З метою залучення до реалізації Угоди громадянського суспільства передбачається створення Платформи громадянського суспільства. Це положення є інноваційним для угод про асоціацію з європейськими країнами і створює передумови для глибокого і системного залучення громадянського суспільства до усього спектру відносин між Україною та ЄС. Також передбачається, що Комітет Асоціації та Парламентський Комітет Асоціації здійснюватимуть регулярні контакти з представниками Платформи Громадянського суспільства з метою отримання їхньої думки щодо досягнення цілей цієї Угоди. Парламентський Комітет Асоціації та Платформа Громадянського суспільства відповідно до Угоди повинні будуть бути проінформовані про рішення та рекомендації Ради Асоціації, та можуть надавати рекомендації Раді Асоціації.

В контексті визначення змісту Угоди, зокрема обсягу повноважень інституцій, що забезпечують виконання УА, передусім Ради Асоціації, яка наділена правом приймати юридично обов'язкові рішення, постає питання стосовно обмеження суверенітету держави і втручання у здійснення нею своїх суверенних повноважень, а саме встановлення правил поведінки у конкретних сферах через прийняття законів не національним парламентом, а органами асоціації. Реалізація УА в сфері ефективного функціонування її інституцій та прийняття ними відповідних рішень потребує розробки і ухвалення національних нормативно-правових актів, що забезпечуватимуть механізм участі національних органів в процесі прийняття рішень в рамках Ради, Комітету та Парламентського комітету УА. В подальшому пропонується ухвалити додатковий Протокол до Угоди, який би встановлював додаткові гарантії участі органів держави у процесі прийняття рішень у межах асоціації.

З метою реалізації Угоди про асоціацію важливого значення набуває процес виконання майбутньої Угоди. Тому вбачається за необхідне розробити Порядок імплементції зобов'язань України в межах Угоди про асоціацію та забезпечення ефективною координації політики інтеграції, який має передбачати: визначення або створення відповідних органів, до повноважень яких належатиме координація діяльності щодо виконання УА; адаптація законодавства; управління технічною допомогою ЄС; підготовка фахівців у

сфері європейської інтеграції та інформування громадськості; підготовка Національної програми виконання Угоди про асоціацію; передбачення у державному бюджеті пріоритетного фінансування заходів у сфері інтеграції; проведення публічного обговорення документів у сфері європейської інтеграції та змісту реформ, а також залучення інститутів громадянського суспільства до моніторингу стану виконання договірно-правових зобов'язань, прийнятих Україною перед ЄС тощо. Крім того вважаємо доцільним доповнити Конституцію України окремою статтею або навіть розділом, яка б визначала статус держави у межах інтеграційних утворень різного роду – від звичайних міжнародних організацій до організацій та органів, де рівень співробітництва держав виходить за рамки традиційних форм співпраці.

Оскільки Угода про асоціацію матиме необмежений термін дії, передбачено можливість здійснення всебічного її перегляду, у т.ч. щодо розширення та встановлення більш амбітних цілей та завдань, протягом п'яти років від набуття нею чинності, а також у будь-який час за взаємною згодою Сторін. Дане положення створює передумови не тільки для регулярного оновлення УА, а також для можливої формальної фіксації поглиблення європейської інтеграції України.

Оскільки процедура ратифікації УА може тривати кілька років, то ЄС може запропонувати тимчасове застосування Угоди про асоціацію або шляхом укладання тимчасової угоди про торгівлю та суміжних питань, або через спеціальне положення про тимчасове застосування, що міститься в тексті Угоди, як правило, в прикінцевих положеннях. Якщо укладається Тимчасова угода, то вона в юридичному плані є самостійним міжнародним договором. Якщо сторони підуть цим шляхом, то Тимчасову угоду укладатимуть лише Україна і ЄС (а не держави-члени), а її зміст становитимуть ті положення УА, які охоплюються виключною компетенцією ЄС (торгівля та економічна співпраця). Якщо сторони вирішать піти через спеціальне положення про тимчасове застосування, що міститься в тексті Угоди, то окремі частини угоди набуватимуть чинності після ратифікації усієї УА Верховною Радою України та Радою ЄС. У цьому випадку тимчасова угода як окремий акт не укладатиметься. Для України можливо і доцільно задіяти тимчасове застосування частини положень УА, мета якого – наблизити безпосереднє виконання торгівельної частини Угоди. Ймовірно це може відбутися через процедуру тимчасового застосування самої УА.

Після проведення тристоронніх консультацій, які пройшли у Брюсселі, 12 вересня 2014 р. Україна, Росія і Європейський Союз домовилися відкласти до 31 грудня 2015 р. імплементацію Угоди про асоціацію. У спільній заяві зазначено причину вказано кроку: через бажання підтримати стабілізацію України, Комісія ЄС готова проявити додаткову гнучкість, яка полягатиме у відстроченні до 31 грудня 2015 р. тимчасового застосування зони вільної торгівлі, продовживши автономні торговельні заходи ЄС для переваги України на цей період. Замість цього на період відтермінування між Україною та ЄС має діяти режим автономних торговельних преференцій, який ЄС запровадив для

України 23 квітня 2014 р. і який мав діяти до листопада 2014 р. Вважається, що при більших можливостях для експорту, Україна водночас зберігає в цій ситуації певні захисні бар'єри для імпорту. На думку політичного керівництва, Україна зможе упродовж року провести реформи, необхідні для участі в зоні вільної торгівлі із ЄС: Разом з тим політична частина угоди набуде чинності з 1 листопада 2014 р. у так званому режимі «тимчасового застосування», доки всі держави-члени ЄС її не ратифікують.

КУЛЬТУРНІ ТРАДИЦІЇ КОЗАЦТВА УКРАЇНИ І СУЧАСНІСТЬ

КУЛЬТУРА І ОСВІТА ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА

Балера М.Д.

Харківський науково-дослідний інститут козацтва, Харків

Духовна культура українського народу досягла високого рівня в період існування козацької держави (1648—1781 рр.). Запорозьке козацтво впродовж трьох століть визначало напрями економічного, політичного і культурного розвитку України. Високорозвинена самобутня культура Січі домінувала тут у XVI—XVIII ст. і мала величезний вплив на національну самосвідомість українського народу.

Культура Запорозької Січі формувалась у руслі українських генетичних джерел. В її основі містилися глибокі традиції українського народу. Водночас історичні особливості життя Січі позначилися і на її духовній культурі. Запорозька Січ формувалась із втікачів від кріпацтва, національних та релігійних переслідувань не лише з різних регіонів України, а й з усієї Російської імперії, а також з інших країн. Кожен, хто приходив на Січ, вносив у культурне середовище щось своє, певні риси, особливості культури і мистецтва свого народу. Внаслідок переплетення цих індивідуальних культур сформувалась оригінальна, яскрава, різнобарвна самобутня культура, яка справила величезний вплив на розвиток культури всієї України.

Козацька культура — унікальне і неповторне явище, її феномен має барокове забарвлення. "Химерний" стиль був породжений непростими, бурхливими соціально-історичними обставинами. Визвольна війна середини XVII ст., постійні військові походи, перебування на межі життя і смерті породили в козацькому середовищі типово бароковий світогляд. Його особливістю було сприйняття світу, людського життя як швидкоплинного і скороминущого явища своєрідної гри, сповненої ілюзій, химер і вигадок. Звідси — намагання прожити барви-сте та яскраве життя, прагнення до веселощів і радості. Цей стиль був покликаний розбурхати людські почуття, збудити уяву, викликати контрастні емоції. В ньому завжди поряд добро і зло, любов та ненависть, Бог і диявол, життя і смерть, радість і смуток.

Запорозький уряд на чолі з кошовим отаманом постійно виявляв піклування про створення розгалуженої системи освіти. Загалом у системі шкільництва на Запоріжжі можемо виділити три типи шкіл: січові, монастирські та церковнопарафіяльні. У січовій школі навчалися діти, які за певних обставин опинилися на Січі — приходили самі або ж були звідкись вивезені й усиновлені козаками. Січових школярів навчали читанню, співу, письму, а також основ військового мистецтва. Головним учителем січової школи був ієромонах-установник, котрий не лише навчав азам грамоти, а й був духівником хлопців, опікувався їхнім здоров'ям.

Монастирська школа на Січі існувала при Самарсько-Миколаївському монастирі ще із 70-х років XVI ст. На чолі з самарським ієромонахом хлопців

навчали грамоти, письма, молитов та Закону Божого. Церковно-парафіяльні школи діяли при всіх січових парафіяльних церквах їх ще називали школами "вокальної музики та церковного співу". Найвідомішим навчальним закладом такого зразка була школа в слободі Орловщина (на лівому березі р. Орелі). В 1770 р. її було перенесено на Січ. Учні цієї школи вивчали мистецтво партесного співу. Тут готували читачів і співаків для Православної церкви України.

В 1754 р. з ініціативи кошового отамана Якіма Гнатовича була створена школа, яка впродовж 15 років готувала писарів для військових канцелярій усєї України. Окрім чернецтва та духовенства викладачами у низці запорозьких шкіл були випускники та студенти Києво-Могилянської академії. Школи Запорозької Січі продовжували традиції братських шкіл. Навчання в них обов'язково поєднувалося з вихованням. Феномен духовності козацької педагогіки — у поєднанні духовно-інтелектуального та фізичного ідеалу, вірі у вищість справедливості, мужності та мудрості. Діяльність козацьких шкіл становить важливий етап в історії освіти в Україні. Знаменним було те, що навчання тут велось українською мовою.

Високого рівня досягла освіта і на Гетьманщині. У 1740 р. діяло 866 початкових шкіл, у яких в обсязі трирічного курсу викладалися основи читання і письма.

Ця структура суттєво відрізнялася від освіти на Правобережжі. Тут більшість шкіл контролювали єзуїти, а польська початкова освіта для селян була практично недоступною. Це стало однією з причин незначної ролі, яку відіграло Правобережжя в культурному житті України того історичного періоду.

В багатогранному та змістовному художньому житті Запорозької Січі чільне місце належало музиці, співу і танцям. Високого рівня досягла військова музика. Вагоме значення мали духові й ударні інструменти: труби, сурми, литаври, барабани, бубни. Духова музика супроводжувала походи Війська Запорозького, а також різні урочистості. Труби та сурми разом з ударними інструментами використовували як сигнали у походах, боях, а також при зустрічах послів, гостей.

Загони запорозьких козаків, що вирушали у похід, повинні були обов'язково мати трубачів або сурмачів. Тулумбаси у Війську Запорозькому використовували переважно для зв'язку. Вони були різноманітними за розмірами (в деякі з них били відразу вісім осіб).

В духовній культурі козацької держави високого розвитку досягло хорове мистецтво. Впродовж багатоголового періоду національно-визвольної боротьби український народ поряд з піснями творив думу — героїчну, драматизовану і водночас пройняту великим ліризмом поезію. Вони мали своєрідну художню форму і виконувалися під акомпанемент бандури (кобзи) або ліри.

Думи і народні пісні набули активної діючого характеру завдяки "кобзарям", які часто не лише виконували, а й творили музику. Кобзарство — це своєрідне явище української народної культури, визначне мистецьке досягнення запорозького козацтва. Кобзарям належить славне місце в історії духовної куль-

тури українського народу. М.Гоголь називав їх охоронцями бойової слави нашої Батьківщини, поетами і літописцями.

Особливою популярністю в козацькому середовищі користувалися танці.

Найулюбленішим з них був гопак. Його виконували лише чоловіки. Основу танцю становила імпровізація, під час якої танцюристи демонстрували, хто на що здатний. У техніці танцю проста присядка пов'язана з образом хвацького вершника, який, підстрибуючи в сідлі, нестримно мчить на ворога. Аналогічні за характером виконання танцювальні рухи "повзунець", "яструб", "присядка" з розтяжкою вниз. Танці виконувались у супроводі бандури й інструментальних ансамблів.

У січовій музичній школі, де навчали "вокальних муз" і "церковного співу", були створені спеціальні групи виконавців — лицедіїв, котрі ставили народні лялькові видовища під назвою "Вертеп" у супроводі троїстих музик. У цих виставах головна роль належала козаку-запорожцю, який добре грав на бандурі, співав і танцював. У монологах, піснях і танцях самодіяльні артисти висловлювали думки і сподівання, близькі українському народові.

Все це сприяло популяризації вертепної драми в художньому побуті українського народу.

Отже, культура козацької держави була багатогранною і самобутньою. З плином часу вона увійшла як складова частина в духовне життя сучасної української нації. Художні вподобання, демократичні настрої козацького середовища визначили колорит козацького розвитку української духовної культури. Козацтво акумулювало величезний духовний досвід XVII — XVIII ст., відтак залишивши в культурній свідомості нашого народу найглибший слід.

ПОПЫТКА ОСМЫСЛЕНИЯ ПРОБЛЕМ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО КАЗАЧЕСТВА

Дубровский М.Л.

Харьковский научно-исследовательский институт казачества, Харьков

Появившись в поле политических и социально-экономических баталий XV века как структура, казачество не могло создаться «из ничего», внезапно, оно должно было сохраняться длительное время в рамках государственного устройства. Уже Киевская Русь естественным образом должна была содержать в себе государственно-объединительные элементы предшественников. И действительно — ярчайшим признаком государственности Киевской Руси было наличие профессиональной военной структуры. Ее уже не связывают только с нормандской схемой: «приглашенный князь — его личное боевое сопровождение — «дружина».

Исследователи казачества не оставляют вне внимания важнейший круг вопросов, касающихся разных периодов становления украинского казачества.

Ни с чем не схожие обычаи и мораль Запорожья формировались малопомалу и, по мнению ряда историков, своими корнями уходили вглубь веков.

Сегодня не вызывает сомнения, что регламентация жизни, боя, как и многие моральные нормы, не возникли внезапно – они являлись следствием многовековой практики государственного строительства в разные эпохи, в различных культурных системах. Подобный организм мог развиваться только в недрах украинского общества.

Видимо, базой украинского казачества, сохранившего опыт государственного строительства в период после распада Киевской Руси и до возникновения Гетманщины, были представители различных этнических сообществ. При этом, собственно, прообраз будущей государственности относится к модели общественно-политических отношений, составленной опытом украинского казачества. Идеологической основой в этом были постулаты христианства, а структурными реалиями – государственные конструкции малых державных форм, в том числе рыцарско-орденских.

В XVII-XVIII столетиях украинцы приложили чрезвычайные усилия, героизм и самопожертвование ради становления и развития своего государства. Несмотря ни на что, оно просуществовало 116 лет, с 1648 до 1764 гг. Это была казацкая эпоха, один из наиболее ярких периодов украинской истории.

Выделяются следующие этапы данного исторического пути:

1. Формирование элиты строителей государства в недрах казачества Украины.

2. Национально-освободительные восстания от С. Наливайко до Б. Хмельницкого. Здесь проявляются две основные тенденции. Первая: часть элиты казачества, соединившись с определенными представителями польской шляхты, выступили с идеей формирования автономного казацкого государства (П. Сагайдачный, М. Дорошенко). Вторая: полное отделение от всех межгосударственных связей, создание независимого украинско-казацкого государства.

3. Восстание Богдана Хмельницкого, или Освободительная война. Этот период заканчивается уже при Иване Выговском (принятие Гадячского трактата). Заканчивается этот период падением Выговского (1659 год).

4. Руина. Она начинается при Юрии Хмельницком расколом Украины на два гетманства и завершается падением Чигирина в 1678 году.

5. Стабилизация Казацкого государства на Левобережье. На Правобережье производятся попытки восстановить казачье управление. Этот период И. Самойловича, И. Мазепы длился на Левобережье до 1700 года, на Правобережье – до 1702 года (разгром восстания С. Палия).

6. 1702-1724 гг. – ликвидация казачьей автономии, восстания И. Мазепы, П. Орлика, «тихий бунт» И. Скоропадского, «бумажная война» Павла Полуботка. Этот период заполнен трагическими кончинами наиболее выдающихся деятелей Гетманщины.

7. Даниил Апостол (1727 год) – К. Разумовский (1764 год), на Правобережье до 1768 года – взрыв Колиивщины. В этот период произошел переход Запорожской Сечи под царский протекторат.

8. Ликвидационный период (1765-1768г.г.), на Западе Украине – до середины XVII ст.

Данная периодизация, составленная выдающимися украинскими историками, в наибольшей степени отражает драматическую динамику украинского исторического процесса, в центре которого находится борьба за национальную державу, за казачье государственное строительство.

Перспективы возрождения.

Проблема глубокого и беспристрастного научного анализа состояния современного казачества как этносоциального явления – очень и очень актуальна. То, что казачье движение существует и развивается – факт неопровержимый. Но вот куда идет развитие, в какие формы реально воплощается движение за возрождение казачества, – на все эти вопросы однозначных ответов пока нет.

В 1990-е годы движение за возрождение казачества было массовым, но в настоящее время его социальный потенциал значительно снизился.

Казачья культура поражала всех сторонних наблюдателей (причем как доброжелательных, так и враждебных) прочно укорененным в казачьем менталитете собственно казацким мировосприятием, завершенным, полноценно сформированным стереотипом поведения, признаваемым всеми казаками как идеал.

Политика в отношении казачества в течение последних 20 лет.

Основные, сформулированные в ряде документов и материалов тезисы по поводу современного украинского казачества заключаются в следующем:

Первое: дезорганизация и раскол казачьего движения – оно утрачивает свою значимость в общественно-политической жизни.

Второе: одними из главных недостатков формирования и реализации политики в отношении казачества является:

отсутствие Закона Украины о казачестве;

отсутствие программ социально-экономической реабилитации казачества и их финансирования;

отсутствие контроля за результатами и последствиями принимаемых соответствующих указов и постановлений.

Современное казачество стоит перед проблемой политическими методами добиваться реализации своих прав.

**К ВОПРОСУ О КУЛЬТУРЕ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ
ЧЕРНОМОРСКОГО КАЗАЧЕСТВА**

Евсеев С.Е., Тодрина И.В., Иващенко М.В.

*Харьковский национальный университет строительства и архитектуры,
Харьков*

Харьковский научно-исследовательский институт казачества, Харьков

История украинского казачества – одна из тем в истории Украины, которая вызывает неизменный интерес. Несмотря на то, что славным украинским рыцарям посвящены многочисленные научные и популярные, исторические и литературные произведения, многие страницы ратных и трудовых подвигов казаков на сегодняшний день остаются недостаточно изученными [1. с. 4].

Среди них и вклад казаков в развитие земледелия Причерноморья. Некоторым аспектам данной проблемы и посвящена эта публикация.

Черноморское казачество вместе с местным населением, с первых дней своего основания в конце XVIII века, внесло значительный вклад в развитие экономики региона [3. с. 239].

Домашний быт казачества с годами все больше становился похожим на крестьянский. Земледелие Причерноморья не всегда обеспечивало пропитание казацких семей. Казакам приходилось закупать хлеб в Ставропольской губернии, в Воронеже [2. с. 51]. В XVIII веке на полях Причерноморья среднегодовые посевы озимых и яровых культур составляли 50 тыс. четвертей; собирались урожаи около 300 тыс. четвертей, т.е. около двух четвертей на душу населения [2. с. 51]. Для справки: хлебная четверть впервые встречается в актах 1490 года. В 1605 году, а также в актах 1621 и 1622 гг. четверть муки или круп определена в пять пудов. В 1641 и 1669 гг. четверть муки ржаной положена в 5 1/4 пуда, а четверть ржи – в 6 1/4 пуда; в 1654 г. четверть равняется 8 1/2 пудов, а в XVIII веке она, как и куль числилась в 7 пудов 10 фунтов. Существовала сибирская четверть в 3 и 4 пуда, произошедшая от недобросовестного употребления отдаточной меры и просуществовавшая в течении всего XVII века [4. с. 14].

Черноморские казаки, как и местное население активно выращивали картофель. Сбор картофеля ежегодно составлял около 15 тыс. четвертей. Популярными и выгодными в экономическом отношении казаки считали такие культуры, как свекла, капуста. Табак, кунжут, мак, сурепка, лен, конопля также рассматривались как прибыльные культуры, однако они выращивались только при наличии свободных земельных участков.

В Причерноморье неурожаи были частым явлением. Для обеспечения своих семей продовольствием казаки в куренях построили около шестидесяти запасных хлебных магазинов, в которых нормальная засыпка составляла не менее 160 тыс. четвертей, но из-за ограниченности посевов и сборов она не редко составляла 50 тыс. четвертей [2. с. 54].

В Причерноморье жизнь казаков никогда не была спокойной. Находясь в состоянии постоянной боевой готовности, казаки не могли эффективно заниматься земледелием, поэтому большая часть полевых работ ложилась на женские плечи. Если в Риме был воздвигнут храм женскому счастью, то в Причерноморье, бесспорно, заслуживало бы этой почести женское трудолюбие [2. с. 54].

Таким образом, переселившись в силу ряда исторических обстоятельств на земли Причерноморья, украинские казаки, оставаясь военным сословием, надежно защищали родную землю от внешних врагов. Размер денежного довольствия за несение службы не позволял казакам кормить свои семьи, и им приходилось все чаще возвращаться к тяжелому крестьянскому труду. В этом деле они оказались такими же твердыми и умелыми, как и в бою. Земля, политая их кровью и потом в благодарность кормила их самих и их семьи.

Литература: 1. *Голобудський Володимир* Запорозьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994. – 539 с.; 2. *И.Д. Попка* Черноморские казаки в их гражданской

ивоенном быту: очерки края, общества, вооруженной силы и службы в двух частях – Краснодар: “Советская Кубань ” 1998. – 192 с.; 3. *І.К.Рибалка* Історія Української РСР. Дорадянський період. К.: Вища школа. 1978. – 612 с.; 4. *Шабалин С.А.* Измерения для всех. – М.: Изд-во стандартов. 1992. – 560 с.

ЦЕРКОВНИЙ ЛАД НА ЗАПОРІЗЬКИЙ СЕЧІ

Євсєєв С.Є., Тодріна І.В.

*Харківський національний університет будівництва та архітектури
Харківський науково-дослідний інститут козацтва, Харків*

Деякі дослідники української історії в минулому й тепер, применшуючи заслуги запорозьких козаків перед рідною вірою і православною церквою, зводять їх у цьому відношенні на рівень варварів. Ще у XVII ст. Адам Кисіль назвав запорозьких козаків людьми «ніякої віри». Уніатський митрополит Рутський характеризував їх людьми ”без релігії”, а російські релігійні діячі у 1594 році трактували козаків перед послом германського імператора Рудольфа II Еріхом Лясою «людьми, що не знають страху божого». Образ запорожця, як відчайдушного розбишаки, який нібито не вірив в бога можна зустріти в деяких публікаціях і сьогодні.

Насправді релігійність запорозьких козаків була досить глибокою. Ця риса пояснювалась усім складом їхнього життя. Постійна війна і пов’язана з нею ледве не щоденна небезпека безумовно сприяли розвиткові релігійних почуттів. Тому при всій патріархальній простоті і при всій видимості розгульного життя козаки завжди відзначалися щирою побожністю.

Захист віри предків і православної церкви становив основу життя козаків. На цьому ґрунті, вони завжди об’єднувалися з метою захисту своїх святинь. Так, живучі під верховною владою польського уряду й користуючись різними благами Речі Посполитої, запорожці зневажали поляків за те, що ті були католиками, гонителями православної віри й поширювачами унії. Слово католик стало навіть лайливим у мові козаків. Так було і тоді, коли живучі на просторах татарських степів і користуючись протекцією кримського хана, запорожці ненавиділи татар за спалення ними козацької святині, Самарсько-Миколаївського монастиря.

Запорозькі козаки, під впливом релігійних почуттів, двічі на рік у мирний час вирушали пішки на прощу, вклонятися святим місцям у монастирі: Самарський, Мотронинський, Києво-Печерський, Межигірський, Лебединський, Мошенський. Перший раз козаки вирушали на прощу восени, у вересні або жовтні, а другого разу – перед постом на масляницю. Побожні паломники залишалися у святих обителях на весь піст аж до Пасхи і протягом цього часу постилися, сповідалися й причащалися.

Перед початком військових походів козаки часто зверталися до своїх братів по вірі, мешканців українських міст з призивом приставати до козацького

війська, щоб боронити рідну землю й захищати святу православну віру: «Не треба боятися смерті, від неї не вбережешся. Таке козацьке життя».

Перша церква на території вольностей козацьких була заснована близько 1576 року між річкою Самарою та її рукавом Самарчиком і була названа на честь св. Миколая. Пізніше тут було споруджено ряд інших будівель, а 1602 року започатковано Самарканський Пустельно-Миколаївський монастир. З цих часів й починається історія церкви на Запорозькій Сечі. Запорозькі козаки влаштували протягом усього періоду свого існування близько 60 церков, багато каплиць, скитів молитовних ікон і відкрито виступали на боротьбу з ворогами за віру предків.

ВІДРОДЖЕННЯ КОЗАЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ І НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ

Журавльов Ю.В.

Харківський науково-дослідний інститут козацтва, Харків

Вступ. Радикальні зміни у всіх сферах життя, що відбуваються в останні роки, породили складну і суперечливу соціокультурну ситуацію на Україні. По-перше, триває зростання національної самосвідомості і прагнення до національних культурних цінностей, по-друге, спостерігається не аби який інтерес до західної культури як результат подолання ізольованості, притаманній багатьом пострадянським країнам, по-третє, економічні негаразди і ностальгія за стабільністю пробуджують увагу до традиційних українських цінностей.

Все це відбувається в умовах розвитку постіндустріального суспільства, де на товар перетворюються не тільки матеріальні але й духовні цінності. В умовах України зростають зусилля державо творців, діячів науки і культури, підприємців по створенню проектів, здатних вивести країну з економічної і духовної кризи. Для реалізації таких проектів передбачається ціла низка заходів, які, проте, насправді не завжди бувають успішними і нерідко не зважають на значущі аспекти і явища професійної та народної культури, зосереджуючись на пошуку більш зрозумілих і простих, а, отже, і поверхневих її проявів. Так, незважаючи на підвищений інтерес в сучасній Україні до традиційної народної культури, все ще відчувається дефіцит уваги до деяких її найважливіших пластів. Цією роботою автори намагаються внести свою частку і відродження українських традиційних цінностей.

Основна частина. Відродження козацтва останнім часом викликає чимало гострих суперечок. Незважаючи на усвідомлення науковим співтовариством необхідності “...виробити всеосяжне наукове обґрунтування” суті процесу козацького відродження, ступінь теоретичної розробленості цієї проблеми поки досить невисока. Чимало сумнівів і питань викликають цілі і завдання відродження козацтва, його шляхи й форми. А проблем тут чимало. Походження і природа козацтва, етнічна самобутність козаків, спільність території і мови, специфічні козацькі особливості – ось далеко не повний перелік питань, які чекають свого наукового обґрунтування і вирішення. На сучасному етапі націона-

льного відродження важливе значення має вивчення історичного минулого як України в цілому, так і її окремих регіонів. Особливе місце займає Слобожанщина, і, зокрема, Харків, зі своєю неповторною архітектурою. Відповідно до Робочої програми Українського реєстрового козацтва, планів роботи Харківського НДІ козацтва, Угоди про співробітництво між Харківським національним університетом будівництва та архітектури і ХМО УРК групою студентів-архітекторів ХНУБА, під науковим керівництвом доцента В.І.Батаженко, був запропонований проект етнокультурного центру «Садиба козака Данила» в історичному районі Харкова Велика Данилівка. Це поселення розміщене між мікрорайоном Західна Салтівка, 522 мікрорайоном та селищем Жуковського.

Вибір теми проекту обумовлений значенням садиби в культурі України в цілому. На протязі багатьох століть козацька садиба була важливим компонентом культури. Своєрідні і історично сформовані передумови виникнення і розвитку садиб стали яскравим національним явищем. Дослідження садиби є досить актуальним, оскільки викликано процесами пошуку нових моделей впливу на людей навколишнього середовища в нових економічних умовах. Українська садиба є феноменом, який багато в чому визначав обличчя тих, хто в ній проживав. Про актуальність даної теми говорить і відчутна підвищена увага суспільства до історії рідного краю. Адже історія країни – це історія її регіонів.

Слід зазначити, що для міста з таким багатим історичним досвідом, з притаманними йому регіональними та культурними рисами такий культурний центр конче необхідний. На теренах України вже існують такого роду центри: садиба козака Мамаєва під Києвом, стилізовані центри відпочинку у всіх куточках України, музеї народного побуту на Львівщині, Чернігівщині, Наддніпрянщині, музеї під відкритим небом на Хортиці, тощо. Етнокультурний центр «Садиба козака Данила» з орієнтовною площею до 4 га, за задумом авторів повинен включати такі будівлі та споруди: капличку, двохповерхову адміністративну будівлю з актовю залом; кузню; гончарний цех для відвідування школярів та студентів; художню майстерню; 4 сторожеві вежі; частокіл, який огорожує садибу; столи для критого внутрішнього ринку, де місцеве населення буде мати можливість продавати харчові продукти власного виготовлення. Центральний вхід до садиби повинен бути означений козацькими воротами. У дворі – великий візок, дерев'яні діжки, макет криничного зрубу. Біля входу до адміністративного будинку – дві козацькі гармати, дзвін. Крім того, для реалізації туристичної складової проекту передбачено готель для гостей, шинок на приблизно 40 осіб, вбиральня; крамниця для продажу козацької символіки, продукції народних промыслів, інших товарів. Біля входу (або у дворі біля адміністративного будинку) буде встановлено скринько для благодійних внесків.

Що стосується самої назви розробки, слід зазначити, що селище походить від імені Данила, як від можливого засновника цього населеного пункту. Час його виникнення невідомий. В документах 1672 року вказується, що село існувало з храмом. За переписом 1732 року в селі Данилівка було 176 домів.

Рис. 1 Вид на садибу в цілому

Рис. 2 Вид на садибу зі сторони критаго ринку

Рис. 3 Зовнішній вигляд адміністративної будівлі

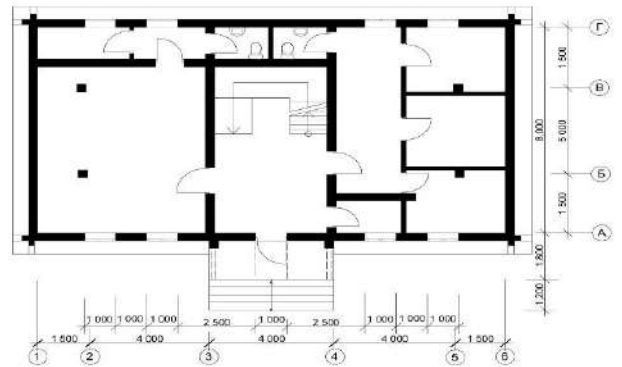

Рис.4 Адміністративна будівля: план першого поверху

Рис.5 Капличка: головний фасад

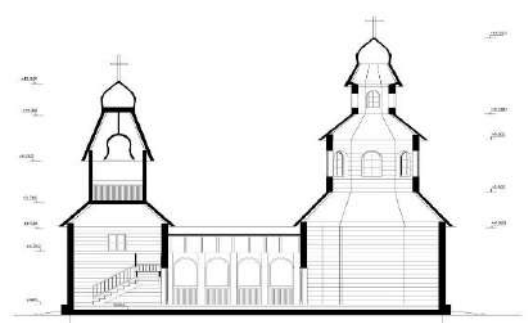

Рис.6 Капличка: розріз

В списках населених пунктів 1864 року Велика Данилівка значиться, як село козаче, тобто вільне, що знаходиться в десяти верстах від Харкова.

На рис. 1, 2 наведені перспективні плани садиби з різного кута зору. На рис. 3, 4 наведено відповідно зовнішній вигляд адміністративної будівлі та план першого поверху адміністративної будівлі, на рис. 5,6 – відповідно зовнішній вигляд каплички та її розріз.

В роботі з впровадження проекту в життя планується задіяти студентів ХНУБА різних спеціальностей, зокрема механіків, технологів, спеціалістів з автоматизації, інженерних споруд та комунікацій.

Висновки. Козацтво, будучи великою військовою та суспільно-політичною силою, витворило власне творче середовище. Культура козацької держави була багатогранною і самобутньою. Ми маємо відродити її як складову частину національної самосвідомості духовного життя сучасної української нації.

ГОСПОДАРСЬКІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА: У ПОШУКАХ ГАРМОНІЇ З ДОВКІЛЛЯМ І СУСПІЛЬСТВОМ

Маліков В. В.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Серед широкого кола культурних традицій українського козацтва на особливу увагу заслуговують ті традиції, котрі визначали його успішну економічну діяльність, злагодженість відносин як у громаді та гармонійну взаємодію з природним середовищем. Адже в нинішній відповідальній для українців час важливих соціально-економічних трансформацій саме позитивний досвід вмілого господарювання козаків є надзвичайно актуальним. Цей досвід може бути корисним також і для вирішення складних протиріч між сучасними потребами економіки та екології.

Метою даного дослідження є виявлення морально-ціннісних основ функціонування господарських традицій українського козацтва. Для цього висвітлюється узагальнений зміст трудового досвіду козаків у взаємодії з соціумом і природою.

Активне економічне освоєння Великого Лугу з XVI століття відбувалося на основі військово-політичного єднання козаків. Завдяки щедрій природі цих земель козаки займалися рибальством, мисливством, рільництвом, скотарством, садівництвом, а також бортництвом і пасічництвом. Батьківській образ Велико-го Лугу як захисника й опікуна, сприйняття Січі як дбайливої матері в уявленнях козаків демонструє прагнення до єдності і гармонії з природою степів подібно до ідеалу сімейних стосунків українців. Про це свідчать і врахування особливостей ландшафту при будівництві житла й поселення в цілому, і звичаї природокористування. За спостереженнями мандрівників і вчених XVII – XVIII століть козаки мали особливий хист до землеробства на родючих степових ґрунтах, були вправними у ремеслах, матеріали до яких вирощували або брали у готовому вигляді з навколишнього середовища. У догляді за худобою, так само, як і в піклуванні про власне здоров'я, козаки потребували знання лікувальних властивостей рослинного й тваринного степового світу. Встановлення гармонійних відносин із природою обумовлювалося тим, що козаки у власній госпо-

дарській діяльності піклувалися лише про корисне і необхідне, про такі речі, які були пов'язані з життям серед природи. Помірність і простота у задоволенні життєвих потреб сприяли працездатності козаків.

Виявами пристосування козаків до степової природи є активні культурні запозичення у кочових народів, які так само поріднилися зі степом. Ці запозичення фіксуються в різних сферах господарювання: тваринництві і рибальстві, ремеслах, приготуванні їжі, спорудженні й опаленні житла. Зокрема, традиційна конструкція житла українських козаків робила його малопомітним і легко відновлюваним в умовах постійної військової загрози в степу. Колонізація Півдня України потребувала й широкого використання коня в якості робочої сили і для їзди верхи. Відомо, що козаками була виведена українська степова порода коней, яка в XVII столітті славилася і поза межами України. У фольклорі козацькому коневі приписувалися такі людські чесноти як відданість і розумність.

Розвинений господарський комплекс потребував продуманої організації праці і розподілення трудових обов'язків. Спочатку осередком господарської діяльності українців у південних степах були опорні пункти, зимівники, в яких функціонували промислові артілі козаків, очолювані обраними ватагами. Простежується стійкий зв'язок між формами військової організації козацтва та формами трудових об'єднань козаків. Усвідомлення небезпеки, постійна готовність до боротьби були притаманні тим, хто йшов на промисли у степи. Така нелегка праця поєднана з військовою службою була до снаги лише енергійним і підприємливим людям.

На зміну тимчасовим зимівникам приходили хутори, постійні поселення козаків. В останніх господарювання базувалося на спільних трудових зусиллях сім'ї. За чоловіками закріплювалися обов'язки зорати і засіяти поле, а також скосити сіно й хліб. Їхні жінки брали участь в косовиці та жнивах, складаючи снопи й копи. До кола жіночих трудових обов'язків входило також городництво і переробка отриманого врожаю. Діти ж мали здійснювати посильну поміч в якості погоничів і пастухів. Тож традиційний для українців статево-віковий поділ праці задовольняв сімейне господарство козаків.

Українські народні традиції взаємодопомоги, трудової кооперації, побратимства відігравали провідну роль в успішному функціонуванні господарських традицій козацтва і задоволенні його практичних потреб. Щедрість та безкорисливість, благодущність і вірність у дружбі стали тими моральними якостями, котрі забезпечували буття цих традицій. В екстремальних умовах прикордоння надійні дружні відносини і взаємовиручка побратимів ставали життєво важливою потребою, справжньою необхідністю. Варто відзначити і те, що традиція побратимства саме з метою трудової взаємодопомоги виходила поза межі козацького стану, зокрема у селянства. Побратимство було поширеним звичаєм і серед чумаків, оскільки вони мали подібний до козацького мандрівний спосіб життя, а в чумацькому промислі їх могли спіткати небезпека, хвороби та інші нещастя далеко від домівки.

Колонізація степів Півдня України мала на меті саме заселення і господарське освоєння краю, а не економічне визискування. Важливо відзначити, що

материнський образ Січі та батьківській образ Великого Лугу свідчить, окрім іншого, про сприйняття земель Півдня України саме як рідних земель – Батьківщини, з якою українські козаки нерозривно пов'язали свої долі.

У веденні господарських справ козаків вирізняв великий розмах у залученні земель і робочої сили, як власної сім'ї, так і наймитів. Вважалося справедливим набуття земель за потребами на основі права займанщини, тобто першої заїмки вільних площ угідь для самостійного хазяйнування. Працьовитість як моральна чеснота пов'язувалася із заможністю козацького господарства та кількістю землі. Серед козаків «по десятині мало і знайдете, хіба у ледачого», згадували їхні нащадки. Цінність свободи проявлялася в праві козака вільно працювати для свого блага. А спроби змусити козаків та їхніх нащадків працювати на пана викликали рішучий опір, адже усвідомлювалися як поневолення. Націленість на збільшення власного добробуту шляхом самостійного господарювання формувала в козаків підприємливість та заповзятливість у праці. Визнаними козацькими чеснотами, котрі справляли позитивний вплив на господарювання, були стриманість, вірність та вдячність, а також кмітливість і спритність у справах.

Таким чином, охарактеризовано переважно прогресивний зміст господарських традицій українського козацтва, котрі можуть сприйматися як позитивний досвід у формуванні та вдосконаленні трудових відносин і соціально-економічного життя сучасної України. Цього можна досягти на основі упровадження в господарську діяльність таких моральних цінностей і чеснот українського козацтва як свобода, працьовитість, порядність, вірність, щедрість і вдячність. Для сучасників гідним наслідування є знання козаками можливостей і багатств того природного середовища, в якому вони господарювали, поєднане з дбайливим ставленням до рідної землі.

КОЗАЧЧИНА В ЖИВОПИСІ С. ВАСИЛЬКІВСЬКОГО ТА

М. САМОКИША

Петутіна О.О.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

З виходом наприкінці XV ст. на авансцену вітчизняної історії козацтва в художній культурі України з'явився новий герой – сильна особистість, енергійний і впевнений ватажок, безстрашний лицар, який долав будь-які перешкоди на своєму шляху і самовіддано захищав рідну землю від ворогів. Образ цього воїна передусім знайшов втілення у думі та історичній пісні – фольклорних жанрах героїчного епосу, створених співцями-кобзарями. Разом з тим він набув популярності у вітчизняному образотворчому мистецтві. Іконні образи «шабелників святих» (насамперед Георгія Змієборця та архангела Михаїла) підготували ґрунт для появи і поширення у XVII–XIX ст. справжнього народного улюбленця, втіленого у картині-парсуні «Козак Мамай». Формуванню цього образу, а згодом його канонізації сприяли передусім соціально-політичні зміни в українському суспільстві Нового часу, пробудження національної самосвідомо-

сті. «Мамай» став своєрідним відображенням-емблемою визвольної боротьби народу на чолі з козацтвом у XVII ст. та козацько-селянського руху другої половини XVIII ст. Дослідники відзначають, що одночасно це складний полісемантичний та космологічний образ світоустрою, своєрідне узагальнююче відбиття синкретизму Світового дерева. Майже до кінця XIX ст. «Мамай» зазнавав як смислових, так і композиційно-іконографічних трансформацій, його образ отожднювався з відомими козацькими ватажками Іваном Нечаєм, Семеном Палієм, Максимом Залізнякам тощо.

Паралельно з канонічним «Мамаєм» («Козаком-бандуристом») існували інші жанрові цикли цієї народної картини, найпоширеніший з них – «Козак і дівчина біля криниці» («Зустріч біля криниці», «Розставання біля криниці», «Потілунок біля криниці»), а також цикл «Облога» (козак-богатир знімає облогу міста та одержує дівчину в данину). Ці сюжети вже не так жорстко пов'язані з каноном, завжди конкретизуючи краєвид, побут, одяг, риси обличчя, характери. Водночас вони мали більш прямі, безпосередні зв'язки з фольклором, зокрема пісенно-ліричним; не випадково їх розглядають ілюстраціями або живописними інтерпретаціями улюблених в Україні козацьких пісень. Образ воїна при цьому ускладнюється: він вже не тільки позитивний герой, носій гуманістичних ідей захисту і визволення Вітчизни, а персонаж багатогранний і суперечливий.

Саме такий «парубок моторний і хлопець хоть куди козак» (І. Котляревський) представлений у живописі народницького реалізму кінця XIX – початку XX ст. Його представники – наш великий земляк І. Рєпін з козацькою тематикою, а також М. Пімоненко, С. Васильківський, М. Ткаченко, І. Труш, М. Самокиш, І. Іжакевич – прагнули зображувати живе українське буття в усьому його розмаїтті. В умовах загальної активізації національного та мистецько-фольклорного руху головне своє завдання вони вбачали у реалізації як на тематичному, мотивному, так і композиційному та колористичному рівнях ідеї виявлення української національної своєрідності. Митці зверталися перш за все до тих сфер українського життя, в яких співіснували національно-специфічні начала та загальнолюдські уявлення про світоустрій. Представники цього напрямку не тільки зуміли подолати академічно-передвижницьку кон'юнктуру попередників, а й збагатили живопис стильовими новаціями тогочасного європейського мистецтва (імпресіонізму, постімпресіонізму, модерну).

Головні тенденції народницького реалізму знайшли вираз в живописі пов'язаних з Харковом славетних майстрів – Сергія Васильківського (1854–1917) та Миколи Самокиша (1860–1944). Творчі долі цих справжніх «національних праведників», котрі віддали усі свої духовні сили на відродження української мистецької культури, назавжди взаємозв'язані та об'єднані інтересом до Козаччини, справжнім захопленням українською старовиною.

Нашого знаного земляка С. Васильківського, який народився у мальовничому Ізюмі Харківської губернії та походив з козацького роду, ще в період навчання у Петербурзькій Академії мистецтв (1876–1885) приваблювали військові сцени, передусім мотиви сутичок козаків з татарами. Митець відвідував батальну майстерню, де у 1879–1885 рр. навчався його приятель М. Самокиш. В пода-

льшому найтипівіші сюжети митця – озброєний козак-вершник в степу, група козаків на сторожі, в кінному поході чи на відпочинку.

У центрі «Козачого пікету» (1888), що зберігається в Харківському художньому музеї, коні на світанковому лузі та козаки, що несуть варту в степу. Простір неба, глибина оповитих туманом незорих далей, соковитість степових трав і вологість повітря передаються багатством кольорів. Ця побутово-історично сцена виступає невід'ємною частиною природи, тому робота одночасно сприймається як пейзаж. У картині 1890 р. «Сторожа запорозьких вольностей» вершники, зупинивши коней, вслухаються в тишу випаленого сонцем степу. В їх міцних постатях – впевненість, гідність і відвага. Попереду блищить Дніпро, справа – курган, над ним високе небо з хмарами, рух яких передає безмежність світло-повітряного середовища, епічність пейзажу. Художник досягає внутрішнього заглиблення у буденний сюжетний мотив, сутністю якого є ідея патріотизму.

До цієї групи творів близькі краєвиди, в назвах котрих народна пам'ять зберегла інформацію про славне минуле. Серед них «Козача левада» (1890) – один з найкращих пейзажів в українському мистецтві кінця ХІХ ст. За затишним заливним лугом блакитніє смуга дерев. Небо і земля майже порівну ділять вертикаль формату, що надає мотиву з характерними прикметами сільського життя поетичності та величності. Постаті відпочиваючих у затінку селян і воли, що п'ють воду з озерця, гармонійно вписуються в пейзаж, виразність якому додає різноманітна фактура живописної поверхні: ретельно виписані трави на передньому плані, пастозно – луг, щільнішим мазком – небо. «Задивлений у сонячну візію своєї «окраденої» Батьківщини, – писав про С. Васильківського М. Голубець, – він полюбив її понад усе на світі, дужче навіть власного мистецтва, в «барбизонську» гармонію якого вносив своїх козаків у червоних шароварах» [1, с 551].

Козацькій тематиці художник був вірним й надалі. В 1905 р. він написав одну з найкращих своїх картин «Козак в степу», у 1911 р. – «Козака-Мамая», де в образі народного героя присутні його портретні риси. У 1912 р. на персональній виставці в Харкові С. Васильківський представив серію акварельних портретів історичних діячів, серед яких Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, Василь Кочубей, Іван Мазепа. При роботі над ними митець використовував літературні джерела, старовинні гравюри і картини. Улюблений сюжет він розробляв і у своїй останній роботі «Похід козаків» (1917), де все пронизане музикою козацького маршу – роздолля степу, простір неба, розмірений ритм потоку вершників.

Ще одна гордість нашого краю – уродженець Ніжина М. Самокиш – на все життя запам'ятав щербату козацьку шаблю, що висіла в хаті на стіні, гармати часів Б. Хмельницького на сільському майдані, залишки захисних валів на Чернігівщині, а також дідові розповіді про запорожців, бабусині пісні та вишивки.

У 1985 р. після успішного навчання в Академії мистецтв М. Самокиш разом з С. Васильківським виїхав до Парижа. І якщо його друг вивчав досягнення

європейського пейзажу та засвоював майстерність барбізонців, то М. Самокиш працював у відомого баталіста Є. Детайля, вдосконалював композицію і колорит, малюючи натурників у військовому вбранні, а також зброю і коней.

Після повернення з-за кордону М. Самокиш часто відвідував Україну, передусім Харків, де жив Васильківський. Разом з ним працював в етнографічному музеї Полтави, а для Дніпропетровського історичного музею на замовлення ще одного свого друга – історика та етнографа Д. Яворницького – написав ряд творів про життя України козацьких часів.

Результат діяльності цього творчого союзу – видання у 1900 р. альбому «З української старовини», що мислився продовженням шевченкової «Живописної України», і мав за практичну мету поширення знань про козацьке минуле. Кожен його аркуш – це розповідь про героїчну боротьбу українців з іноземними загарбниками.

Разом із С. Васильківським, М. Ткаченком, М. Беркосом у 1901–1906 рр. М. Самокиш брав участь в оздобленні будівлі Полтавського земства. Це були перші в Україні зразки монументального живопису на теми з вітчизняної історії. С. Васильківський написав три великоформатні композиції, в яких постав історичний образ Полтавщини: «Козак Голота», «Чумацький Ромоданівський шлях», «Вибори полковником Мартина Пушкаря». М. Самокиш виконав для них оригінальні орнаменти, що стали втіленням його мрій про відродження українського декоративного мистецтва. У 1912 р. разом з С. Васильківським він підготував альбом «Український орнамент» (виданий в Празі), що популяризував багатющі скарби українського народного мистецтва.

Історія України в творчості М. Самокиша завжди поставала як народна епопея. Значне місце в його мистецькій спадщині посідає цикл робіт, присвячених героїчній національно-визвольній боротьбі українського народу проти польської шляхти. Над першим твором цього циклу – «Вїздом Богдана Хмельницького в Київ у 1648 р.» (1929) М. Самокіш працював з великим піднесенням і натхненням. «Копаюсь в історії й археології. Робота важка, але дуже цікава», – читаємо в його спогадах [2, с. 11]. У 1930 р. художник написав сповнені експресії картини «Бій запорожців на Жовтих Водах з крилатими польськими гусарами в 1648 р.» та «Абордаж турецької галери запорожцями». Майстер уславив і видатних соратників Богдана Хмельницького, присвятивши їм прекрасні за динамікою бою і пристрастю роботи «Бій Богуна з Чернецьким під Монастирищем в 1653 р.» (1931) та «Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким» (1934). Значне місце в картинах посідають образи повстанців; з обличчями, що випромінюють відвагу і гнів, сповнені рішучості, вони наступають з косами, вилами та списами на загарбників. Всі ці роботи втілювали життєстверджує світосприймання і відданість козацькій історії України.

Майже через двадцять років після смерті свого друга С. Васильківського М. Самокиш став харків'янином. У 1936 р. його було запрошено на посаду керівника батально-історичної майстерні Харківського художнього інституту. Незважаючи на похилий вік митець з великою енергією взявся до роботи, і згодом керована ним майстерня стала унікальною. Особливим напрямком в її діяльно-

сті були пошуки нового типу батального живопису, що спиралися на життєві враження, досвід та ідеї патріотизму.

При найширшому розмаїтті творчих інтересів в образотворчому мистецтві С. Васильківський і М. Самокиш найцікавіші сьогодні саме як дослідники українського козацтва. Вивченню цього явища та його художньому відтворенню вони віддали усю свою невичерпну енергію та запал душі. Якби можна було в одному місці зібрати всі їхні роботи з козацької тематики, то перед очима постала б велична картина життя українського суспільства Нового часу.

В умовах домінування офіційних концепцій та неоднозначного, суперечливого, навіть негативного ставлення до Козаччини в наукових дослідженнях кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. спочатку в Російській імперії, а потім і в СРСР, С. Васильківський та М. Самокиш показали справжнє місце і важливу роль козацтва у вітчизняній історії та культурі.

Література: 1. Історія української культури / За загал. ред. І. Крип'якевича. – К.: Либідь, 1994. – 656 с. 2. Микола Самокиш: Альбом / автор-упоряд. В. Ф. Яценко. – К.: Мистецтво, 1979. – 119 с. 3. *Огієвська І.* Сергій Іванович Васильківський. – К.: Наукова думка, 1980. – 164 с. 4. Українська художня культура / За ред. І. Ф. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996. – 416 с.

С. Васильківський. Козачий пікет

С. Васильківський. Вибори полковником Мартина Пушкаря

С. Васильківський. Козача левада

М. Самокиш. Запорозжці біля корчми

М. Самокиш. Бій Богуна з Чернецьким під Монастирищем у 1653 р.

М. Самокиш. Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким

КАЗАЧЕСКАЯ МЕДИЦИНА КАК АСПЕКТ ФИЗИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ

Писковацкий Ю. Г.

Харьковский научно-исследовательский институт казачества, Харьков

Жизнь казаков проходила большей частью в походах и боевых стычках, во время которых они получали ранения и увечья, занимались лечением раненых казаков и накапливали бесценный опыт врачевания. Очень успешно для лечения казаки использовали лекарственные растения, сборы из них, настои и чай. Когда же в 1775 году по приказу императрицы Екатерины II была ликвидирована Запорожская Сечь, уничтожили все записи, сборники с рецептами лекарственных чаев и настоев. До наших дней благодаря устному народному фольклору дошли лишь некоторые из них. И заваривая чай из зверобоя, любистка и чабреца, мы даже не подозреваем, что когда-то в жаркой степи седой казак, подкручивая длинный ус, пил такой же чай, для снятия стресса и поднятия бодрости духа.

Сила казака – это крепкое здоровье, сильный дух, накопленные годами познания и мудрость. Вполне логично, что полезные привычки, рецепты и врачебный опыт занимали очень важное место в жизни воина.

Казацкий быт был очень тяжелым, сложным и часто даже трагически смертельным. А потому, все в нем надо было предусмотреть: готовность к бою, наличие оружия, боеприпасов, пищевых продуктов, надежное их хранение, особенно в весеннюю и летнюю жару, военную подготовку, готовность тела и души к смертельному бою. Уклад жизни казаков определял их поведение, философию, ментальность, питание, приготовление и употребление в пищу многих напитков специального назначения.

У казаков были свои опытные костоправы, характерники, хорошими знаатоками лекарственных растений были старые казаки-пасечники.

Начиная с XVI в. медицинскую помощь казакам оказывали представители народной хирургии - цирюльники, которые получали профессиональные знания в цехах цирюльников во многих украинских городах.

Цирюльники были в каждой казацкой сотне. Они лечили очень распространенным в те времена кровопусканием, а также простыми подручными средствами. К ранам они прикладывали паутину, иногда обычную землю. В качестве антисептиков использовали сушеный любисток. Действие лекарственных средств очень усиливалась проговариванием различных магических заговоров.

Для лечения ран, переломов костей, вывихов, ампутаций конечностей казаки готовили настои из лапчатки, пастушьей сумки, кровохлебки, крапивы, зверобоя, тысячелистника, листьев тополя черного, дуба обычного.

Широко использовали казаки такой обычный в их быту предмет, как люлька-носогрейка. Она помогала от многих болезней. Полынь, чабрец, мята, борщевик – такие компоненты входили в состав казацкой люльки, именно по-

этому казаки почти не болели астмой и бронхитами. Курение таких трав понижало давление, успокаивало нервы, улучало аппетит, сон и зрение. Простой казачьей люлькой-сбрулькой казаки лечили болезни спины: приматывали ее к деформированному участку позвоночника широким кушаком и шли в поход. К местам ушибов прикладывали подковы и некоторые камни.

Ходили легенды о том, что казак одним усилием воли мог поставить на место выскочивший позвонок.

Очень широко для лечения использовались продукты пчеловодства. Медоносная пчела производит целый ряд различных веществ: мед, яд, воск, прополис, пергу, которые являются прекрасными природными медикаментами. Медом лечили раны, болезни глаз, ангину, пневмонию. Для утоления сильного кашля ели распаренную калину с медом. При болезнях желудка употребляли в пищу мед, перемолотый с подорожником. Пчелиный воск характерники применяли во многих лечебно-магических обрядах. С его помощью лечили расстройства слуха (пробки в слуховых проходах). Восковую трубочку вставляли в ухо и поджигали. В процессе этой процедуры в трубочке накапливалась ушная сера. Размягченный воск прикладывали к больным глазам на ночь. Вощину с добавкой семян цитварной полыни варили и пили от глистов.

Среди казаков были целители, которые специализировались на лечении белой глиной. Их называли - глинюки. Да и сами казаки всегда держали при себе высушенную белую глину как средство скорой помощи. Ее ели или горячую глиняную пасту прикладывали на грудь больным туберкулезом.

Для избавления от лихорадки, казаки разбавляли в рюмке водки ползаряда пороха, выпивали эту смесь, ложились спать и на утро просыпались в хорошем состоянии. При отравлениях и расстройствах казаки глотали угли из костра. А если они были ранены стрелами, то сами засыпали свои раны небольшим количеством земли, которую перед этим растирали на ладони слюной. Во время зимних походов среди казаков больших потерь от холода не было, поскольку они трижды в день ели горячую уху из пива, которую заправляли маслом и перцем.

Во времена казачества были в почитании лекарственные растения. Именно из них украинские воины черпали жизненные силы. После утреннего купания казак еще мокрым заходил в чащи цветущих растений (желательно злаковых) и находился там некоторое время, чтобы пыльца покрыла кожу и наделила организм силой и здоровьем.

Любили казаки также среди ясного дня полежать в траве. Такой отдых имел значение как процедура, тонизирующая организм, и ни в коем случае не приводящая к простуде. Витамины и другие необходимые вещества, которых не хватало в обычной пище, казаки получали в виде напитка, называемого узвар. В полевых условиях настаивали его в котле, который располагался в угле очага, поэтому напиток не кипятился, а тлел, и все витамины и сочетание микроэлементов не разрушались. В состав такого напитка входила ива-лоза листья и ветки калины, осины, липы и других растений. Напиток снимал стресс и усталость, предупреждал заболевания и поддерживал тонус.

Обессиленных и тяжело раненых воинов поили "кузнечной водой". Это такая вода, в которой охлаждались сабли после того, как кузнец ковал и закалял их. Пить ее давали и тем, кто от ранения потерял много крови, также на такой воде делали травяные настои, и целебные свойства такого зелья возрастали в несколько раз. Также действенным средством считали воду, в которую саблю погружали после заточки. Окислы железа, которые попадали в воду, превращали ее в необходимое для истощенного организма лекарство.

Для быстрого заживления ран использовали свежую пойманную рыбу, которую разрезали и приматывали к ране. "Компресс" меняли несколько раз в сутки, когда рыба высыхала. Если лечение начиналось сразу после ранения, через несколько дней рана заживала. Для лечения ожогов, загрязненных ран использовали "рыбий клей". Мыли чешую крупных карасей, щук и окуней, долго кипятили, добавляли измельченные листья подорожника, оставляли на долгое время в горячем пепле, охлаждали и накладывали на рану. Через пол суток смывали теплой водой и намазывали новый слой. Заживления длилось 3 - 4 суток.

Находясь по несколько месяцев под открытым небом, казаки должны были защищаться от насекомых и паразитов. Для этого рубашку пропитывали рыбьим жиром или дегтем. Такая одежда не нуждалась в стирке и служила хозяйну до тех пор, пока не становилась обветшалой. В мирное время такую рубашку не носили, потому что она имела не очень приятный запах. Однако в морской экспедиции дискомфорта по этому поводу совершенно не ощущалось. Таким образом казаки предупреждали сыпняк (тиф) - болезнь, которая могла стать причиной смерти.

Но особой, величественной фигурой в казацкой медицине были, бесспорно, характерники.

Характерник, он же химородник, он же галдовник. Чародей, благодаря силе "характера" имел волшебные свойства. В украинских легендах и преданиях встречаются рассказы о том, что казаки-характерники владели многими иностранными языками, умели насыпать на врагов сон и наваждение, умели видеть сквозь землю сокровища, могли очень долго находиться под водой, постелив на воду войлок, ходили по воде, как по земле. Ни огонь, ни сабля, ни обычная пуля их не брала, и убить запорожца-характерника могла только серебряная пуля. Жили они долго и были очень сильными. Казак-колдун был способен трансформироваться в волка.

Характерники часто занимались лечением и арсенал их средств был очень велик - от растений, продуктов пчеловодства до магических обрядов, поскольку они были наследниками древней языческой традиции.

Характерники делали для казаков чудодейственные амулеты - нанизанные на веревку кусочки коры дуба, калины, березы, осины, растительные шарики, которые носили на шее.

Татары во что бы то ни стало хотели узнать тайну таких амулетов, поскольку они делали казаков непобедимыми. Когда же они узнали, что эти твердые шарики не что иное, как высушенные клубочки любки двулистной, такие

амулеты стали носити все їх воїни. А поскільки в степах любка не росте, то добивали її в лісних районах України. С тих пор орда грабила не тільки населення, но і ліса, вивозя с собою шарики чудодійственої трави. Для утолення голода і жажди человеку достаточного одного такого клубочка в день, а лошади двох. Шарики любки двулистной обладали сильним антисептичним действием, поэтому их использовали для лечения гнойных ран и нарывов.

Как видим, лечение казаков уходит корнями в глубокую древность, оно тесно переплетено с исторической эпохой, и на его развитие осязаемое влияние оказали пересечение культур, традиций разных народов.

Бесценный опыт казаческой медицины, подкрепленный современными технологиями, несомненно может и должен найти применение и сегодня, укрепляя здоровье нации и ее будущих поколений.

ОСВІТА І ШКОЛА НА ЗАПОРІЗЬКІЙ СІЧІ

Тодріна І.В., Іващенко М.В.

*Харківський національний університет будівництва та архітектури,
Харків*

Освічені люди завжди високо цінувалися на Запорозькій Сечі. Найактивніші з них ставали військовими писарями і досить часто, як у силу свого звання, так і від природного розуму грали вирішальні ролі серед запорозьких козаків. Найбільший відсоток високо освічених людей давала запорозьким козакам Київська духовна академія. Проте були осередки освіти і в самому Запорожжі. Це січові, монастирські й церковно-парафіяльні школи.

Перша школа на Січі, відкрита у 1576 році, слугувала зразком для виникнення осередків освіти на всій території козацьких вольностей. Склад учнів визначався звичаями, що формувалися на Січі. Так, там заборонялося перебувати жінкам. Навіть отамани залишали свої сім'ї за межами Січі. За порушення цього порядку загрожувала смертна кара.

Січова школа існувала при церкві Святої Покрови, розташованої на території Запорізької Січі. Вона складалася з двох відділів: в одному вчилися ті юнаки, що готувались до паламарів і дияконів – у цьому відділі було завжди 30 учнів. Крім цього існував відділ молодиків, де вчилися сироти, хрещеники козацької старшини та інші діти (їх було біля 50), яких навчали грамоті, співу та військовому ремеслу.

У козацькій педагогіці чільне місце посідає батько. Він – захисник сім'ї, роду, творець історії, державності, символ мужності, відваги, взірць для наслідування. Батько – перший учитель, який формує у своїх дітей лицарську честь і гідність, цілеспрямовано займається їх загартуванням, готує до подолання життєвих труднощів.

Козацька сім'я характеризується глибокими демократичними та духовними традиціями, рівноправністю чоловіка та жінки. Чоловік навіть у сімейному житті керувався лицарськими чеснотами. Материнське слово в сім'ї є не менш вагомим, ніж слово батька, вона виховувала дітей на козацькому

фольклорі, вселяла в їхні душі любов до Батьківщини, віру в перемогу добра, надію на щасливе життя. Мати символізувала берегиню традицій свого народу.

В січовій школі навчалося від 30 до 80 школярів, серед яких були і дорослі, і діти. Вони вчилися читанню, співам і письму, мали особливий, але схожий на військовий життєвий устрій; обирали зі свого середовища двох отаманів – одного для дорослих, другого для дітей, і на власний розсуд або залишали їх на цих посадах, або переобирали після закінчення року.

Головним учителем січової школи був ієромонах-уставник, який окрім своїх прямих обов'язків наставника виконував і другорядні: піклувався про здоров'я хлопчиків, організовував оздоровчі прогулянки на свіжому повітрі, сповідав і причащав хворих, ховав померлих і про всі випадки в школі детально доповідав кошовому отаману.

Монастирська школа існувала при Самарсько-Миколаївському монастирі. Вона виникла разом з його першою церквою близько 1576 р. Тут також навчалися малі й дорослі хлопці та юнаки під керівництвом самарського ієромонаха. Навчальними предметами були грамота, молитви, закон божий і письмо.

Церковно-парафіяльні школи існували майже при всіх парафіяльних церквах запорозького суспільства. Розглядаючи рівень освіченості запорозьких козаків, наведемо наступні дані: 1763 року курінні отамани дали розписку суворо дотримуватися всіх внутрішніх розпорядків; тоді на 13 неписьменних в одному курені виявилось 15 письменних. 1779 року, вже після падіння Сечі, коли запорожці присягали російському престолові, то з 69 чоловік, що склали присягу, виявилось 37 освічених, а 32 – неосвічених.

Наведені факти є досить повчальними, оскільки докорінним чином змінюють усталене уявлення про запорозьких козаків як про гуляк, пияк і грубих невігласів. Відносний рівень освіченості у козацькому осередку перевищував подібний рівень в масі середнього й навіть вищого стану, не кажучи вже про нижчий стан великоруського народу.

Література: 1. *Бабишин С.* Школи в Запорізькій Січі // Радянська школа. – 1991. - №6.; 2. *Біднов В.* Школа та освіта на Україні / В кн: Українська культура: лекції за ред. Дмитра Анатоновича – К., 1993. – 367с.; 3. *Гурова О.* Українська козацька педагогіка про духовний розвиток особистості // Виховання і література. – 2001. - №1.; 4. *Козацька педагогіка / спецвипуск // Освіта.* – 2002. - 21-28 серпня.

ЗМІСТ

Кипенский А.В., Перевалова Л.В. ХАРЬКОВ НА РУБЕЖЕ ДЕРЖАВ И ТЫСЯЧЕЛЕТИЙ (к 360-летию со дня основания).....	3
Дольская О. А. О ТОПОСЕ И ГАБИТУСЕ ХАРЬКОВА В КОНТЕКСТЕ МЕТОДОЛОГИИ МОДЕРНОГО МЫШЛЕНИЯ.....	38
Кэррол Эмерсон К ВОПРОСУ О БАХТИНСКОМ КАРНАВАЛЕ: АНТИЧНОСТЬ, МОДЕРН, ВЕЧНОСТЬ (<i>Фрагмент</i>).....	42

ФІЛОСОФІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Чаплигін О. К. ПРОГУМАНІТАРНІ ВЕКТОРИ НАУКОВО-ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	48
Владленова И.В. СОЦИАЛЬНЫЙ ДЕТЕРМИНИЗМ В РУСЛЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ СВЯЗЕЙ.....	50
Панков Г.Д. ИЕРОФАНИЯ БОГОИЗБРАННИЧЕСТВА В АГИОГРАФИЧЕСКОМ МИФЕ.....	53
Васильева Л.А., Проценко О.П. ЕТИЧНИЙ ІНДИКАТИВ РЕКЛАМИ.....	55
Годзь Н.Б. ФИЛОСОФИЯ И ФУНКЦИИ НАУЧНОЙ КРИТИКИ; МЕЖДУ ПРОБЛЕМАМИ СЕГОДНЯШНИМИ И ЗАДАЧАМИ БУДУЩЕГО.....	57
Городыская О.Н. ПРОБЛЕМА САМОИДЕНТИФИКАЦИИ ЧЕЛОВЕКА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ.....	60
Вандишева-Ребро Н.В. ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ СИМЕТРІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА ПЕРСПЕКТИВА.....	62
Голозубов О.В. РЕЛІГІЯ І КУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ ПОСТМОДЕРНУ.....	64
Смоляга М.В. ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ФЕНОМЕНА ЦЕЛОСТНОСТИ И ДУХОВНАЯ СИТУАЦИЯ СОВРЕМЕННОСТИ.....	66
Булавина В.В. ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ: НОВЫЕ ПУТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ФИЛОСОФИИ И ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ НАУК.....	68
Гордин Л.Я.	

ПЕРЕГОВОРИ В ДИАЛОГІКЕ ГЛОБАЛІЗІРУЕМОГО СОЦІУМА....	71
Мищенко В.И.	
ПОКУШЕНИЕ НА ТРАДИЦИЮ	72
Сук О.Є.	
МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ВІДРОДЖЕННЯ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	75
Мантула Б.А.	
БРЕНД В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗМУ І МУЛЬТІГЛОБАЛІЗМУ	77
Хруль В.М.	
ЦЕННОСТНИЙ ДИАЛОГ В ОБЩЕСТВЕ: К ПОСТРОЕНИЮ НОРМАТИВНОЙ МОДЕЛИ МЕДИАТИЗАЦИИ.....	79

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ:

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Пономарьов О.С.	
ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ВЕКТОРИ ЯКОСТІ ОСВІТИ.....	82
Кузьменко О.В., Решетняк Н.Б.	
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ.....	85
Чхейло І.І.	
ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: МЕТА ТА ЗАВДАННЯ.....	88
Шанідзе Н.О.	
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ.....	91
Зарудний Є.О.	
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ.....	93
Аврунин О.Г.	
РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОГО ИНЖЕНЕРНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗов.....	96
Кипенский А.В., Горбунов Н.П., Яценко О.Н.	
КАЗАЧЬИ ОБЫЧАИ КАК ОСНОВА ДЛЯ ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ	98
Фрадкіна Н.В.	
ДИСЦИПЛІНА «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ» У ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ	103

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Анучина Л.В., Стасевська О.А., Уманець О.В.	
КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	106
Вергун В.Г.	
МАРКСИЗМ В ІСТОРІИ ФІЛОСОФІИ ПРАВА.....	108
Гаєвая О. В.	
СУЧАСНІ ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА І ДЕРЖАВИ.....	109
Дубровський І.М.	
УКРАЇНСЬКЕ ВОЛОНТЕРСТВО ЯК МОБІЛІЗАЦІЙНИЙ	

РЕСУРС СУСПІЛЬСТВА.....	111
Кашаба О. Ю.	
СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИ В УКРАЇНІ	114
Муренко Е.Л., Гаряева А.М.	
ПРАВОВАЯ И МОРАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ.....	116
Окладна М. Г., Якименко Х. С.	
РОЗВИТОК ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В ЄВРОПІ В XVII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.СТ.....	118
Перевалова Л.В.	
ПРАВО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ	121
Семко М.О., Шаблевська І.Ю.	
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА В СИСТЕМІ ФІЛОСОФІЇ ТА ЮРИСПРУДЕНЦІЇ	124
Яковюк І.В.	
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ І УКРАЇНА: СУЧАСНИЙ СТАН ВЗАЄМОВІДНОСИН	127
КУЛЬТУРНІ ТРАДИЦІЇ КОЗАЦТВА УКРАЇНИ І СУЧАСНІСТЬ	
Балера М.Д.	
КУЛЬТУРА І ОСВІТА ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА	132
Дубровский М.Л.	
ПОПЫТКА ОСМЫСЛЕНИЯ ПРОБЛЕМ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО КАЗАЧЕСТВА	134
Евсеев С.Е., Тодрина И.В., Иващенко М.В.	
К ВОПРОСУ О КУЛЬТУРЕ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ ЧЕРНОМОРСКОГО КАЗАЧЕСТВА.....	136
Євсєєв С.Є., Тодріна І.В.	
ЦЕРКОВНИЙ ЛАД НА ЗАПОРІЗЬКИЙ СЕЧІ.....	138
Журавльов Ю.В.	
ВІДРОДЖЕННЯ КОЗАЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ І НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ	139
Маліков В. В.	
ГОСПОДАРСЬКІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА: У ПОШУКАХ ГАРМОНІЇ З ДОВКІЛЛЯМ І СУСПІЛЬСТВОМ	142
Петутіна О.О.	
КОЗАЧЧИНА В ЖИВОПИСІ С. ВАСИЛЬКІВСЬКОГО ТА М. САМОКИША.....	144
Писковацкий Ю. Г.	
КАЗАЧЕСКАЯ МЕДИЦИНА КАК АСПЕКТ ФИЗИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ.....	152
Тодріна І.В., Иващенко М.В.	
ОСВІТА І ШКОЛА НА ЗАПОРІЗЬКІЙ СІЧІ	15

Наукове видання

«ФІЛОСОФІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ»

МАТЕРІАЛИ МІСЬКОГО МІЖВУЗІВСЬКОГО НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО СЕМІНАРУ

Філософські читання, присвячені Всесвітньому дню філософії
та 360-річчю міста Харкова

20-21 листопада 2014 р.

Відповідальні за випуск: д-р техн. наук, професор А.В. Кіпенський,
канд. техн. наук, доцент Ю.В. Журавльов

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 79/2,
НТУ «ХП», факультет інтегральної підготовки
Тел.: (057) 707296, 7076396, E-mail: ip_dekanat@ukr.net

Підп. до друку 9.09.2014 р. Формат 60×84 1/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 9,4.
Наклад 300 прим. Зам. № _____. Ціна договірна.

Видавничий центр НТУ «ХП». Свідоцтво про державну реєстрацію
суб'єкта видавничої справи ДК № 3657 від 24.12.2009 р.
61002, Харків, вил Фрунзе, 21

Центр оперативної поліграфії ТОВ «Тім Пабліш Груп»
Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта видавничої справи
ДК № 4252 від 29.12.2011 р.
61035, Харків, пр-т Гагаріна, 129